

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวจิราสูตร
**A STUDY OF VIPASSANĀ PRACTICE
IN VAJIRĀSUTTA**

แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

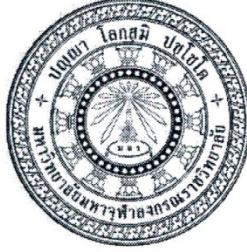
A Study of Vipassanā Practice in Vajirāsutta

Maechee Jiraporn Chawasiri

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชรัตนมณี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ภาณวุฑฒิ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

ชื่อผู้วิจัย

(แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

ผู้วิจัย : แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: รศ. ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา),
พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร และเพื่อศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถราวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ตำราทางพระพุทธานุสสา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยต่าง ๆ นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สรุป เรียบเรียง และบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษาจากการศึกษาพบว่า

วชิราสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยพระวชิราภิกษุณีได้แสดงธรรมแก่มารที่มารบกวน พระสังคีตอาจารย์ จัดไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ภิกษุณีสังยุต พระสูตรดังกล่าวนี้ มีหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ มาร ๕ ชั้น ๕ และอริยสัจ ๔ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นเหตุปัจจัยให้ธรรมทั้งหลายบริบูรณ์ ด้วยมีศรัทธาเป็นเครื่องมือนำไปสู่การพัฒนาทางจิตให้เกิดปัญญาญาณไปตามลำดับเพื่อความพ้นทุกข์และการบรรลุถึงพระนิพพาน

จากการศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตรพบว่า วิธีปฏิบัติกรรมฐานในพระสูตรนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ส่วนที่เป็นสมถะ พระสูตรได้แสดงเรื่องมาร จึงสังเคราะห์ได้ว่า ด้วยมีศรัทธาเป็นเครื่องหนุนทำให้จิตมีความตั้งมั่น สงบระงับจากกิเลส และสมาธิมีกำลัง เป็นการปฏิบัติสมถกรรมฐานโดยการเจริญเทวตานุสสติ ส่งผลให้เกิดอุปปจารสมาธิ และ ๒) ส่วนที่เป็นวิปัสสนา พระสูตรได้แสดงสังขารโดยความเป็นปรมาณู อันเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาโดยอาศัยขั้น ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ ๑ ในวิปัสสนาภูมิ ๖ ในการพิจารณารูปนามตามความเป็นจริงในสามัญญลักษณะ ความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ภายใต้สภาวะธรรมแห่งการเกิดและดับ เมื่อจิตได้พัฒนาจนมีกำลังญาณปัญญาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติดำเนินสู่หนทางแห่งความพ้นทุกข์ได้ วชิราสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงแนวทางการเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก คือ เจริญสมถะก่อนแล้วจึงยกขึ้นสู่วิปัสสนา โดยมีวิธีการปฏิบัติเริ่มต้นด้วยเทวตานุสสติกรรมฐาน แล้วปฏิบัติวิปัสสนาต่อโดยมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์

Research Paper Title : A Study of Vipassanā Practice in Vajirāsutta
Researcher : Maechee Jiraporn Chawasiri
Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)
Research Paper Supervisor
 : Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul, Pali IX,
 B.A. (Philosophy), M.Ed. (Population Education), Ph.D. (Pali
 Buddhist Studies)
Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper has two main objectives namely; 1) to study the content and dharma principle in Vajirāsutta and 2) to study Vipassanā practice in Vajirāsutta. This is a documentary research, referencing Buddhist scriptures namely; Theravada Tipitaka, its commentaries and other related texts such as Visuddhimagga. The research has been validated by the supervisor, corrected, edited, and composed in descriptive style. The research's finding is as follow;

Vajirāsutta is the discourse dealing with a Buddhist nun, Vajirā, who preached to the devil that came to disturb her during her meditation. The Buddhist scholar categorize the scripture in Suttantapitaka, Samyutta-Nikāya, Sagathavagga, Bhikkhuni-samyutta. The scripture contains several important principles namely; 5 devils, 5 aggregates and the four noble truths which complete the whole dharma where faith is the initial ingredient, leading to mental development and gaining wisdom accordingly. The whole purpose is to end suffering and to achieve enlightenment.

From the study of Vipassanā practice in Vajirāsutta, the practice composes of two main parts namely; 1) Tranquility part, the discourse mentions Mara or devil attempting to lure Ven. Vajirā while meditating. It may say that due to Vajirā nun's underlying faith, she was able to overcome the devil and achieve the state of tranquility and concentration strength by the recollection of devas virtues or the wholesome attributes of devas which can lead one's mind to enter a particular mental state of concentration called Upacāra Samādhi, 2) for Vipassanā part, Vajirāsutta mentioned about Saṅkhāra or mental formations as an absolute truth dealing with a process of mental cultivating by using five aggregates as the objects of insight which is one among 6 insight planes. Being mindful of the five aggregates, one has to contemplate physical and mental formations as they appear accordingly as all formations embrace three common characteristics namely; 1) impermanence, 2) suffering and 3) Non-self. All of which are under the same law; that of which appearance will disappear. When having developed his mind with perfect wisdom accordingly, one can eventually end sufferings and become enlightened. Vajirāsutta is a discourse that indicates a way of practicing Vipassanā in Samathayānika style where the state of tranquility is achieved prior to Vipassanā by practicing the recollection of devas virtues followed by contemplating the five aggregates as a Vipassana's objects of observing.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบนมัสการขอขอบคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่ง เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาขึ้น เพื่อส่งเสริมการศึกษาวิปัสสนาภาวนาทั้งในภาคทฤษฎีและปฏิบัติ อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เกิดความรู้และการพัฒนาทางปัญญา

ขอกราบนมัสการในความเมตตาของพระวิปัสสนาจารย์ ตลอดการศึกษาในภาคปฏิบัติ ๗ เดือน คือ พระราชสิทธิอาจารย์, วิ. ประธานสงฆ์วัดนาหลวง, พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. พระวิปัสสนาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา และคณะพระวิปัสสนาจารย์ ณ วัดมหาสิริ สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ที่ได้แนะนำและสออบารมณ เพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ เพราะได้รับเมตตาจากบุคคลเหล่านี้ คือ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, พระมหาโกมล กมลโล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต, รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ผู้ตรวจสอบบทความภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ที่ได้ให้ความรู้ คำแนะนำในการทำสารนิพนธ์ให้มีความถูกต้อง และสมบูรณ์ยิ่งขึ้น กราบขอขอบคุณ พระประเทือง ขนดีโก และพระสุคนธ์ ปญญาโร ผู้ตรวจรูปแบบสารนิพนธ์, เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุด ที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูล, เจ้าหน้าที่ในสำนักงานต่าง ๆ ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม และกัลยาณมิตรนิสิตวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๑๒ ทุกท่าน ในการอนุเคราะห์เกื้อกูลด้วยไมตรีจิต

สุดท้ายนี้ขอกราบขอขอบคุณมารดาทั้ง ๒ ท่านของข้าพเจ้า คือ ดร.แม่ชิตศพร วชิระบำเพ็ญ และ นางบุญมี ชวะศิริ ที่เป็นผู้อุปถัมภ์ เมตตาให้การอนุเคราะห์ทุนการศึกษา อบรมชี้แนะแนวทาง เป็นกำลังใจ และให้การสนับสนุนในทุก ๆ ด้านเสมอมา ด้วยอาณิสสงส์แห่งกุศลทั้งปวง ตลอดการศึกษา ขอน้อมสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณมารดาบิดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ท่านผู้มีพระคุณทุกท่าน ขอกุศลผลบุญทั้งหลายจงเป็นปัจจัยนำส่งให้บังเกิดมีความปกติสุขเป็นนิจ ดำเนินอยู่ในกระแสธรรมตราบเข้าถึงพระนิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกรูปนามเทอญฯ

แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๙
บทที่ ๒ เนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร	๑๐
๒.๑ โครงสร้างและเนื้อหาของวชิราสูตร	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของวชิราสูตร	๑๐
๒.๑.๒ โครงสร้างของพระสูตร	๑๑
๒.๑.๓ เนื้อหาของวชิราสูตร	๑๓
๒.๒ หลักธรรมในวชิราสูตร	๑๖
๒.๒.๑ มาร ๕	๑๗
๒.๒.๒ ชั้น ๕	๒๐
๒.๒.๓ อริยสัจ ๔	๒๖
๒.๓ ประโยชน์และอานิสงส์ของวชิราสูตร	๓๙

๒.๓.๑	ประโยชน์ของการศึกษาวิชาสูตร	๓๙
๒.๓.๒	อานิสงส์จากการปฏิบัติตามแนวทางของวิชาสูตร	๓๙
๒.๔	สรุปท้ายบท	๔๐
บทที่ ๓	หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิชาสูตร	๔๒
๓.๑	การเจริญวิปัสสนาภาวนา	๔๒
๓.๑.๑	ความหมายของวิปัสสนาภาวนา	๔๒
๓.๑.๒	แนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๗๓
๓.๒	หลักธรรมในวิชาสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๘๓
๓.๒.๑	อารมณ์กรรมฐาน	๘๔
๓.๒.๒	ชั้นที่ ๕ : อารมณ์วิปัสสนา	๘๗
๓.๒.๓	อริยสัจ ๔	๙๐
๓.๓	สรุปท้ายบท	๙๑
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๓
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๓
๔.๑.๑	เนื้อหาและหลักธรรมในวิชาสูตร	๙๓
๔.๑.๒	หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิชาสูตร	๙๕
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๙๙
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๙๙
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๑๐๐
บรรณานุกรม		๑๐๑
ภาคผนวก		๑๐๕
ภาคผนวก (ก)	วิชาสูตร ภาษาบาลี	๑๐๖
ภาคผนวก (ข)	วิชาสูตร ภาษาไทย	๑๐๙
ภาคผนวก (ค)	วิชาสูตร อรรถกถาภาษาไทย	๑๑๒
ประวัติผู้วิจัย		๑๑๕

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๑ การเปรียบเทียบกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง	๔๕
ตารางที่ ๒ สิ่งที่สัปปายะกับจริตในการปฏิบัติ	๕๑
ตารางที่ ๓ กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริต และระดับผลของสมาธิที่ได้	๕๙
ตารางที่ ๔ ความแตกต่างกันของการทำกรรมฐานทั้ง ๒ ประการ โดยสังเขป	๗๒
ตารางที่ ๕ แสดงวิสุทธิ ๗ กับ ลำดับญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๘๒
ตารางที่ ๖ แสดงลักษณะของขั้น ๕	๘๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์ อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗ หมายถึง สังยุตตนิกาย สคาถวรรคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๕ ข้อ ๑๗๑ หน้า ๑๖๒ ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐, สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๕ ข้อ ๑๗๑ หน้า ๒๒๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/ข้อ/หน้า เช่น เช่น ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๗๑/๒๕๕ หมายถึง สังยุตตนิกาย สคาถวรรคคัมภีร์ภาษาไทย สารัตถ์ปกาสินี ภาค ๑ ข้อ ๑๗๑ หน้า ๒๕๕ ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

เล่ม	คำย่อ	พระวินัยปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๑	วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	ภาษาไทย	
๔	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	ภาษาไทย	
พระสุตตันตปิฎก					
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา		
๙	ที.สี.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรคปาลี	ภาษาบาลี
	ที.สี.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	ภาษาไทย
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	ภาษาไทย
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	ภาษาไทย
๑๒	ม.มู.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาลี	ภาษาบาลี
	ม.มู.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	ภาษาไทย
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	ภาษาไทย
๑๔	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปณณาสก	ภาษาไทย

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๑๕	สํ.ส.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรคปาลี	ภาษาบาลี
	สํ.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	ภาษาไทย
๑๖	สํ.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	ภาษาไทย
๑๗	สํ.ข.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขณธวารวรรคปาลี	ภาษาบาลี
	สํ.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขณธวารวรรค	ภาษาไทย
๑๘	สํ.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหยตนวรรค	ภาษาไทย
๑๙	สํ.ม.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรคปาลี	ภาษาบาลี
	สํ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	ภาษาไทย
๒๐	อง.ทก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทกนิบาต	ภาษาไทย
	อง.ติก.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาตปาลี	ภาษาบาลี
	อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	ภาษาไทย
๒๑	อง.จตุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกนิบาต	ภาษาไทย
๒๒	อง.ฉก.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาตปาลี	ภาษาบาลี
	อง.ฉก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	ภาษาไทย
๒๓	อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	ภาษาไทย
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	ภาษาไทย
๒๕	ขุ.ธ.	(บาลี) = สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาลี	ภาษาบาลี
	ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	ภาษาไทย
	ขุ.สุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	ภาษาไทย
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	ภาษาไทย
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	ภาษาไทย
๓๐	ขุ.จู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	ภาษาไทย
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฐีสัมภิตามวรรค	ภาษาไทย

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		ภาษาไทย

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

ภาค	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	วิ.มหา.อ. (ไทย) =วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	ภาษาไทย

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ภาค	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
	ที.สี.อ. (ไทย) =ทีฆนิกาย	สุ่มังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	ภาษาไทย
	ที.ม.อ. (ไทย) =ทีฆนิกาย	สุ่มังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	ภาษาไทย
๑	ส.ส.อ. (ไทย) =สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา	ภาษาไทย
๔	ขุ.ธ.อ. (ไทย) =ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	ภาษาไทย

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

ภาค	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	อภ.สง.อ. (ไทย) =อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา	ภาษาไทย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทุกชีวิตเมื่อเกิดมาแล้วล้วนมีความตายเป็นที่สุด ไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงได้พ้น การดำรงชีวิตอยู่อย่างผู้หลงในโลกด้วยความประมาท ขาดสติ ขาดความเข้าใจที่ถูกต้อง ด้วยอวิชชาคือความไม่รู้เป็นเหตุปัจจัยทำให้เรามีความเห็นคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ติดอยู่ในสมมติบัญญัติ จนยึดมั่นถือมั่นในอัตตาตัวตน ความเป็นเรา เป็นของเรา มองชีวิตในความเป็นกองสังขารว่า คือ สิ่งสวยงาม ควรค่าแก่การหวนหา ชีวิตที่สะดวกสบายเต็มไปด้วยความสุข ควรแก่การแสวงหาและไขว่คว้ามาเป็นของตน ในขณะที่ผู้มีปัญญาจะสามารถพิจารณาเห็นถึงความจริงในชีวิตอย่างปรมาตมได้ว่า ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้แน่นอน คงอยู่แค่ชั่วคราว และไม่มีอะไรเป็นของเราแท้จริง ทุกสิ่งล้วนเกิดขึ้น และเสื่อมสลายไปในที่สุดเป็นธรรมดา^๑ กองสังขาร หรือรูปนามในความเป็นตัวเราเป็นของเรานั้น แท้จริงก็เป็นแค่กองทุกข์ หาแก่นสารไม่ได้ จึงไม่ควรแก่การเข้าไปยึดมั่นถือมั่น^๒ พระพุทธเจ้าตรัสรู้อย่างแจ้ง ๔ ความจริงอันประเสริฐ และหลักธรรมทั้งหลาย เพื่อให้สรรพสัตว์เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง พ้นจากการถูกครอบงำในสมมติบัญญัติ สู่อุบายอย่างปรมาตม และเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตอย่างสันติสุขในปัจจุบันภายใต้กฎของธรรมชาติ รู้ว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดควรละเว้น อันเป็นกิจที่จะทำให้เราเข้าใจทุกข์ได้เนืองนิตย์ และนำไปสู่การเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ในเบื้องปลาย

วชิราสูตร^๓ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงวชิราภิกษุณีที่ได้แสดงธรรมตอบคำถามมารที่มารบกวน ในขณะที่ท่านเข้าสมาธิอยู่ใต้โคนต้นไม้ ณ ป่าอันธวัน นครสาวัตถี ด้วยมารหวังจะให้วชิราภิกษุณีเกิดความหวาดกลัวและย่อท้อในการเจริญจิตภาวนา แต่วชิราภิกษุณีก็ไม่ได้รู้สึกหวั่นเกรงใด ๆ ทั้งยังสามารถตอบคำถามของมารได้อย่างกล้าหาญอย่างปรมาตม^๔ ทำให้มารพ่ายแพ้และถอยหนีไป ธรรมะที่วชิราภิกษุณีได้แสดงต่อมารนั้น ได้กล่าวถึง สังขารในความเป็นไตรลักษณ์ ที่เกิดขึ้นได้ก็ด้วยเหตุปัจจัย ประกอบขึ้น อุปมาอุปไมยเหมือนกับรถ การจะมีรถเกิดขึ้นได้ก็มาจากชิ้นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกัน มีการ

^๑ ดุราลละเอียตใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘.

^๒ ดุราลละเอียตใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๓.

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๒๒๗-๒๒๘.

^๔ ดุราลละเอียตใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๗-๕๒๘.

ปรุ้งแต่งขึ้น แล้วเรียกด้วยสมมติสังจะวารถ หากเมื่อใดก็ตามที่ขึ้นส่วนต่าง ๆ ถูกแยกออกจากกัน จึงไม่อาจเรียกวารถได้อีกต่อไป ในทำนองเดียวกันการเกิดขึ้นเป็นชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีกองสังขารในความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ต่างก็ไม่ได้มีอดีตที่แท้จริงเช่นเดียวกับรถ ด้วยเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยปรุ้งแต่งของขันธทั้ง ๕ มาประกอบเข้าด้วยกัน แล้วเรียกชื่อกันโดยสมมติสังจะ แล้วเกิดปรุ้งแต่งเป็นความเห็นว่ามีความเป็นเรา เป็นของๆเรา^๕ ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้ว ทุกสิ่งล้วนเป็นเพียงการรวมตัวของกลุ่มก้อนของขันธทั้ง ๕ เท่านั้น มีสภาวะความไม่เที่ยง ไม่อาจคงอยู่สภาพเดิมได้ ไม่สามารถบังคับบัญชาตามต้องการ และมีสภาพของทุกข์ คือ ถูกบีบคั้น มีความแปรปรวน ไม่อาจคงสภาพเดิม และปรากฏลักษณะของการเสื่อมสลายดับไปในที่สุด ถ้าเป็นชีวิตก็สู่ภาวะที่เรียกว่าการตาย เมื่อขันธทั้ง ๕ ไม่อาจอยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาได้ จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเราอย่างแท้จริง^๖ ไม่ว่าจะสังขารในความเป็นตัวตนเราเขาที่จับต้องได้ หรือ สังขารในสภาพปรุ้งแต่งใจว่าเป็นความสุขความทุกข์ ในความจริงแล้วก็ล้วนไม่อาจคงสภาพเดิมได้เช่นกัน คือ ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่คงสภาพเดิม ไม่อยู่ในอำนาจที่จะควบคุมได้ และมีลักษณะเกิดขึ้น-ดับสลายไปอยู่เสมอ จึงไม่มีสิ่งใดคงอยู่อย่างถาวร^๗ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มีการปรุ้งแต่ง และด้วยภายใต้สามัญญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ ที่ปรากฏสภาวะ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายนั้น ในความเป็นชีวิตจึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสมมติบัญญัติทั้งหลาย การศึกษาเนื้อหาสาระในวิชาสูตรจะทำให้เราเข้าใจชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายได้ตรงตามความเป็นจริงภายใต้กฎของธรรมชาติอย่างปรมาตม์ เพราะหากมีความเห็นที่ถูกต้อง ก็ย่อมทำให้เราสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมด้วยสติปัญญา ไม่ใช่สักแต่ว่าทำสืบทอดกันมา ขาดการพิจารณาไตร่ตรอง จากความมกมายหากประกอบปัญญาย่อมเป็นความศรัทธาที่สามารถเปลี่ยนชีวิตให้อยู่บนหนทางอันประเสริฐได้ ด้วยการพัฒนาทั้งกายและใจ สะสมบุญบารมีด้วยการลงมือปฏิบัติตั้งแต่ระดับต้น คือ ทำทาน รักษาศีล และเป็นบาทฐานสู่บารมีขั้นสูงด้วยการภาวนาด้วยความเพียร เป็นการสร้างคุณค่าในตนกับความเป็นพุทธบริษัท เป็น ๑ ชีวิตที่มีโอกาสเกิดมาสร้างบุญประกอบคุณงามความดีเพื่อความสงบสุขในปัจจุบัน และเตรียมสปีงไว้ในบั้นปลายด้วยความไม่ประมาท

เนื้อหาสาระสำคัญที่วิชาภิกษุณีได้แสดงต่อมารอย่างปรมาตม์นั้น เป็นหลักธรรมเบื้องต้นที่มีความสำคัญ ควรแก่การทำความเข้าใจให้แจ้ง เพื่อจะได้ก่อกุลให้บุคคลมีความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในความเป็นรูปนาม และสามารถนำไปปรับใช้ได้ใน การดำเนินชีวิต รวมถึงต่อยอดสู่การสร้างกุศลในระดับสูง คือ การปฏิบัติกรรมฐาน โดยในพระสูตรได้กล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยในการเจริญปัญญา ซึ่งวิชาภิกษุณีได้นำมาใช้เป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบสมถยานิก

^๕ คุรยละเอียดใน ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๕/๕๒๓.

^๖ คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘.

^๗ คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑/๑๖๘.

แต่กระบวนการในบรรลุดุธรรมอย่างเป็นลำดับขั้นไม่มีปรากฏ ในการปฏิบัติกรรมฐานของชิวราภิกษุณีนั้น มีคุณลักษณะพิเศษที่น่าสนใจอย่างยิ่ง กล่าวคือ ด้วยศรัทธาส่งผลให้มีกำลังสมาธิที่แนบแน่น มีการพิจารณาในใจอย่างแยบคาย ประกอบกับความมุ่งมั่นพากเพียร เป็นเหตุปัจจัยนำส่งให้ชิวราภิกษุณีมีความก้าวหน้าในปัญญาญาณ เป็นการปฏิบัติโดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ได้เป็นการบรรลุดุธรรมในขณะที่ได้รับฟังคำสอนจากพระพุทธเจ้า จึงน่าจะอนุมานได้ว่า หากบุคคลทั้งหลายในฐานะปุถุชนคนธรรมดาที่ยังเวียนว่ายอยู่ในกามภพ ภายใต้การถูกรอบงำด้วยสมมติบัญญัติ จนเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์ และด้วยอวิชชา คือ ความไม่รู้ ถ้าได้มีการศึกษาธรรมะซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้รู้ชัด และนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ก็น่าจะเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสมบูรณ์พร้อมในกาย วาจา ใจ ส่งผลให้ศีล สมาธิ และปัญญาเจริญงอกงาม พัฒนาปัญญาสู่ธรรมขั้นสูงได้เช่นเดียวกับชิวราภิกษุณี แม้จะไม่ได้สดับรับฟังธรรมะโดยตรงจากพระพุทธเจ้า ไม่ต้องดิ้นรนแสวงหาที่พึ่งทางกาย ทางใจอื่นใด เพราะในที่สุดแล้วการมีธรรมะประจำใจตนย่อมจะเป็นแสงสว่างนำทางให้กับชีวิตได้เสมอ เสมือนหนึ่งพบพระพุทธองค์อยู่เบื้องหน้า ดังคำกล่าวที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต เมื่อตนเป็นที่พึ่งแห่งตน การสะสมบุญบารมีด้วยความอาจหาญและเปี่ยมด้วยศรัทธา ก็น่าจะเป็นเหตุปัจจัยนำส่งให้ผู้ลงมือปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วยความเพียร มีความเจริญก้าวหน้า เกิดการพัฒนาทางปัญญาตามลำดับ หลุดพ้นจากอวิชชา มีอินทรีย์แก่กล้า และดำเนินสู่หนทางแห่งความดับทุกข์ได้

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในวชิราสูตร เพื่อนำไปสู่การถอดถอนจากความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นอุปาทานที่เกิดจากสมมติสังขจะ ให้มีความเห็นที่ถูกต้องในการพิจารณาสังขารอย่างปรมาตถตามความเป็นจริง เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ให้เกิดผลได้ตั้งแต่ปัจจุบันชาติ เกิดการพัฒนาปัญญา มีความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีบนหนทางอันประเสริฐ สมบูรณ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ พร้อมทั้งรู้ทันทุกข์ได้ในรูปนามตามความเป็นจริง

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ เนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีขอบเขตของการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาเนื้อหา สาระสำคัญในวชิราสูตร เพื่อให้ทราบ ความเป็นมา ความสำคัญ หลักธรรมที่ปรากฏ ประโยชน์จากการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมในวชิราสูตรกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน พร้อมทั้งการนำไปประยุกต์ใช้ โดยพระสูตรมีเนื้อหาอยู่ในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๑๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะเนื้อหาและสาระสำคัญในวชิราสูตร ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทย ชุด ๕๕ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓ ปกรณ์วิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหนังสือ ตำราที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์ สรุป เรียบเรียง และนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ วชิราสูตร หมายถึง พระสูตรลำดับที่ ๑๐ ในภิกขุณีสังยุต ซึ่งพระสูตรอื่นก็ล้วนมีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกัน วชิราสูตรมีเนื้อความว่าด้วยสังขารทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัยมาประกอบหรือปรุงแต่งขึ้น มีสามัญญลักษณะในพระไตรลักษณ์ ปรากฏความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายลงในที่สุด ทุกสิ่งจึงต้องเปลี่ยนแปลง จึงไม่มีตัวตนอย่างแท้จริงเพื่อการยึดติด พระสูตรนี้มีเนื้อหาปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๗๑ หน้า ๒๒๗-๒๒๘ พระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ ๗ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

๑.๕.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การปฏิบัติอย่างจดจ่อต่อเนื่องเพื่อให้เกิดปัญญาารู้แจ้งชัดในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงในธรรมชาติของขั้นทั้ง ๕ อย่างปรมาัตถ์ด้วยความเป็นรูป-นาม ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เนื่องจากมีสภาพความเกิด ความดับอย่างต่อเนื่อง โดยไม่สามารถบังคับบัญชาได้

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัย และหนังสือต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

- ๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙
- ๒) อรรถกถาภาษาไทย ชุด ๕๕ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓
- ๓) ปกรณวิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ รจนา ฉบับแปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์ พ.ศ. ๒๕๕๘

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑) พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “วิปัสสนานัย เล่ม ๑” ว่า การตามรู้ขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ด้วยการกำหนด ว่า “เห็นหนอ” “ได้ยินหนอ” เป็นต้น ต่างกันเพียงชื่อตามสภาวะนั้นๆ นักปฏิบัติผู้ตามรู้ในสภาวะเห็น ว่า “เห็นหนอ” จะเป็นผู้ตามรู้ขั้น ๕ โดยสำคัญว่ามีเพียงรูป เวทนา เป็นต้น ซึ่งเป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม^๘

๒) พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “วิปัสสนานัย เล่ม ๒” ว่า ผู้เข้าใจว่ารูปนามมีสภาพน่ากลัว เพราะความตายปรากฏในทุกขณะที่รูปนามเก๋าดับไปแล้วรูปนามใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มีเวลาใดที่จะไม่ตาย นอกจากนั้นในเวลาที่อยู่ทุกขเวทนาที่ทนได้ยากก็เข้าใจว่าเป็นกองทุกข์ ไม่ใช่สุขถาวร ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่รู้เห็นความเกิดดับของสภาวะ ย่อมเข้าใจว่ารูปดังกล่าว น่ากลัว ไม่ดีงาม เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิดดับ หรือเพราะดับสูญอยู่เสมอ^๙

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “อัมมจักกัปปวัตถสูตร” ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ โดยทรงแสดงทุกขสัจทั้ง ๑๒ ประการ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ การพลัดพราก การประสบ

^๘ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๑.

^๙ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๕.

กับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก การไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนา เกิดขึ้นได้เพราะมีขันธ ๕ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น อุปาทานขันธ ๕ จึงเป็นความจริงของทุกขโดยย่อ^{๑๐}

๔) พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙” ว่า สิ่งทั้งหลายในโลกไม่ว่าจะเป็นรูปหรือนาม สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ทั้งภายในภายนอก ถ้าพิจารณาก็จะทราบเครื่องหมายทั้ง ๓ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตา และจะตัดสินใจได้ว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสังขารธรรมทั้งสิ้น^{๑๑}

๕) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับเติม” ว่า การแสดงขันธ ๕ มุ่งให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้นนั้น เมื่อแยกออกไปแล้วก็จะพบแต่ส่วนประกอบ ๕ ส่วนเท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นเหลืออยู่ที่จะมาเป็นตัวตนได้ แสดงถึงความเป็นอนัตตาให้เห็นว่า ชีวิตเป็นเพียงการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ หน่วยงานของส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นเองก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้^{๑๒}

๖) พระปลัดชัชวาล ชินสโร (ชินสภเถระ พธ.บ.๓๕) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “พระธรรมจักรเทศนาฎีกา” ว่า ละอุปาทานขันธ ๕ พ้นทุกขได้ เมื่ออุปาทานในขันธ ๕ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ปัญหาคือ ถ้าได้ตามที่อยากแล้วเกิดพลัดพรากไปก็เป็นทุกข์ พอไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ไปได้ อย่างอื่นแทนก็เป็นทุกข์ จะเห็นได้ว่า ในขันธ ๕ นั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด รูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือ เวทนา ถ้าเราอุปาทาน คือเกาะอาศัยให้เป็นเพียงแค่ขันธ ๕ ก็จะเป็นกุศลนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน แต่ถ้าอุปาทาน คือยึดเกาะด้วยอำนาจความชอบหรือความชังซึ่งเป็นอกุศล ก็จะกลายเป็นวัตถุกำหรือบ่วงมารทันที เป็นเหตุให้ทุกข์ทั้ง ๓ ได้แก่ ได้ในสิ่งที่ไม่ยอมอยากได้ ยอมอยากได้แล้วไม่ได้ หรือ ได้ในสิ่งที่อยากได้แล้วเกิดพลัดพรากไป จึงเป็นเหตุให้ทุกข์ทั้ง ๕ ประเภท คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ เกิดได้ทันที พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อุปาทานคือยึดติดในขันธทั้ง ๕ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งเป็นทุกข์^{๑๓}

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธัมมจักกัปปวัตตสูตร, แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสารภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: หจก., ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเติม), พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (นนทบุรี: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔.

^{๑๓} พระปลัดชัชวาล ชินสโร (ชินสภเถระ พธ.บ.๓๕), พระธรรมจักรเทศนาฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครนายก: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (1987) จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๘๖.

๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระอธิการจิริวัฒน์ จกกวโร (ป็นสุวรรณภูนิธิ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาทุกข์ในไตรลักษณ์และทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นผลมาจากการรวมกันของส่วนประกอบต่าง ๆ ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเข้าเป็นชีวิต พระพุทธเจ้าทรงแสดงไตรลักษณ์ว่า ชั้น ๕ ในความจริงของสภาวะตามธรรมชาติว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ใครไปยึดชั้น ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้นเข้า ก็จะกลายเป็นอุปาทานชั้น ๕ เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา^{๑๔}

๒) แม่ชีดวงใจ กุทอง ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเข้าใจชีวิต ประกอบด้วยส่วนที่เป็นร่างกายและส่วนที่เป็นจิตใจซึ่งเรียกว่า รูปและนาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ให้ปัญญาจักคีย์ฟังเป็นครั้งแรก ว่าได้ย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ อุปาทานชั้นคือ ความยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ โดยอาการต่าง ๆ ชั้น ๕ นั้นถือว่าเป็นภาระหนัก ที่บุคคลผู้แบกต้องทุกข์ทรมาน การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชั้นทั้ง ๕ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ต้องการความพ้นจากทุกข์จะต้องศึกษาให้เข้าใจ จะได้ปฏิบัติตนต่อชั้น ๕ ได้อย่างสมบูรณ์ และสามารถเข้าใจสรรพสิ่งในโลกได้^{๑๕}

๓) นางสาววิภารัตน์ บุญเฉลียว ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีกำหนดรู้ทุกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” พบว่า ทุกข์อริยสัจ เป็นความจริงอันประเสริฐ คือ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เนื่องจากไปยึดมั่นถือมั่นในรูป-นาม ชั้น ๕ จึงทำให้เกิดทุกข์ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกข์อริยสัจ ทุกข์มีความหมายว่า บีบคั้นอันปัจจุปรุ่่งแต่งให้เร่าร้อน ปรวนแปร มีองค์ธรรม ได้แก่ โลภียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เวทนาโลภะ), รูป ๒๘ โดยหน้าที่ต่อทุกข์อริยสัจ คือ การกำหนดรู้ เข้าใจ รู้เท่าทันความเป็นจริง เรียกว่า ปริปัญญา^{๑๖}

^{๑๔} พระอธิการจิริวัฒน์ จกกวโร (ป็นสุวรรณภูนิธิ), “ศึกษาทุกข์ในไตรลักษณ์และทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๗-๗๐.

^{๑๕} แม่ชีดวงใจ กุทอง, “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑-๒.

^{๑๖} นางสาววิภารัตน์ บุญเฉลียว, “ศึกษาวิธีกำหนดรู้ทุกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๙-๘๒.

๔) พระครูสุวรรณวิจิตร (สมจิตต์ คุ่มสมบัติ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาปฏิบัติสมุปบาทกับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ปฏิบัติสมุปบาทมีความสัมพันธ์กับขั้น ๕ กล่าวคือ ปฏิบัติสมุปบาทและขั้น ๕ เป็นหลักธรรมที่มีวัตถุประสงค์อธิบายเรื่องของชีวิตและสังสารวัฏ โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นำปฏิบัติสมุปบาทมาอธิบายให้สรรพสัตว์ได้รู้แจ้งถึงความจริงในขั้น ๕ ว่ามีการสืบทอดของเหตุปัจจัยที่อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุให้ขั้นดำรงอยู่ได้ในภพต่าง ๆ ตลอดทั้งอธิบายถึงความพ้นออกไปจากขั้น ๕ ที่สรรพสัตว์ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป การแสดงพระธรรมเทศนาปฏิบัติสมุปบาทและขั้น ๕ นี้ พระองค์จะยกมาแสดงตามสมควรแก่อัธยาศัยของบุคคลที่สั่งสมมาว่า ธรรมเหล่านี้สมควรแก่ใคร เพื่อละ คลาย ความยินดีพอใจ ความยึดมั่นถือมั่นในอัตภาพชีวิต แล้วน้อมมาสู่การปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และเป็นไปเพื่อพระนิพพาน ปฏิบัติสมุปบาท และขั้น ๕ จึงมีความสัมพันธ์กันโดยที่ปฏิบัติสมุปบาทเป็นคำอธิบายเหตุปัจจัยทั้งหลายที่ทำให้ขั้น ๕ เกิดขึ้นและดับไป แสดงความใน ๒ ส่วน คือ ฝ่ายอนุโลมและการเกิดขั้น ๕ กับ ฝ่ายปฏิโลมและความดับของขั้น ๕^{๑๗}

๕) พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พะนิรัมย์) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติสมุปบาท กับขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการกำหนดปฏิบัติสมุปบาทก็ดี ด้วยการกำหนดขั้น ๕ ก็ดี ที่แท้เป็นการกำหนดเอารูปนามเท่านั้น จะแตกต่างกันก็โดยพยัญชนะ แต่โดยเนื้อหาแล้ว เป็นการกำหนดเพื่อดับสัพพทุกข์ มิวิมุตติรส คือ ความหลุดพ้นเป็นอันเดียวกัน ได้แก่ เข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่เป็นบรมสุขโดยแท้ และการกำหนดปฏิบัติสมุปบาทกับขั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนา ต้องให้สัมพันธ์กัน และธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้สงเคราะห์เข้ากันได้กับ รูป-นาม^{๑๘}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้วิจัยสามารถอาศัยหลักการแนวคิด เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษา พบว่า ด้วยความหลงในสมมติสัจจะทำให้เกิดการยึดติด ยึดมั่นถือมั่นในขั้นทั้ง ๕ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เขา เรา ความเป็นของเรา เกิดการแสวงหาสุขเพื่อหนีทุกข์ ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนย่อมต้องพบกับการเปลี่ยนแปลง ไม่อาจคงสภาพเดิมได้ และเสื่อมสลายในที่สุด ไม่มีสิ่งใดที่คงอยู่อย่างถาวร ไม่มีเรา ไม่มีของๆเราอย่างแท้จริง เพราะทุกสิ่งต่างมีเหตุปัจจัยมาประกอบให้เกิดขึ้น แล้วก็มีเหตุปัจจัยให้ดับสลายลงตลอดเวลา เป็นวงจรหาที่สุดไม่ได้ในสังสารวัฏ

^{๑๗} พระครูสุวรรณวิจิตร (สมจิตต์ คุ่มสมบัติ), “การศึกษาปฏิบัติสมุปบาทกับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๘} พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พะนิรัมย์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติสมุปบาท กับขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๙-๖๑.

ถ้าหากเรามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายในโลกตามความเป็นจริงอย่างเป็นปรมัตถ์ว่ามีแค่รูปกับนาม ด้วยสภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไป ก็จะทำให้เราอดถอนจากอุปาทานที่ร้อยรัดไว้ได้ เข้าใจและรับมือกับทุกข์ที่เกิดขึ้น และดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามความจริง ทั้งยังเป็นแนวทางสู่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เกิดการพัฒนาทางจิต เพิ่มพูนสติปัญญาและบรรลุนิพพานได้ในที่สุด

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสาระสำคัญที่ปรากฏในพระสูตร และการนำไปประยุกต์ใช้อย่างไรในการเจริญวิปัสสนาภาวนา นำมาสรุป เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับวชิราสูตรและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อใช้ประกอบการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถาแปล ปกรณวิเสส และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรเพื่อขยายความในเนื้อหา

๒) ศึกษาข้อมูลจากตำรา หนังสือ เอกสารทางวิชาการ และวิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาจัดลำดับความสำคัญ และตรวจสอบสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๓ วิเคราะห์ เรียบเรียง และนำเสนอข้อมูลแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๔ เสนออาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๑.๗.๕ ปรับปรุง แก้ไข เรียบเรียงตามคำแนะนำ และนำเสนอผลงานสารนิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

บทที่ ๒

เนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร

พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับทุกข์ คือ อริยสัจ ๔ แล้วได้เผยแผ่พระธรรมคำสอนทั้งหลายเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงความจริงในชีวิต เพื่อการดำรงอยู่อย่างปกติสุขและเป็นหนทางนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ บุคคลที่ได้ลงมือปฏิบัติตามคำสอนและบรรลุในธรรม ถูกเรียกว่าหมู่สาวก มีการแบ่งเป็นฝ่ายภิกษุ และภิกษุณี สาวกทั้งหลายต่างมีบุญญาธิการที่สั่งสมมาแตกต่างกัน วชิราภิกษุณี เป็น ๑ ในภิกษุณีที่ได้เข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรม ในขณะที่ปฏิบัติธรรมก็ได้เกิดสภาวะธรรม พบกับประสบการณ์ทางจิตที่น่าอัศจรรย์ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาแจ้งชัดในพระธรรมคำสอนอย่างลึกซึ้ง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวชิราสูตร เพื่อนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรม ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษา ดังนี้

- ๒.๑ โครงสร้างและเนื้อหาของวชิราสูตร
- ๒.๒ หลักธรรมในวชิราสูตร
- ๒.๓ ประโยชน์และอานิสงส์ของวชิราสูตร
- ๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ โครงสร้างและเนื้อหาของวชิราสูตร

๒.๑.๑ ความหมายของวชิราสูตร

วชิราสูตร^๑ เป็นพระสูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เป็นพระสูตรลำดับที่ ๑๐ ของภิกษุณีสังยุต กล่าวถึงวชิราภิกษุณี ที่แสดงธรรมต่อมารที่มารบวชนานในขณะที่นั่งปฏิบัติธรรมอยู่รูปเดียวใต้โคนต้นไม้ ด้วยหวังจะล่อลวงให้ไขว้เขว หลงผิด เกิดความหวาดกลัว และย่อท้อในการปฏิบัติ แต่วชิราภิกษุณีกลับแสดงธรรมโต้ตอบคำถามของมารอย่างกล้าหาญ อธิบายความอย่างประมัตต์ ทำให้มารพ่ายแพ้หนีหายไป

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗-๒๒๘.

๒.๑.๒ โครงสร้างของพระสูตร

สังยุตตนิกาย^๒ เป็นชื่อนิกายที่ ๓ ของพระสุตตันตปิฎก ในจำนวน ๕ นิกาย คือ ๑) ทีฆนิกาย ๒) มัชฌิมนิกาย ๓) สังยุตตนิกาย ๔) อังคุตตรนิกาย ๕) ขุททกนิกาย ทั้ง ๕ คัมภีร์ใช้อักษรย่อว่า ที ม สัง อัง ขุ ซึ่งอักษรย่อทั้ง ๕ คำนี้เรียกกันว่า หัวใจพระสูตร สังยุตตนิกายรวมอยู่ในพระไตรปิฎก ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑๕-๑๙

สังยุตตนิกาย หมายถึงประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกัน มารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มีลักษณะพิเศษไม่เหมือนในนิกายอื่น สามารถแบ่งตามลำดับขั้นตอนเป็น ๓ อันดับดังนี้

อันดับที่ ๑ จัดแบ่งเป็นวรรค

ในการจัดหมวดหมู่อันดับแรก ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกัน หรือเกี่ยวข้องกันมารวมกันเป็น ๕ กลุ่ม มีจำนวน ๒,๗๕๒ สูตร เรียกชื่อพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตรกลุ่มนั้นๆ สังยุตตนิกายแบ่งเป็น ๕ วรรค ดังนี้

- ๑) สคาถวรรค เป็นกลุ่มพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ มีจำนวน ๒๗๑ สูตร
- ๒) นิทานวรรค เป็นกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับกรรมที่เป็นเหตุแห่งการเกิด และการดับของทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท มีจำนวน ๓๓๗ สูตร
- ๓) ชันธวารวรรค เป็นกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชั้น ๕ มีจำนวน ๗๑๖ สูตร
- ๔) สหายตนวรรค เป็นกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอายตนะ ๖ มีจำนวน ๔๒๐ สูตร
- ๕) มหาวารวรรค เป็นกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง มีจำนวน ๑,๐๐๘ สูตร

อันดับที่ ๒ จัดแบ่งเป็นสังยุต

ในแต่ละวรรคจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรอีกชั้นหนึ่ง โดยประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาประเภทเดียวกันมารวมเข้าเป็นเรื่องๆ เรียกว่า สังยุต เช่น

- ในสคาถวรรค ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับเทวดา เรียกว่า เทวดาสังยุต
- ในนิทานวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับกรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า นิทานสังยุต

^๒ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๗-๙].

อันดับที่ ๓ จัดแบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตทั้ง ๕๖ สังยุต ยังแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ อีก ๓ แบบ คือ

- ๑) แบ่งสังยุตออกเป็นปณาสก์ คือ หมวด ๕๐ สูตร แล้วแบ่งปณาสก์เป็นวรรค
- ๒) แบ่งสังยุตออกเป็นวรรค โดยไม่แบ่งออกเป็นปณาสก์
- ๓) ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์หรือเป็นวรรค

เมื่อมองภาพรวม สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ต่างจากวรรคอื่น กล่าวคือ การจัดหมวดหมู่พระสูตรเข้าเป็นวรรค ไม่ถือเอาเนื้อหาสาระเป็นเกณฑ์ แต่ถือเอารูปแบบที่เป็นคาถาประพันธ์เป็นเกณฑ์ นอกจากนี้เนื้อหาของแต่ละสูตรเป็นบทธรรมสั้นๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง บางบทใช้เป็นบทตั้งในการรจนาคัมภีร์หลัก เช่น วิสุทฺธิมรรค^๓

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ ของพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๗ สังยุตตนิกาย ว่าด้วยสคาถวรรค เป็นพระสูตรที่มีคาถาปรากฏอยู่ทุกสูตร คือ มีระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เป็นบทกวี ที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ ลึกซึ้ง จึงได้ตั้งชื่อว่า **สคาถวรรค** แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา มีพระสูตรทั้งหมด ๒๗๑ สูตร จัดหมวดหมู่พระสูตรเป็นสังยุตได้ ๑๑ สังยุต^๔ ดังนี้

๑) เทวดาสังยุต	มี	๘๑	สูตร
๒) เทวบุตรสังยุต	มี	๓๐	สูตร
๓) โกสลสังยุต	มี	๒๕	สูตร
๔) มารสังยุต	มี	๒๕	สูตร
๕) ภิกขุณีสังยุต	มี	๑๐	สูตร
๖) พรหมสังยุต	มี	๑๕	สูตร
๗) พรหมณสังยุต	มี	๒๒	สูตร
๘) วัคคีสสังยุต	มี	๑๒	สูตร
๙) วนสังยุต	มี	๑๔	สูตร
๑๐) ยักขสังยุต	มี	๑๒	สูตร
๑๑) สักกสังยุต	มี	๒๕	สูตร

^๓ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๕, หน้า [๑๙].

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า [๑๐].

ในสังยุตที่ ๕ คือ ภิกขุณีสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องภิกษุณี หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับการโต้ตอบระหว่างมารกับภิกษุณี ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลคือภิกษุณี ๑๐ องค์^๕ ได้แก่

๑) อาฬิกาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนอาฬิกาภิกษุณี
๒) โสมาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนโสมาภิกษุณี
๓) กีสาคโคตรมีสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนกีสาคโคตรมีภิกษุณี
๔) วิชาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนวิชาภิกษุณี
๕) อุปปลวัณณาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนอุปปลวัณณาภิกษุณี
๖) จาลาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนจาลาภิกษุณี
๗) อุปจาลา	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนอุปจาลาภิกษุณี
๘) สีสุพจาลาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนสีสุพจาลาภิกษุณี
๙) เสลาสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนเสลาภิกษุณี
๑๐) วชิราสูตร	พระสูตรว่าด้วย มารรบกวนวชิราภิกษุณี

ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ ในสังยุตนี้ มีเนื้อความกล่าวถึงมารที่ต้องการให้ภิกษุณีเกิดความกลัว จึงเข้าไปกล่าววาหะต่าง ๆ แก่ภิกษุณีเหล่านั้น แต่ภิกษุณีรู้เท่าทัน และได้ตอบวาหะกับมาร มารเสียใจล่าถอยแล้วหายตัวไป^๖

วชิราสูตร ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา เป็นพระสูตรที่ ๑๐ ของภิกขุณีสังยุต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค สูตรว่าด้วยวชิราภิกษุณีแสดงธรรมต่อมารที่มารรบกวน มีความหมายลึกซึ้ง มีการยกอุปมาอุปไมย แสดงกองสังขาร และทักข์ว่าโดยปรมัตถ์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ คัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีอรรถกถา ๑ เล่ม คือ คัมภีร์อรรถกถาชื่อสารัตถ์ปกปกาลีนี้ ภาค ๑

๒.๑.๓ เนื้อหาของวชิราสูตร

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ภิกขุณีสังยุต วชิราสูตร^๗ ปรากฏข้อความตามพระบาลีว่า

^๕ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๕, หน้า [๙-๑๐].

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า [๑๖].

^๗ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๒-๑๖๓.

เอวมเม สุตํ เอกํ สมัยํ ภควา สาวตถึยํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกสส อาราเม. อถ โข วชิรา ภิกขุณี ปุพฺพณหสมย์ นิวาเสตวา ปตตจิวรมาทาย สาวตถึ ปิณฑาย ปาวิสึ, สาวตถึยํ ปิณฑาย จริตวา ปจฉาภตตํ ปิณฑปาทปฏิกกนตา เยน อนธวณฺ์ เตนุปสงกมิ ทิวาวิหาราย, อนธวณฺ์ อชฺโฌคาเหตวา อญฺญตรสมึ รุกขมุเล ทิวาวิหารี นิสึทึ.

อถ โข มาโร ปาปิมา วชิราย ภิกขุณียา ภยํ ฉมภิตตตํ โลมหัสสํ อุปปาเหตุกาโม สมาริมหา จาเวตฺกกาโม เยน วชิรา ภิกขุณี เตนุปสงกมิ, อุปสงกมิตวา วชิรึ ภิกขุณี คาถาย อชฺฌภาสิ

เกนายํ ปกโต สตโต กุวํ สตตสส การโก
 กุวํ สตโต สมุปฺปนโน กุวํ สตโต นิสฺซมตตีติ

อถ โข วชิราย ภิกขุณียา เอตทโหสิ “โก นุ ขวายํ, มนุสฺสเ ว อมนุสฺสเ ว คาลํ ภาสตี”ติ. อถ โข วชิราย ภิกขุณียา เอตทโหสิ “มาโร โข อยํ ปาปิมา มม ภยํ ฉมภิตตตํ โลมหัสสํ อุปปาเหตุกาโม สมาริมหา จาเวตฺกกาโม คาลํ ภาสตี”ติ. อถ โข วชิรา ภิกขุณี “มาโร อยํ ปาปิมา” อิติ วิทิตวา มารํ ปาปิมนตํ คาถาหิ ปจฺจภาสิ

กี นุ สตโตติ ปจฺเจสิ มาร ทิฏฺฐิตตํ นุ เต
 สฺซุทสงขารปฺปญฺชโย นยิธ สตตฺตฺพลพภติ.
 ยถา หิ องคสมภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ
 เอวํ ขนฺธเสสฺส สนฺเตสฺส โหติ สตโตติ สมมตติ.
 ทุกฺขเมว หิ สมโภติ ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ
 นาญญตร ทุกฺขา สมโภติ
 นาญญตร ทุกฺขา นิสฺซมตตีติ.

อถ โข มาโร ปาปิมา “ซานาติ มํ วชิรา ภิกขุณี”ติ ทุกฺขี ทุมมโน ตตฺเถวณฺฺตรธายีติ.

ภิกขุณีสึยฺตตํ สมตตํ

ตสฺสทฺทานํ

อาฬวิกา จ โสมา จ โคตรมี วิชยา สห
 อุปฺปลวณฺณา จ จาลา อุปฺจาลา สึสฺสปจาลา จ
 เสลา วชิราย เต ทสาติ.

ปรากฏข้อความตามพระไตรปิฎกภาษาไทยว่า^๘

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นเวลาเช้า วชิราภิกษุณีครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักกลางวัน ถึงป่าอันธวันแล้ว จึงนั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหาวชิราภิกษุณีถึงที่นั่งพัก แล้วได้กล่าวกับวชิราภิกษุณีด้วยคาถาว่า

ใครสร้างสัตว์นี้	ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน
สัตว์เกิดขึ้นที่ไหน	สัตว์ดับที่ไหน

ลำดับนั้น วชิราภิกษุณีได้มีความคิดดังนี้ว่า “นี่ใครหนอมากล่าวคาถา จะเป็นมนุษย์ หรืออมมนุษย์กันแน่” ทันใดนั้น วชิราภิกษุณีได้มีความคิดดังนี้อีกว่า “นี่คือมารผู้มีบาป ประสงค์จะให้เราเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงกล่าวคาถา”

ครั้งนั้นแล วชิราภิกษุณีทราบวาทะว่า “นี่คือมารผู้มีบาป” จึงได้กล่าวกับมารผู้มีบาปด้วยคาถาว่า

มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์
 กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้ บันทิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย
 เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้
 เหมือนคำว่ารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น
 ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป
 นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น
 นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับไป^๙

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า วชิราภิกษุณีรู้จักเรา จึงหายตัวไป ณ ที่นั่นเอง”

^๘ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗-๒๒๘.

^๙ คุรยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๕-๕๒๘.

ปรากฏข้อความตามอรรถกถาภาษาไทย สารัตถ์ปกาสินี ภาค ๑ ว่า^{๑๐}

ในพระสูตรบทที่ ๑๐ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **บัณฑิต** จะเรียกว่า**สัตว์ไม่ได้เลย** ความว่า ในกองสังขารล้วน ๆ นี้ ว่าโดยปรมัตถ์ ชื่อว่าสัตว์หาไม่มี คำว่า **เมื่อขั้นทั้งหลายมีอยู่** ความว่า เมื่อขั้น ๕ ประการยังมีอยู่ บัณฑิตกำหนดแล้วด้วยอาการนั้น ๆ คำว่า **สมมุติ** ได้แก่ ย่อมมีเพียงสมัญญาว่าสัตว์เท่านั้น คำว่า **ทุกข์** ได้แก่ทุกข์ในขั้น ๕ ประการ คำว่า **นอกจากทุกข์ไม่มี** ความว่า เว้นจากทุกข์ สภาวะอย่างอื่นไม่มีเกิดไม่มีดับ

จากการศึกษาเนื้อหาในวชิราสูตร พบว่า วชิราสูตรเป็นพระสูตรที่วชิราภิกษุณีแสดงธรรมตอบคำถามมารที่มารบกวอนอย่างปรมัตถ์ กล่าวถึงสังขารในพระไตรลักษณ์ ในความเป็นชีวิตนั้นแท้จริงก็เป็นเพียงกลุ่มก้อนที่ประกอบขึ้นแต่เหตุปัจจัยแล้วถูกเรียกชื่อโดยสมมุติว่าสัตว์ บุคคล หรือชีวิต จึงไม่มีอัตตาตัวตนที่แท้จริง อุปมาอุปไมยดังรถ หากเมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกัน ตัวตนที่เกิดจากสมมติบัญญัติก็ย่อมหายไป เหมือนรถที่ถูกแยกชิ้นส่วนก็ไม่อาจเรียกว่ารถได้ สรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นเพียงการประกอบขึ้นจากขั้นทั้ง ๕ ซึ่งที่สุดแล้วก็ไม่อาจคงสภาพอยู่ได้ ย่อมเสื่อมสลายไปในที่สุด จึงไม่มีตัวตน ไม่มีความเป็นเรา เป็นของเราอย่างแท้จริง ภายใต้อำนาจของไตรลักษณ์ สรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะสังขารต่างๆ ในความเป็นตัวตน บุคคล เรา เขา หรือ สังขารที่เป็นความสุขความทุกข์ ก็ล้วนมีสภาวะเป็นทุกข์ คือ มีเกิดขึ้น คงอยู่ชั่วคราว และต้องดับสลายไป หากเราไม่สามารถถอนถอนจากสมมติที่ถูกครอบงำ เกิดยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่มีความอยู่จริง ก็ย่อมทำให้ชีวิตตกอยู่ในวังวนแห่งทุกข์อย่างไม่มีวันจบ ดังพุทธดำรัสที่ปรากฏว่า อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์^{๑๑} ในขณะที่การเข้าไปรู้จักชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายในความจริงอย่างปรมัตถ์ ย่อมเกิดการพัฒนาทางปัญญา สู่ความจริงอันประเสริฐ คือ อริยสัจ ๔ ถอนถอนจากอุปาทาน และพ้นทุกข์ได้

๒.๒ หลักธรรมในวชิราสูตร

จากการศึกษาเนื้อหาของวชิราสูตร พบว่า การเกิดความรู้และละวางจากสมมติบัญญัติ โดยเข้าใจความจริงอย่างเป็นปรมัตถ์ของสรรพสิ่งทั้งหลายภายใต้สามัญญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ ย่อมเกิดการพัฒนาปัญญา ถอนจากความยึดมั่นถือมั่น และรู้เท่าทันทุกข์ได้ ผู้วิจัยจึงแสดงหลักธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาพระสูตร คือ มาร ๕ ขั้น ๕ และอริยสัจ ๔ ตามลำดับ ดังนี้

^{๑๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๗๑/๒๕๕-๒๕๖.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

๒.๒.๑ มาร ๕

ข้อความที่ปรากฏในวชิราสูตร คือ อห โห มาโร ปาปิมา วชิราย ภิกขุณียา ภยิ ฌม ภูตตติ โลมหสิ ออุปาทะตุกาโม สมามิหมา จาเวตุกาโม เยน วชิรา ภิกขุณี เตนุปสงกมิ, ออุป สงกมิตวา วชิริ ภิกขุณี คาถาย อชฌภาสิ ฯ แปลความว่า มารผู้มีบาปประสงค์จะให้วชิราภิกษุณี เกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหาวชิราภิกษุณีถึงที่นั่งพัก ข้อความดังกล่าวนี้แสดงความถึงมารผู้มีบาป ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย และประเภทของมาร ดังนี้

โดยทั่วไป มาร มักถูกใช้ในความเป็นนามธรรม แสดงความรู้สึกถึงสิ่งที่ไม่พอใจ ในขณะที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงมารในความเป็นรูปธรรม หมายถึง อมนุษย์ คือ ไม่ใช่คน เป็นพวกมีฤทธิ์หรืออำนาจพิเศษที่ให้คนและโทษแก่มนุษย์ แต่โดยส่วนมากมักให้โทษมากกว่า การตีความหลักคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นปรากฏใน ๒ รูปแบบ เพื่อให้เหมาะสมกับจริตและอินทรีย์ของแต่ละบุคคล เป็นการแสดงธรรมสำหรับบุคคลที่มีความรู้น้อยจะเข้าใจได้ง่าย โดยไม่ต้องตีความ และการแสดงธรรมสำหรับบุคคลที่มีความรู้มาก หรือเข้าใจธรรมะแล้ว จะเข้าใจได้ด้วยการตีความ ในพระสูตรตลอดจนคำสอนต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาจึงมีการกล่าวสอนเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) อัมมาธิชฌาน คือ การสอนโดยแสดงตัวธรรมะล้วน ๆ แก่บุคคลที่พอจะเข้าใจธรรมะแล้ว ให้เข้าใจธรรมะยิ่งขึ้น ๒) ปุคคลาธิชฌาน คือ การสอนโดยยกตัวตนบุคคลมาเป็นธรรมะ เอาธรรมะมาสมมติว่าเป็นบุคคลหรือสถานที่ต่าง ๆ แล้วนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราว พระพุทธเจ้าสอนอย่างปุคคลาธิชฌานแก่บุคคลที่ยังไม่รู้ธรรมะนั้น ๆ

เทวดา มาร พรหม เป็นปุคคลาธิชฌานที่อาจมีความหมายในทางอัมมาธิชฌานด้วย กล่าวคือ เทวดา หมายถึง ผู้ทำกรรมดี ผู้ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ อยู่ในศีลธรรม แสดงถึงความสุข ปิติ ในบัดดล หรือการจะได้รับความสุขในภายหน้าเป็นผลตอบแทน ในขณะที่มาร หมายถึง ผู้กระทำความกรรมไม่ดี มีพฤติกรรมกิดขวาง คอยขัดขวางบุคคลจากการทำความดี และเป็นอัมมาธิชฌานแสดงถึงความชั่วร้าย

ในความเป็นอัมมาธิชฌาน มาร ใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ทำลายบุคคลจากคุณงามความดี จากผลอันประเสริฐ หรือเป็นตัวการที่กำจัด ขัดขวาง ไม่ให้บุคคลบรรลุผลสำเร็จอันดีงาม^{๑๒} ทำลายล้างความดีความถูกต้องให้หายไป มารแบ่งได้เป็น ๕ ประเภท ได้แก่

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์มลิธิมม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑๘.

๑. กิเลสมาร

มาร คือกิเลส เป็นมารเพราะเป็นตัวการคอยขัดขวางในการทำความดี ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมไปในทางไม่ดี มีผลทำให้พบกับความพินาศ ความเสียหาย ความเสื่อมเสีย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มารเป็นผู้ทำลายล้างความดี โดยกิเลสทั้ง ๓ ที่มีอำนาจมาก ได้แก่

- ๑) โลภะ คือ ความอยากได้ หรือ ราคะ เป็นความยินดีในอารมณ์ที่ชอบ
- ๒) โทสะ คือ ความประทุษร้ายใจ ความโกรธ เป็นความยินดีในอารมณ์ที่ไม่ชอบ
- ๓) โมหะ คือ ความหลง เพราะไม่พิจารณาให้รู้อารมณ์ตามความเป็นจริง

เมื่อกิเลสมารเกิดขึ้นที่จิต ก็จะทำให้จิตกระวนกระวาย ส่งผลให้กระทำความชั่วในทางกาย ทางวาจา กิเลสทั้ง ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ จึงเป็นอกุศลมูล เป็นที่ตั้งแห่งอกุศล และเป็นมารผู้ทำลายล้างความดีงาม

๒. ชันธมาร

มาร คือขันธ ๕ กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นมาร^{๑๓} เพราะขันธ ๕ เป็นสภาพอันเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ทนอยู่ไม่นาน มีความแปรปรวนและเสื่อมลง ในแง่ของมาร หมายถึง ขันธที่คอยกีดขวางการทำความดี ตัดทอนโอกาส พรากโอกาส ไม่ให้บุคคลได้กระทำความดี หรือบำเพ็ญคุณงามความดีได้ตามปรารถนา เพราะบุคคลต้องอาศัยร่างกายเมื่อจะกระทำความดี ดังนั้น ถ้าเกิดเหตุให้ต้องเจ็บป่วย หรือร่างกายไม่อำนวยต่อการดำรงชีวิตตามปกติ ก็กระทำความดีต่างๆ ไม่สะดวก เช่น เมื่อต้องการฟังธรรมะ แต่หูหนวก ทำให้ไม่สามารถฟังธรรมได้ ดังนั้น ขันธ ๕ ซึ่งประกอบด้วยกายและจิต หรือ รูปกับนาม จึงเรียกว่ามาร นอกจากนี้ขันธ ๕ ยังเป็นที่ยึดมั่นถือมั่นของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ขันธ ๕ จึงเป็นมารทำลายการสร้างคุณงามความดี เรียกว่าชันธมาร

๓. อภิสังขารมาร

มาร คืออภิสังขาร เป็นมารเพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม กล่าวคือ ความนึกคิดประกอบด้วยอารมณ์ เป็นตัวขัดขวางไม่ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ อภิสังขารแบ่งเป็น ๓ ประการ^{๑๔} คือ

- ๑) อปฺยัญญาภิสังขาร คือ บาบ การปรุงแต่งจิตให้ชั่ว เป็นความนึกคิดเรื่องชั่ว
- ๒) ปุญญาภิสังขาร คือ บุญ การปรุงแต่งจิตให้ดี เป็นความนึกคิดเรื่องที่ดี
- ๓) อเนญชาภิสังขาร คือ ความนึกคิดอยู่ในอารมณ์เดียวจนจิตแน่วแน่ไม่หวั่นไหว

^{๑๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

๔. มัจจุมาร

มาร คือความตาย ความตายเป็นมารเพราะตัดโอกาสในการสร้างคุณงามความดี เมื่อใดที่ยังมีร่างกาย ยังมีลมหายใจ บุคคลย่อมสามารถใช้สังขารนี้ประกอบกิจต่าง ๆ ได้ แต่ถ้ามีเหตุให้ร่างกายต้องดับสลายไป หรือ เสียชีวิตลง แม้อยากจะทำกิจการงานให้สำเร็จ ก็ไม่อาจทำต่อได้ เพราะไม่มีร่างกายที่เป็นเครื่องมือให้ขับเคลื่อน การมีชีวิตอย่างยืนยาวและพร้อมแก่การงาน ย่อมทำให้บุคคลยังมีโอกาสในการจะสร้างคุณงามความดี และเพิ่มพูนบารมีสืบต่อไป การมีชีวิตอยู่จึงนับว่าเป็นผู้มีบุญอันประเสริฐ^{๑๕}

๕. เทวบุตรมาร

มาร คือเทพบุตร เทวบุตรเป็นมารเพราะเป็นนิมิตที่เข้าขัดขวาง เหนี่ยวรั้งบุคคลไม่ให้หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของตน โดยจะชักนำให้ห้วงพะวง หลงในกามสุข ทำให้ไม่กล้าเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณงามความดี พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลได้กล่าวถึงเทวดาที่เป็นมาร ได้แก่ ท้าวสวัตติจอมเทพแห่งสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ มีข้อความปรากฏถึงพญามารที่มาคอยรบกวนพระพุทธเจ้าที่ชังนาหาคีรี สูง ๑๕๐ โยชน์ ทำหน้ายันบัลลังก์ ทำหลังยันขอบจักรวาล เมื่อพิจารณาในความเป็นบุคคลาธิษฐาน สามารถสันนิษฐานได้ว่ามาร หมายถึง อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดผัสสะ การจะทำดีก็ด้วยมีผัสสะที่ชอบใจ ที่น่ายินดี ดังนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ก็จะทำให้เกิดความยินดี ในทางกลับกันหากเป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ก็จะทำให้เกิดความยินร้าย ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ก็จะทำให้เกิดความหลงมกมาย อารมณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจึงส่งผลให้กล้าทำ หรือ ไม่กล้าทำคุณงามความดี อารมณ์ที่เกิดขึ้นจึงถือว่าเป็นมาร

พระพุทธเจ้าชนะมารโดยการต่อสู้กับมารด้วยบารมี ทั้ง ๑๐ ประการ และสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีข้อปฏิบัติโดยตรงด้วย ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี และมีอุปการะบารมีช่วยเหลือหนุนด้วย วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี ทรงเอาชนะมารขั้นต้นด้วยบารมีขั้นสามัญ ชนะมารชั้นกลางด้วยอุปการะบารมี และชนะมารสูงสุดด้วยปรมัตถบารมี เนื่องจากพระพุทธเจ้าไม่ตกอยู่ในอำนาจของชั้นมารเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ ชนะอกิสังขารเพราะไม่ตกอยู่ในอำนาจของความนึกคิด ชนะมัจจุมารเพราะอยู่เหนือความตาย ชนะเทวบุตรมาร คือ ชนะใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และชนะกิเลสมาร พระพุทธองค์จึงได้ชื่อว่า “มารชิโน” หมายถึง ผู้ชนะมาร หรือ “ชิตมาโร” มารอันพระองค์ชนะแล้ว

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิมุตติธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๗๓.

ในความเป็นรูปธรรม มาร เป็นบุคคลาธิษฐานหมายถึง พญามารที่มีตัวตน มักปรากฏแทรกแซงในเหตุการณ์ต่าง ๆ มีชื่อว่า วสวัตตี อาศัยอยู่ในสวรรค์ชั้นกามาวจร คือ พรนิมิตวสวัตตี มีพฤติกรรมคอยขัดขวางบุคคลไม่ให้พ้นจากกามภพซึ่งอยู่ในอำนาจของตน มาร แม้จะเป็นมนุษย์ที่มีฤทธิ์ให้ทั้งคุณและโทษกับมนุษย์ แต่ก็ไม่มีลักษณะดุร้ายถึงขั้นทำให้เสียชีวิต เพียงแต่ทำให้เกิดความเจ็บปวดทรมาน ถูกกลั่นแกล้งให้เกิดความหวาดกลัว หรือถูกหลอกให้ทำตามกลลวง

จากการศึกษาข้อมูลในวชิราสูตร พบว่า มารที่มารบกวานวชิราภิกษุณีนั่น เป็นได้ทั้งธัมมาธิษฐาน และ บุคคลาธิษฐาน กล่าวคือ เป็นมารที่ปรากฏเบื้องหน้าให้เห็นเป็นตัวตน หรือ มารที่ปรากฏเป็นนิมิตรภายในจิตขณะเจริญสมาธิแสดงถึงอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะก็ได้ มนุษย์แม้จะยังคงอยู่ในอำนาจของมารเพราะบำเพ็ญบารมียังไม่เต็มที่ แต่การได้ระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติด้วยความเพียรจนเกิดสติปัญญา ย่อมเป็นการสร้างบุญบำเพ็ญบารมีให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้น เป็นบุญกุศลที่ให้ผลได้ในบัดดล และส่งผลข้ามภพชาติ มนุษย์เมื่อเกิดมาก็ต้องมีการดับสลายไปเป็นธรรมดา การที่ปุถุชนสามารถพัฒนาจิตให้สงบระงับจากกิเลส และเกิดปัญญา ย่อมเข้าใจชีวิตได้อย่างแจ่มชัดถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นเหตุปัจจัยให้ชนะมารทั้ง ๕ พ้นจากอำนาจของมารได้ ด้วยการศึกษาลงมือปฏิบัติอย่างตั้งมั่นด้วยศรัทธาและความเพียร

๒.๒.๒ ชั้น ๕

ข้อความที่ปรากฏในวชิราสูตร คือ กิ นุ สตโตติ ปจเจสิ มาร ทิฏฐิจิตฺตํ นุ เต สุทฺถสฺส ขารปฺญโชยํ นยิตฺ สตฺตฺพลภฺทิตฺ. ยถา หิ องฺกสมฺมารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ สตฺโตติ สมฺมตฺติ.^{๑๖} แปลความว่า มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์ กองแห่งสังขาร ล้วน ๆ นี้ บันดาลจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารถ มีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ข้อความดังกล่าวนี้แสดงความถึงชีวิต ในความเป็นสังขาร อันเกิดจากการปรุงแต่งขึ้นของขันธทั้ง ๕ เป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นของเรา^{๑๖} ดังนั้นผู้วิจยจึงแสดงความหมาย และประเภทของขันธ ดังนี้

ในพระอภิธรรม คำว่า ชีวิต หมายถึง มนุษย์และสัตว์ หรือ สิ่งมีชีวิตที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๓๑ ภพภูมิ ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ กาย จิต เจตสิก ส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย เรียกว่ารูปธรรม จิตและเจตสิกเป็นธรรมชาติที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด เรียกว่า นามธรรม การประกอบของธรรมชาติทั้ง ๓ มีความสัมพันธ์กับขันธ ๕ ได้แก่

^{๑๖} ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจต้นเหตุ (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ดูรายละเอียดใน, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๙.

กาย คือ รูปชั้น จิต คือ วิญญาณชั้น เจตสิก คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น ชั้น ๕ จึงประกอบด้วย กาย (รูป) จิต และเจตสิก หรือ รูปกับนามนั่นเอง

ขนธ^{๑๗} (ขสทหุปปท+ธา ธาธเน+อ) ชั้น หมู่ คณะ กอง พรรค การรวบรวม การสะสม การสมคบ วิเคราะห์โดยศัพท์ .ขสงชาติ อวยวิ ธาเรตติ ขนโร ชั้นที่ทรงอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ ชื่อว่า ชั้นระ. ขานิ จกขุทริยาทีนิ ธาเรตติ ขนโร ชั้นที่ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุทริย์เป็นต้น ชื่อว่าชั้นระ. อตตนิจจาทีหิ ขิ สุลณั ธาเรตติ ขนโร ชั้นที่ทรงความว่างเปล่าได้ด้วยลักษณะความไม่เที่ยงในตนเป็นต้น ชื่อว่าชั้นระ. อวยเว ขาทิตติ วา ขนโร หรือชั้นที่เกี่ยวกินอวัยวะทั้งหลาย ชื่อว่าชั้นระ. ขาติชรามรณาทีหิ ขาติตพโพติ ขนโร ชั้นที่ถูกความเกิด ความแก่ ความตายเกี่ยวกิน ชื่อว่าชั้นระ

เบญจชั้น

เบญจชั้น หรือ ชั้น ๕ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมรวมกันแล้วเรียกโดยสมมุติบัญญัติว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา^{๑๘} ชั้น ๕ ประการมีดังนี้^{๑๙}

๑) รูปชั้น คือ กองรูป หมายถึง ส่วนที่เป็นร่างกาย อวัยวะน้อยใหญ่ที่มีอยู่ในร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะของการผันแปร เปลี่ยนแปลง สลายไป เมื่อถูกกระทบ รูปชั้นแบ่งย่อยได้เป็น ๒๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ^{๒๐} และ อุปาทาย รูป ๒๔ คือ รูปที่อิงอาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ประสาททั้ง ๕ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย อารมณ์ ๔ คือ รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น เนื่องจากรูปชั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรม จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายรูป

๒) เวทนาชั้น คือ กองเวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์ต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณชั้น อาทิ ความรู้สึก สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นได้จากผัสสะ คือ จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้องสัมผัสทางกาย และการรับรู้ทางใจ

^{๑๗} พระมหาสมปอง มุทีโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๒๓.

^{๑๘} สมมุติบัญญัติ หมายถึง สิ่งที่ใช้เรียกขานชั้น ๕ ในลักษณะต่าง ๆ มีเทวดา มนุษย์ สัตว์ บุคคล เป็นต้น และมีความหมายรู้ในสิ่งที่เรียกขานกัน คือ หมายถึงในชั้น ๕ ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นหญิง เป็นชาย การติดอยู่ในสิ่งที่เรียกขาน ได้แก่ การติดอยู่ในชั้น ๕ ดูรายละเอียดใน, ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๐/๖๙.

^{๑๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖.

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๑/๕๗.

เวทนาชั้นนี้เป็นส่วนประกอบชีวิตที่เป็นนามธรรม จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม

๓) สัญญาชั้นนี้ คือ กองสัญญา หมายถึง ส่วนที่เป็นการกำหนดหมายให้จำอารมณ์ การกำหนดให้รู้ในอารมณ์นั้น ๆ เกิดร่วมกับวิญญานชั้นนี้ เพื่อจดจำอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง สัญญาชั้นนี้เป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม

๔) สังขารชั้นนี้ คือ กองสังขาร หมายถึง ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะต่าง ๆ ทั้งกุศล และอกุศล หรือเป็นกลาง ๆ มีเจตนาเป็นตัวนำ ปรุงแต่งคุณภาพของจิต สังขารชั้นนี้ เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญานชั้นนี้ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารชั้นนี้จะปรุงแต่งวิญญานให้เป็นไป มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ฝ่ายไม่ดีเป็นสังขารฝ่ายอกุศล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อิสสา(ริษยา) มัจฉริยะ(ความตระหนี่) กุกกุจจะ(ความหุดหงิดรำคาญ) เป็นต้น ส่วนฝ่ายดีเป็นสังขารฝ่ายกุศล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา สังขารชั้นนี้เป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม

๕) วิญญานชั้นนี้ คือ กองวิญญาน หมายถึง ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ เป็นธรรมชาติที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดการรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖^{๒๑} ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส สัมผัสทางกาย อารมณ์ที่เกิดกับใจ เกิดเป็นวิญญานทั้ง ๖^{๒๒} ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งในอารมณ์ ได้แก่

จักขุวิญญาน (รูปรารมณ : รูรูปร่างด้วยตา คือ สิ่งที่เห็น)

โสตวิญญาน (สัททารมณ : รูเสียงด้วยหู คือ เสียงที่ได้ยิน)

ฆานวิญญาน (คันธารมณ : รูกลิ้นด้วยจมูก คือ กลิ่นที่ได้รับ)

ชีวหาวิญญาน (รสธารมณ : รูรสด้วยลิ้น คือ รสที่ได้รับ)

กายวิญญาน (โผฏฐัพพารมณ : กายรูสิ่งที่มาสัมผัส คือ สภาพตึง หย่อน เย็น ร้อน)

มโนวิญญาน (ธรรมารมณ : ธรรมชาติรู้อารมณ์ คือ รู้ความคิดนึก รู้ทางใจ)

วิญญานชั้นนี้เป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม

ชั้นนี้ ๕ หรือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่มาประชุมรวมกันแล้วเรียกว่าชีวิต เมื่อย่อยลงมาก็คือ รูป กับ นาม รูปชั้นนี้จัดเป็นรูป ๔ ชั้นนี้ที่เหลือจัดเป็นนาม ในความจริงอย่างปรมาตมชั้นนี้ ๕ หรือ ชีวิตที่ประกอบด้วยฝ่ายรูปและฝ่ายนาม เมื่อถูกแยกออกจากกัน ความเป็นชีวิต

^{๒๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๘-๓๖๙.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕.

หรือตัวตนอันเป็นสังขารที่เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นก็จะแปรผันไป มีการเสื่อมสลายลง คือการตาย จึงมีสามัญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจังเพราะมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เพราะทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตาเพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ ด้วยความที่ชั้น ๕ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ มีสภาวะเกิดขึ้น-ดับไปตลอดเวลา ไม่ว่าจะเกิดจากสภาพที่ถูกบีบคั้น กดดัน หรือ เสื่อมสลายลงตามเหตุปัจจัย จึงทำให้ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ชั้น ๕ จึงเป็นทุกข์ ดังพุทธดำรัสปรากฏในอรรถกถาพุทธสูตรว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๒๓} แม้แต่สังขารที่เป็นการปรุงแต่งทางความคิด ก็ไม่คงสภาพเดิม ต้องผันแปร และเปลี่ยนแปลงในที่สุด จึงกล่าวได้ว่าสังขารทั้งหลายในสภาวะความเป็นไตรลักษณ์ล้วนเป็นทุกข์ ควรปล่อยวางจากอุปาทาน คือ คลายจากความยึดติด ความยึดมั่นถือมั่น และยินดีพอใจในความเป็นอัตตาตัวตน

ไตรลักษณ์

สามัญลักษณะของชั้น ๕ คือ ความเป็นไตรลักษณ์ คำว่า ไตรลักษณ์ มาจากภาษาบาลีว่า ติลกฺขณ โดยศัพท์ ตี แปลว่า สาม, ลกฺขณ แปลว่า เครื่องทำสัญลักษณ์ เครื่องกำหนด เครื่องทำจุดสังเกต รวมความ ติลกฺขณ แปลว่า เครื่องกำหนด ๓ อย่าง หมายถึง สามัญลักษณะ ลักษณะที่เสมอกัน หรือ เครื่องกำหนดให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรม เป็นสิ่งที่มีอยู่ปกติตามธรรมชาติในสังขารทั้งหลาย เรียกโดยย่อว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๒๔} ดังนี้

๑) อนิจจลักษณะ หรือ อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง มีลักษณะไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ต้องเปลี่ยนแปลง มีเกิดขึ้น ดับสลายลง เป็นอาการที่แสดงถึงความไม่เที่ยงของชั้น ๕

๒) ทุกขลักษณะ หรือ ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ คงทนอยู่ไม่ได้ หรือลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นอาการถูกบีบคั้นจากการเกิดขึ้น และสลายตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม เป็นอาการที่แสดงถึงความไม่คงที่ของชั้น ๕

๓) อนัตตลักษณะ หรือ อนัตตา คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน อาการที่แสดงถึงความไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร ไม่อยู่ในอำนาจควบคุมหรือบังคับบัญชาของใคร เป็นอาการที่แสดงถึงความไม่มีอำนาจแท้จริงในตัว ต้องอาศัยสิ่งอื่น ๆ จึงมีขึ้นได้ เป็นอาการที่แสดงถึงความไม่ใช่ตัวตนของชั้น ๕

ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่า สามัญลักษณะ เนื่องจากเป็นลักษณะที่ปรากฏกับสรรพสิ่งทั้งหลายเสมอเหมือนกัน คือ ไม่เที่ยง (อนิจจัง) คงทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) ไม่ใช่อัตตาตัวตน (อนัตตา) ด้วยเป็นลักษณะที่ปรากฏอยู่จริงตามธรรมชาติว่ามีลักษณะเช่นนี้เหมือนกันหมด

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐-๒๖๑.

^{๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๒.

^{๒๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๘/๑๑๘.

ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎก เรียกว่า ธรรมนิยาม^{๒๖}

ธรรมนิยาม หมายถึง กำหนดแน่นอนตามธรรมดา เป็นกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่มีอยู่ตามปกติ พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วทรงนำมาแสดงแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่

- ๑) สัพเพ สงขารา อนิจจา : สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
- ๒) สัพเพ สงขารา ทุกขา : สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ คงทนอยู่ไม่ได้
- ๓) สัพเพ ธมมา อนตตา : ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน

ดังปรากฏในอุปปาทาสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต พระบาลี ดังนี้

อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานิ อุปฺปาทา วา ตถาคตานิ จิตาว สา ธาตุ ธมฺมภูจิตฺตา
 ธมฺมนิยามตา สัพเพ สงขารา อนิจฺจาติ ตํ ตถาคโต อภิสมฺมุชฺชติ อภิสเมติ อภิสมฺมุชฺชิตฺวา
 อภิสเมตฺวา อาจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปฏฺฐเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ

สัพเพ สงขารา อนิจฺจาติ ฯ สัพเพ สงขารา ทุกฺขาติ ฯ สัพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ฯ^{๒๗}

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา
 ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก
 แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” “สังขารทั้งปวง
 เป็นทุกข์” “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๒๘}

จากหลักความจริงทั้ง ๓ ประการข้างต้น แสดงให้เห็นลักษณะที่เป็นไตรลักษณ์ของ
 สภาวะธรรมทั้งหลายที่ดำรงอยู่ปกติเป็นธรรมดาตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นแต่เพียงผู้ค้นพบ
 และนำมาเปิดเผยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เข้าใจโลกได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เมื่อสังขาร
 ทั้ง หลายตกอยู่ภายใต้อำนาจสามัญญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ
 บังคับบัญชาไม่ได้ อีกทั้งยังมีสภาวะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และดับสลายอยู่เสมอ จึง
 เป็นที่มาของทุกข์ เมื่อสังขารทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ จึงไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง จึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่น
 ถือมั่น การเข้าไปยึดติดในชั้น ๕ เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๑-๔๒๒/๑๘๔-๑๘๕.

^{๒๗} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

^{๒๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

อุปาทานชั้น ๕

อุปาทานชั้น ๕ มาจากอุปาทาน กับ ชั้น ๕ แยกความหมายโดยศัพท์ ดังนี้ (๑) อุปาทาน แปลว่า ความถึอมนั้น^{๒๙} หมายถึงชื่อของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ หรือ หมายถึงความถึอมนั้น ด้วยอำนาจตัณหาภามณะและทิวฐิ (๒) ชั้น ๕ แปลว่า กอง พวก หมวด หมู่ เมื่อรวมความ อุปาทาน ชั้น ๕ แปลว่า กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถึอมนั้น หมายถึง ความถึอมนั้นถึอมนั้นในชั้น ๕^{๓๐} ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกว่า “กล่าวโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์”^{๓๑} ดังพระบาลีว่า “สงขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา”^{๓๒}

ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน^{๓๓} ดังปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกว่า “รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญูณ คือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ฉันทราคะ ในรูป เวทนาสัญญา...สังขาร...วิญญูณ นั้นคือ อุปาทานในสิ่งนั้น ๆ”

อุปาทานชั้น ๕ เมื่อเข้ากับองค์ธรรมทั้ง ๕ ประการ คือ

รูปอุปาทานชั้น ๕	อุปาทานชั้น ๕ คือรูป
เวทนามุปาทานชั้น ๕	อุปาทานชั้น ๕ คือเวทนา
สัญญามุปาทานชั้น ๕	อุปาทานชั้น ๕ คือสัญญา
สังขารมุปาทานชั้น ๕	อุปาทานชั้น ๕ คือสังขาร
วิญญูณมุปาทานชั้น ๕	อุปาทานชั้น ๕ คือวิญญูณ

การยึดติดในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ โดยอาการ ๘ ประการ^{๓๔} คือ

บุคคลผู้ถูกย้อมด้วยราคะ	ย้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งราคะ
บุคคลผู้ถูกโทษประทุษร้าย	ย้อมติดด้วยอำนาจแห่งโทษะ
บุคคลผู้หลงแล้ว	ย้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งโมหะ
บุคคลผู้ยึดถือผิด	ย้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งทิวฐิ
บุคคลผู้กิเลสมีกำลัง	ย้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอนุสัย

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓.

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕.

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๑/๓๒๙.

^{๓๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๔๑/๓๔๙.

^{๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๑๒๑-๑๒๒/๒๑๔-๒๑๕.

^{๓๔} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๐/๖๙.

บุคคลผู้มีเครื่องผูกพันไว้	ย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งมานะ
บุคคลผู้ถึงการตกลงใจไม่ได้	ย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งวิจิจฉา
บุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน	ย่อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอุทธัจจะ

ในความจริงขั้น ๕ ไม่ได้เป็นตัวก่อทุกข์ แต่เมื่อประกอบเข้าด้วยอุปาทานจึงทำให้ขั้น ๕ ที่เกิดขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ การถูกรอบงำจากสมมติบัญญัติ โดยมีตัณหาเป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดเป็นอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลส หรือยึดมั่นในความพึงพอใจในตน ในของๆ ตน ทำให้เกิดเป็นทุกข์อุปาทาน หรืออุปาทานขั้น ๕ คือทุกข์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน

๒.๒.๓ อริยสัจ ๔

ข้อความที่ปรากฏในวชิราสูตร คือ ทุกขเมว हि สมโภติ ทุกข์ ติฏฐติ เวติ จ นาณณตร ทุกขา สมโภติ นาณณตร ทุกขา นิรุชฌตีติ.^๓ แปลความว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป ข้อความดังกล่าวแสดงความถึงความจริงอย่างปรมาัตถ์ของทุกข์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมายของทุกข์ และกระบวนการของทุกข์ในอริยสัจ ๔ ดังนี้

อริยสัจ มาจากภาษาบาลีว่า “อริยสจฺจ” ประกอบด้วยคำว่า อริย กับ สจฺจ โดยศัพท์หมายถึง ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ เป็นสัจจะที่พระอริยะพึงรู้ เป็นความจริงอันประเสริฐ^{๓๔} ในมหาหัตถิปโทปมสูตร แสดงความสำคัญของอริยสัจ โดยเปรียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง กล่าวคือ รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินล้วนรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่ เปรียบเป็นยอดของรอยเท้าสัตว์ทั้งหมดฉนั้นใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ล้วนนับเข้าในอริยสัจ ๔ ฉนั้น^{๓๖} อริยสัจจึงเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา อริยสัจ มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทุกข์ (ทุกข์อริยสัจ)

ทุกข์ หรือ ทุกขัง เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา โดยศัพท์ ทุกข มาจาก ทุ+ขม ขน ติย+กวิ แปลว่า ความทุกข์ ความลำบาก ยาก มีรูปวิเคราะห์ว่า ทุกฺกัรฺ ขมนเมตถาติ ทุกฺข์ ในขณะที่อดทนได้ยาก ชื่อว่าทุกฺขะ^{๓๗} ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎก พระบาลีว่า ตํ ปกาเสสิ

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๒๓.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๓๗} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มคค์า^{๓๘} แปลความว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศอริยสัจนั้น ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค กตมมปนาวุโส ทุกข์ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณปิ ทุกขา^{๓๙} แปลความว่า ท่านผู้มีอายุ ความทุกข์มีอะไรบ้าง คือ การเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์

ทุกข์ ในความทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก ทัวไปจะหมายถึงสังขารทั้งปวง ได้แก่ ชั้น ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองทุกข์ พระพรหมคุณาภรณ์ ได้แสดงความหมายของทุกข์ ไว้ ๓ แบบ ดังนี้

๑) สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นข้อ ๒ ในไตรลักษณ์

๒) อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้น ปรากฏในทุกขสัจจะ หรือ ทุกขอริยสัจ เป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔

๓) สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา ถ้าปรากฏในเวทนา ๓ ทุกข์ หมายถึง ความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือ ทุกข์กายและทุกข์ใจ ถ้ามาคู่กับโทมนัสในเวทนา ๕ ทุกข์ หมายถึง ความไม่สบายกาย คือ เฉพาะทุกข์กาย^{๔๐} รายละเอียดดังนี้

เวทนา เป็นนามธรรม หมายถึง ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก ในพระพุทธศาสนา มักนำมาใช้ประกอบร่วมกับคำว่า ทุกข์ เป็นการแสดงความรู้สึก ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชัชชนียสูตร ปรากฏใจความแสดงความหมายของเวทนา ว่า “เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง”^{๔๑}

เวทนา ๓ แบ่งการเสวยอารมณ์ออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑) สุขเวทนา คือ ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม

๒) ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม

๓) อทุกขมสุขเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ หรือเรียกอีกอย่างว่า

อุเบกขาเวทนา

เวทนา ๕ แบ่งการเสวยอารมณ์ออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑) สุขเวทนา คือ ความสุข ความสบายทางกาย

๒) ทุกขเวทนา คือ ความทุกข์ ความไม่สบาย ความเจ็บปวดทางกาย

^{๓๘} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๗๖/๑๔๐.

^{๓๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๑๕/๘๘.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๕.

^{๔๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

- ๓) โสมนัส คือ ความแ่มชื่น ปลื้มใจ สุขใจ (อันเกิดจากสุขจึงเกิดโสมนัส)
 ๔) โทมนัส คือ ความเสียใจ ความเศร้าโศก ทุกข์ใจ (อันเกิดจากทุกข์จึงเกิดโทมนัส)
 ๕) อุเบกขา คือ ความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ เรียกอีกอย่างว่า อทุกขมสุขเวทนา^{๔๒}

ในคัมภีร์พระอภิธรรมมีการกล่าวถึงเวทนาในลักษณะที่เป็นเจตสิก คือ เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด เรียกว่า “เวทนาเจตสิก” เป็นธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ จำแนกเป็น เวทนา ๓ และเวทนา ๕ ดังข้างต้น ทุกข์ในความหมายที่ประกอบร่วมกับเวทนา คือ ทุกขเวทนา จึงหมายถึงการเสวยอารมณ์ที่ทนได้ยาก คือ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ทุกข์ไม่ว่าจะแสดงในรูปแบบใด ก็สื่อถึงสภาพที่ทนได้ยาก ไม่น่าปรารถนาทั้งสิ้น

ทุกข์ ในสภาวะที่ทนได้ยาก ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มีความบีบคั้น ได้แก่ ชาติ (การเกิด) ชรา (การแก่) มรณะ (การตาย การสลายไป) การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมหวังในสิ่งนั้น กล่าวโดยย่อว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์^{๔๓} ดังปรากฏพุทธดำรัสในทุกขสูตร ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์”^{๔๔} เพราะขันธ ๕ มีสามัญญลักษณะ คือ ไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และดับไปในที่สุด การมีอุปาทานเข้าไปยึดมั่นถือมั่น จึงเป็นทุกข์

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีศัพท์ที่เกี่ยวกับทุกข์ซึ่งใช้ทั่วไป และปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ได้แก่ ทุกข์ ทุกขเวทนา ทุกขตา และ ทุกขลกขณฺ์

๑) ทุกข์ หรือ ทุกข์ หมายถึง ขันธ ๕ ทั้งหมด เป็นทุกข์ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

๒) ทุกขเวทนา คือ ทุกข์ในเวทนา เป็นความรู้สึกทุกข์ หรือการเสวยอารมณ์ที่ทนได้ยาก หมายถึง เวทนาขันธ ซึ่งเป็น ๑ ในขันธทั้ง ๕ แบ่งตามการเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๓ และเวทนา ๕

๓) ทุกขตา หมายถึง ความเป็นทุกข์ เป็นภาวะที่คงทนอยู่ไม่ได้ มี ๓ ประการ^{๔๕} คือ

(๑) ทุกขทุกขตา : สภาวะทุกข์คือทุกข์ หรือ ความเป็นทุกข์เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกายทางใจ อันเป็นความทุกข์อย่างที่เขาใจสามัญญตามชื่อ ตามสภาพ

(๒) สังขารทุกขตา : สภาวะทุกข์คือสังขาร หรือ ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่

^{๔๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓.

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓.

^{๔๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖.

สภาวะที่มีการเกิดขึ้นและสลายไป คงสภาพอยู่ไม่ได้ ทำให้เกิดทุกข์กับผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน

(๓) วิปริณามทุกข์ตา : สภาวะทุกข์คือความแปรผันไป หรือ ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ ความสุข เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงไป^{๔๖}

(๔) ทุกขลักษณะ หมายถึง เครื่องกำหนดว่าเป็นทุกข์ ลักษณะที่จัดว่าเป็นทุกข์ คือ ทุกข์ในไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์^{๔๗} ได้แก่

(๑) ถูกการเกิดขึ้นและการดับสลายบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา

(๒) ทนไต่ยากหรือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

(๓) เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์

(๔) เป็นสภาวะที่ปราศจากความสุข

สภาวะทุกข์มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตเป็นปกติตามธรรมชาติ มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การรู้และเข้าใจในความเป็นจริงของทุกข์ จึงมีความสำคัญ เพราะจะทำให้เราสามารถปฏิบัติต่อทุกข์ได้อย่างถูกต้อง และไม่ยึดติดในทุกข์ ทุกข์ในไตรลักษณ์มีความหมายกว้างที่สุด หมายถึง การคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นจากการเกิดขึ้นและดับสลาย เป็นสามัญญลักษณะของสังขารทั้งหลาย ส่วนทุกข์เวทนา หรือความรู้สึกทุกข์ มีความหมายแคบลง หมายถึง อาการหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการถูกบีบคั้น หรือจากทุกข์ในไตรลักษณ์ ในขณะที่ทุกข์ในอริยสัจ คือ สภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ เป็นเรื่องของขั้น ๕ และอุปาทานขั้น ๖ โดยเฉพาะ

๒. สมุทัย (ทุกข์สมุทัย)

สมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม ความอยากทางกามารมณ์) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ ความอยากเป็น) และวิภวตัณหา (ความทะยานอยากในความปราศจากภพ ความอยากไม่เป็น)^{๔๘}

๓. นิโรธ (ทุกข์นิโรธ)

นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ดับสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่อวิชชาถูกกำจัดลง และตัณหาทั้ง ๓ ดับลงอย่างสิ้นเชิง ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปล่อยวาง เป็นอิสระ คือ นิพพาน^{๔๙}

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๐.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๖.

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗.

^{๔๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๖๙.

๔. มรรค (ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา)

มรรค คือ แนวปฏิบัติที่นำไปถึงความดับทุกข์^{๕๐} ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ^{๕๑} คือ

- ๑) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ
- ๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ
- ๓) สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ
- ๔) สัมมากัมมันตะ คือ การทำกรณงานชอบ
- ๕) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ
- ๖) สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ
- ๗) สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ
- ๘) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ

มรรคมองค์ ๘ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๕๒} ได้ดังนี้

- ๑) อธิศีลสิกขา : สิกขาคือศีลอันยิ่ง ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ
- ๒) อธิจิตสิกขา : สิกขาคือจิตอันยิ่ง ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ
- ๓) อธิปัญญาสิกขา : สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ

อริยสัจ ๔ เรียกสั้น ๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกขอริยสัจ เนื่องจากการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในธรรมชาติที่เป็นทุกข์ ชั้น ๕ ในสภาวะของรูป-นามเป็นของไม่เที่ยง ประกอบกับเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัดค้น บีบคั้น ไม่เป็นไปตามต้องการ ทุกข์จึงเป็นสิ่งที่ต้องเข้าไปกำหนดรู้ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่ใช่สิ่งที่เราจะไปยึดมั่นถือมั่น เป็นกิจในอริยสัจข้อทุกข์ที่ต้องกระทำให้ถูกต้อง

กิจในอริยสัจ

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ปัญจวัคคียกถา ได้แสดงธรรมถึงสิ่งที่ต้องกระทำต่ออริยสัจ ๔ ดังนี้ ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ควรละเสีย ทุกขนิโรธอริยสัจ ควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ควรให้เจริญ กิจในอริยสัจคือข้อที่ต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง^{๕๓} ได้แก่

^{๕๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๘/๑๖๔.

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๑/๕๘๒.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๘/๖๑๐, ส.ม. (บาลี) ๑๘/๑๗๐๘/๕๔๖.

๑) ปริณญา คือ การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริณญเญยฺย” ทุกข์ควรกำหนดรู้ หมายถึง ควรศึกษาให้รู้จัก ให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรทำความเข้าใจ และรู้ขอบเขต

๒) ปหานะ คือ การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “ทุกขสมุทโย อริยสัจจ์ ปหาดตฺตพฺพ” สมุทัยควรละ หมายถึง ควรกำจัด ทำให้หมดสิ้นไป การกำจัดสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ อวิชชา และตัณหา เป็นการแก้ปัญหาคือเหตุ ที่ต้นตออันเป็นสาเหตุของทุกข์ เป็นการวิเคราะห์มูลเหตุเพื่อทำการแก้ไข

๓) สัจฉิกิริยา คือ การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “ทุกขนิโรโธ อริยสัจจ์ สจฺฉิกตพฺพ” นิโรธควรทำให้แจ้ง หมายถึง การเข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่ วิชชา และวิมุตติ เป็นการเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา เข้าถึงภาวะดับทุกข์ เป็นจุดมุ่งหมายที่ต้องการ เป็นจุดหมายที่ควรเข้าถึง ต้องทำให้สำเร็จ

๔) ภาวนา คือ การเจริญ หรือปฏิบัติให้เกิดขึ้น เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธ คามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตพฺพ” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมายเพื่อให้ถึงความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ อาทิ สมณะและวิปัสสนาเป็นการลงมือแก้ไข ด้วยวิธีการหรือทางที่จะนำไปสู่จุดหมาย เป็นการลงมือปฏิบัติ

กิจต่ออริยสัจ ๔ เป็นสิ่งสำคัญควบคู่ไปกับตัวอริยสัจ ๔ เพราะถ้าปฏิบัติต่ออริยสัจผิดหน้าที่ การที่จะก้าวหน้าในธรรมก็จะล้มเหลว ส่งผลให้ไม่เข้าถึงธรรม กิจทั้ง ๔ ที่ต้องปฏิบัติให้ตรงกับอริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้องนั้น ความสำเร็จในการปฏิบัติตรวจสอบได้ด้วยหลักกิจญาณ โดยกิจญาณเป็นส่วนหนึ่งของญาณ ๓ หรือ ญาณทัสสนะ

ญาณ ๓

ญาณ โดยศัพท์แปลว่า ความรู้ คือ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ หรือ กำหนดรู้ได้ด้วยอำนาจ การทำสมาธิและวิปัสสนา เรียกอีกอย่างว่า วิชชา ญาณ ๓ หมายถึง การหยั่งรู้หรืออริยสัจ การรู้เห็นตามความเป็นจริงในอริยสัจครบ ๓ รอบ^{๕๔} คือ

๑) สัจจญาณ หมายถึง ญาณในการหยั่งรู้หรืออริยสัจแต่ละอย่างว่า

(๑) นี้คือทุกข์

(๒) นี้คือเหตุแห่งทุกข์

(๓) นี้คือความดับทุกข์

(๔) นี้คือทางแห่งความดับทุกข์

^{๕๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๔.

๒) กิจจญาณ หมายถึง ญาณในการหยั่งรู้หน้าที่ที่จะต้องทำ

- (๑) ทุกข์ควรรู้
- (๒) เหตุแห่งทุกข์ควรละ
- (๓) ความดับทุกข์ควรทำให้ประจักษ์แจ้ง
- (๔) ทางแห่งความดับทุกข์ควรฝึกหัดให้เจริญขึ้น

๓) กตญาณ หมายถึง ญาณในการหยั่งรู้กิจอันได้ทำเสร็จแล้วในอริยสัจ

- (๑) ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว
- (๒) เหตุแห่งทุกข์ได้ละแล้ว
- (๓) ความดับทุกข์ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว
- (๔) ทางแห่งความดับทุกข์ได้ปฏิบัติแล้ว

ญาณทั้ง ๓ เมื่อเข้าคู่กับกิจในอริยสัจ ๔ เรียกว่า ญาณทัสนะ มีปริวัฏฏวน ๓ รอบในอริยสัจทั้ง ๔ กล่าวคือ เกิดขึ้นเวียนไปในอริยสัจ ๔ ข้อ ข้อละ ๓ รอบ เกิดเป็นญาณทัสนะมีอาการ ๑๒^{๕๕} ปรากฏข้อความในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ดังพระบาลีว่า “ติปริวัฏฏํ ทวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทัสนํ”^{๕๖} แปลความว่า พระพุทธเจ้าทรงมีญาณทัสนะตามความเป็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ วนครบ ๓ รอบ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ว่า ทรงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว การเกิดเป็นญาณทัสนะเป็นการแจ้งชัดในอริยสัจ บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลในการพัฒนาทางปัญญานั้น เนื่องจากบุคคลมีจริตและอินทรีย์ต่างกัน ปฏิปทาอันเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของบุคคลจึงแตกต่างกัน

ปฏิปทา ๔

ปฏิปทา^{๕๗} แปลตามศัพท์ คือ ทางดำเนิน ความประพฤติ ข้อปฏิบัติ ปฏิปทา ๔ หมายถึง แนวปฏิบัติ การปฏิบัติที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมายคือความหลุดพ้น หรือความสิ้นอาสวะ เป็นแนวทางการปฏิบัติของผู้บรรลุธรรม ๔ ประการ^{๕๘} คือ

๑) ทุกขา ปฏิปทา ทนธาภิณฑา หมายถึง การปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะ แรงกล้า ต้องแสวงหาทุกข์ใหม่ نسออยู่เนื่อง ๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่า

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

^{๕๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๗๐/๕๓๐.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๖.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙.

ชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น เป็นผู้มือินทรีย์อ่อน จึงบรรลุโลกุตตรมรรคช้า ตัวอย่างเช่น พระจักขุบาล

๒) ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา หมายถึง การปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ต้องเสวยทุกขโทมนัสอยู่เนื่อง ๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น เป็นผู้มือินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว ตัวอย่างเช่น พระมหาโมคคัลลานะ

๓) สุขา ปฏิปทา ทนธาภิญญา หมายถึง การปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัส หรือเจริญสมาธิได้ฌาน ๔ เป็นสุขประณีต เป็นผู้มือินทรีย์อ่อน จึงบรรลุโลกุตตรมรรคช้า

๔) สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา หมายถึง การปฏิบัติสบาย และรู้ได้ไว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัส หรือเจริญสมาธิได้ฌาน ๔ เป็นสุขประณีต เป็นผู้มือินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตร^{๕๙}

การที่บุคคลจะไปให้ถึงจุดหมาย คือ ความพ้นทุกข์ มีความยากง่ายแตกต่างกัน นอกจากจริตและอินทรีย์ที่ต่างกันแล้ว การประสบความสำเร็จและบรรลุในธรรมยังมีองค์ประกอบอื่นอีก อาทิ การเป็นผู้มีบุญอันสะสมไว้ในอดีต การมีเป้าหมายที่แน่วแน่ในการปฏิบัติ การมีศรัทธามั่นคง การมีความพากเพียรในการปฏิบัติ ด้วยองค์ประกอบที่ต่างกันข้างต้น จึงทำให้การปฏิบัติเพื่อบรรลุ มรรค ผล และดำเนินสู่หนทางแห่งการพ้นทุกข์ของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน การปฏิบัติธรรมที่ประสบความสำเร็จและเกิดความก้าวหน้า ในเบื้องต้นก็ย่อมจะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญา เข้าใจทุกข์ได้ตามความเป็นจริง มีสติในการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทัน ทำให้รู้วิธีปฏิบัติต่อทุกข์และสุขได้อย่างถูกต้อง

วิธีปฏิบัติต่อทุกข์และสุข

วิธีปฏิบัติต่อทุกข์และสุข ถือว่าเป็นข้อหนึ่งของกิจในอริยสัจข้อทุกข์ เรียกว่า กิจต่อทุกข์ หรือหน้าที่ต่อทุกข์เพื่อให้รู้เท่าทันในการดำเนินชีวิต ในพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ได้แสดงถึงความเพียรไว้ว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้องจะมีผลให้สามารถเสวยสุขที่ไร้ทุกข์ได้ “ความพยายามที่มีผล ความเพียรที่มีผล อันผู้มีทุกข์เป็นเหตุ เริ่มบำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนดได้เพราะการบำเพ็ญความเพียร”^{๖๐}

วิธีปฏิบัติต่อทุกข์และสุข หมายถึง หลักการกระทำความเพียรเพื่อให้ได้ผลในการละทุกข์พบสุข เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

^{๕๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑-๑๖๒/๒๒๖.

^{๖๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐/๑๕.

- ๑) ไม่นำทุกข์ทั่วมุมใส่ตน
- ๒) ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม
- ๓) ไม่หมกมุ่นอยู่ในสุขที่ชอบธรรม
- ๔) เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป หรือ เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตขึ้น

เมื่อทุกข์เป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔ การพูดถึงวิธีปฏิบัติต่ออริยสัจข้อทุกข์ จึงสามารถแสดงกระบวนการเป็นลำดับในสิ่งควรทำต่ออริยสัจ สรุปได้ดังนี้

๑) ทุกข์ คือ สภาพกดดันบีบคั้นเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา กิจ คือ ปริญญา แปลว่า รู้รอบ หรือรู้เท่าทัน ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา

๒) สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ กิจ คือ ปหานะ แปลว่า ละ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา

๓) นิโรธ คือ ภาวะไร้ทุกข์ กิจ คือ สังฆิกิริยา แปลว่า ทำให้แจ้ง ทำให้ประจักษ์ ทำให้เป็นจริงขึ้น ได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ

๔) มรรค คือ วิธีปฏิบัติให้ถึงภาวะไร้ทุกข์ กิจ คือ ภาวนา แปลว่าทำให้เป็น ให้เกิด ให้มี ให้เจริญเจริญ ด้วยการปฏิบัติ หรือลงมือทำ ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ ด้วยการพิจารณาปฏิจจนสมุปบาท ความเป็นเหตุเป็นผล การมีเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันของการเกิดขึ้นและดับไปของทุกข์ จนนำไปสู่การลงมือปฏิบัติต่อทุกข์ เป็นกระบวนการตามหลักอริยสัจ ๔ รู้แจ้งในความจริงอันประเสริฐ ทำให้พ้นจากทุกข์ ปฏิจจนสมุปบาท จึงเป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ^{๖๑} เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและบรรลุผลได้ในที่สุด

ปฏิจจนสมุปบาท

ปฏิจจนสมุปบาท หมายถึง การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกัน เป็นสภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น^{๖๒} มีองค์ ๑๒ ประการ ดังนี้

๑) อวิชชา คือ ความไม่รู้ ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔^{๖๓} ตรงข้ามกับญาณ ๔ คือ ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์) ทุกขสมุทยญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธญาณ

^{๖๑} พระครูสุวรรณวิจิตร (สมจิตต์ คุ่มสมบัติ), “การศึกษาปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๓.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๕๕-๒๕๖.

(ความรู้ในความดับแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)

๒) สังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓ หรือ อภิสังขาร

๓) วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖^{๖๔} คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้
อารมณ์ทางตา) โสตวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) ฆานวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) ชิวหา
วิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) กายวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) มโนวิญาณ (ความรู้
อารมณ์ทางใจ)

๔) รูปนาม ได้แก่ ชันธ ๕^{๖๕}

๕) สฬายตนะ ได้แก่ อายตนะ ๖^{๖๖} คือ อายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์)

๖) ผัสสะ คือ การถูกความกระทบ ได้แก่ สัมผัส ๖^{๖๗} คือ จักขุสัมผัส (ความกระทบทาง
ตา) โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู) ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (ความกระทบ
ทางลิ้น) กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

๗) เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖ เวทนาจากผัสสะ

๘) ตัณหา คือ ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ มีตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส
ในสัมผัสทางกาย และในอัมมารมณ์^{๖๘}

๙) อุปาทาน คือ ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔

๑๐) ภพ คือ ภาวะของชีวิต ได้แก่ ภพ ๓ หรือ กรรมภพ

๑๑) ชาตี คือ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏขึ้นของขันธทั้งหลาย

๑๒) ชรามรณะ คือ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ ความเสื่อม
ของอินทรีย์) มรณะ (ความสลายของขันธ ความไม่มีชีวิต)

องค์ทั้ง ๑๒ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า ภาวจักร
หรือวงล้อแห่งภพ ทุกข์ที่เกิดขึ้นก็เพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกัน เป็นกระบวนการของทุกข์ ดังนี้

๑.- ๒. อวิชชาปัจจัย สงขาร...เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี

๓. สังขารปัจจัย วิญญาณ...เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘.

๔. วิญญาณปจฺจยา นามรูปํ...เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
๕. นามรูปปจฺจยา สหายตํ...เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สหายตนะจึงมี
๖. สหายตณฺปจฺจยา ผสฺโส...เพราะสหายตนะ เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
๗. ผสฺสปจฺจยา เวทนา...เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
๘. เวทนาปจฺจยา ตณฺหา...เพราะเวทนา เป็นปัจจัย ตณฺหาจึงมี
๙. ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ...เพราะตณฺหา เป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
๑๐. อุปาทานปจฺจยา ภโว...เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย ภพจึงมี
๑๑. ภวปจฺจยา ชาติ...เพราะภพ เป็นปัจจัย ชาติจึงมี
๑๒. ชาติปจฺจยา ชรามณฺณํ...เพราะชาติ เป็นปัจจัย ชรามณฺณะจึงมี

โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสสมภวานติ.. ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์
กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจจึงมี^{๖๙}

การแสดงปฏิจฺจสมุปบาท ตามลำดับจากต้นไปหาปลายอย่างนี้ เรียกว่า **อนุโลมเทศนา** หากแสดงย้อนกลับจากปลายมาหาต้น จากผลไปหาเหตุปัจจัย เช่น ชรามณฺณะเป็นต้น มีเพราะชาติ เป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ดังนี้เรียกว่า **ปฏิโลมเทศนา** การแสดงหลักปฏิจฺจสมุปบาท ทำให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัยแก่กันไปตามลำดับ เป็นการแสดงแบบทุกขสมุทัยคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ใช้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ ๒ เรียกว่าปฏิจฺจสมุปบาทแบบ **สมุทัยวาร** ส่วนการแสดงในทางตรงข้าม คือดับธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ เป็นการแสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์ด้วยอาศัยความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลายที่สืบทอดกันเป็นการแสดงทุกขนิโรธ คือความดับไปแห่งทุกข์ ใช้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ ๓ เรียกว่าปฏิจฺจสมุปบาทแบบ **นิโรธวาร**^{๗๐}

ปฏิจฺจสมุปบาท เรียกอีกอย่างว่า อิทัปปัจจัยตา เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นของธรรมทั้งหลายเพราะอิงอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นได้เพราะมีปัจจัยทั้ง ๑๒ เกิดขึ้น เป็นธรรมที่แสดงกฎของธรรมชาติอย่างเป็นเหตุเป็นผล แสดงความสัมพันธ์กันจนเป็นผลให้เกิดความทุกข์ และแสดงเหตุที่ทำให้ทุกข์ดับลง เกิดธรรมที่เป็นปัจจัยต่อเนื่องหมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย จึงเรียกว่า ภาวจักร หมายถึง วงล้อหรือวงจรแห่งภพ เกิดเป็นกระบวนการแห่งทุกข์ เป็นวงจรที่หมุนเวียนต่อเนื่องอย่างไม่รู้จักจบ หลักปฏิจฺจสมุปบาททำให้เห็นกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ เป็นความจริงอันประเสริฐ นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ตามหลักอริยสัจ ๔

^{๖๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๙๔.

เกิดเป็นธรรมภาคปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม เป็นโพธิปักขิยธรรม ธรรมที่เป็นมรรคผลสู่การพ้นทุกข์ สืบจากกิเลส

โพธิปักขิยธรรม

โพธิปักขิยธรรม เป็นมรรคภาวนา คือ ธรรมที่เกื้อกูลต่ออริยมรรค มีข้อความปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร เรียกว่า อภิญญาเทศิตธรรม^{๗๑} แบ่งเป็น ๗ หมวด มี ๓๗ ประการ ดังนี้

๑) สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๗๒} ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ เป็นไปใน ๒ ทาง คือ สมถะ (ตั้งมั่นในบัญญัติ เพื่อให้จิตสงบ) และวิปัสสนา (ตั้งมั่นปรมาตม์ คือ รูป-นาม เพื่อให้แจ้งในไตรลักษณ์)

(๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย

(๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา

(๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต

(๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม

๒) สัมมัปปธาน ๔ ประการ^{๗๓} ความเพียรชอบ

(๑) สังวรปธาน คือ เพียรระวัง บำปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

(๒) ปหานปธาน คือ เพียรละ หรือ เพียรกำจัด บำปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) ภาวนापธาน คือ เพียรทำ กุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

(๔) อนุรักษนูปธาน คือ เพียรรักษา กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญยิ่งขึ้น

๓) อิทธิบาท ๔ ประการ^{๗๔} เครื่องให้ถึงความสำเร็จ

(๑) ฉันทะ คือ ความพอใจ ความต้องการที่จะทำ ใจรักจะทำสิ่งนั้น

(๒) วิริยะ คือ ความเพียร หมั่นกระทำด้วยความพยายาม อดทน ไม่ท้อถอย

(๓) จิตตะ คือ การตั้งจิตฝึกใฝ่รับรู้ในสิ่งที่ทำ ไม่ปล่อยใจเลือนลอยไป

(๔) วิมังสา คือ การไตร่ตรอง หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลและตรวจสอบในสิ่ง

๔) อินทรีย์ ๕ ประการ^{๗๕} ธรรมที่ส่งเสริมธรรมฝ่ายแห่งกุศลคือ อิทธิบาท ๔

(๑) สัทธินทรีย์ คือ ความเชื่อ ความศรัทธา ในโพธิปักขิยธรรม

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๐.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓-๒๘๕.

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐.

- (๒) วิริยินทรีย์ คือ ความเพียร ในสัมมปปธาน ๔
- (๓) สตินทรีย์ คือ ความระลึกได้ในสติปัฏฐาน ๔
- (๔) สมาธินทรีย์ คือ ความตั้งมั่นของจิต ในฌานทั้ง ๔
- (๕) ปัญญินทรีย์ คือ ความรู้ชัด ความเข้าใจ ในอริยสัจ ๔

๕) พละ ๕ ประการ^{๗๖} ธรรมอันเป็นกำลังควรเจริญให้มาก

- (๑) สัทธาพละ คือ ความเชื่อ กำลังการควบคุมความสงสัย ความวิตก
- (๒) วิริยะพละ คือ ความเพียร กำลังการควบคุมความเกียจคร้าน
- (๓) สติพละ คือ ความระลึกได้ กำลังการควบคุมความประมาท ความมกมาย
- (๔) สมาธิพละ คือ ความตั้งมั่นของจิต กำลังการควบคุมการวอกแวก ฟุ้งซ่าน
- (๕) ปัญญาพละ คือ ความรู้ชัด กำลังการควบคุมการทำเกินพอดี

พละ ๕ เป็นหลักธรรมที่ผู้เจริญวิปัสสนาพึงรู้ ต้องปรับให้สมดุล ถ้าพละ ๕ ไม่สมดุล จะทำให้เกิดนิเวรณ^{๗๗} คือ กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) พยาบาท (ความคิดร้าย) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเชื่องซึม) อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

๖) โภชณงค์ ๗ ประการ^{๗๘} ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้

- (๑) สติสัมโพชณงค์ คือ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่
- (๒) รัम्मวิจยสัมโพชณงค์ คือ ความเพียรธรรม สอดส่องสืบค้นธรรม
- (๓) วิริยสัมโพชณงค์ คือ ความเพียร
- (๔) ปิติสัมโพชณงค์ คือ ความอิมใจ
- (๕) ปัสสัทธิสัมโพชณงค์ คือ ความสงบกายใจ
- (๖) สมာธิสัมโพชณงค์ คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์
- (๗) อุเบกขาสัมโพชณงค์ คือ ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามความเป็นจริง

ในพระไตรปิฎกปรากฏพระสูตรที่แสดงความเกี่ยวข้องกับโภชณงค์ ๗ ได้แก่ มหาภักสสปโพชณังคสูตรตปาฐะ มหาโมคคัลลานโพชณังคสูตรตปาฐะ มหาจุนทโพชณังคสูตรตปาฐะ

๗) มรรคมืองค์ ๘ คือ ความเป็นธรรมที่ถูกต้อง เป็นหนทางปฏิบัติสู่มรรค ผล นิพพาน

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๙/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙.

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑.

ในวิภังคสูตร^{๗๙} พระพุทธเจ้าทรงอธิบายรายละเอียดไว้ดังนี้

- (๑) สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง) หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ ๔
- (๒) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง) หมายถึง ความคิดในการออกจากกาม ความไม่พยายาบาท และการไม่เบียดเบียน
- (๓) สัมมาวาจา (วาจาที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ หยาดคาย ส่อเสียด และเพ้อเจ้อ
- (๔) สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติที่ถูกต้อง) หมายถึง เจตนาละเว้นจากการฆ่า โจรกรรม และการประพฤตินอกงาม
- (๕) สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
- (๖) สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง) หมายถึง สัมมปปธาน ๔
- (๗) สัมมาสติ (การมีสติที่ถูกต้อง) หมายถึง สติปัฏฐาน ๔
- (๘) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้อง) หมายถึง การบรรลุฌาน ๔

บุคคลผู้จะบรรลุธรรมได้ต้องเริ่มต้นด้วยสติปัฏฐาน อันเป็นทางเอกสายเดียวสู่การพ้นทุกข์ โภธิปักขิยธรรมแบ่งเป็น ๗ หมวด แม้จะอธิบายแยกกัน แต่เมื่อปฏิบัติตามหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งก็เท่ากับปฏิบัติตามหมวดธรรมอีก ๖ หมวดด้วย กล่าวคือ การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ เท่ากับ รวมการปฏิบัติหมวดอื่นเข้าไว้ทั้งหมด ไม่ว่าจะสติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ พละ ๕ อินทรีย์ ๕ โขณงค์ ๗ เป็นความสอดคล้องกันของหลักธรรมในการปฏิบัติ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ เมื่อปฏิบัติตามหลักโภธิปักขิยธรรมแล้ว จะทำกิเลสลดลง ๆ ไปตามลำดับจนหมดไปในที่สุด เมื่อปฏิบัติได้อย่างถูกต้องด้วยความศรัทธาที่ตั้งมั่น ลงมือกระทำด้วยความเพียร กิเลสที่ลดลงจึงเป็นเครื่องวัดผลในความก้าวหน้าของการปฏิบัติและการบรรลุธรรม

๒.๓ ประโยชน์และอานิสงส์ของวิชาสูตร

๒.๓.๑ ประโยชน์ของการศึกษาวิชาสูตร

การศึกษาศาสนาวิชาสูตรทำให้เข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักธรรมและคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการศึกษาจากแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะหนังสือ ตำรา บทความต่าง ๆ ที่เรียบเรียงไว้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น ล้วนจะต้องสืบขยายออกมา และเป็นไปตามคำสอนจากแม่บทในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น การที่ได้ศึกษาวิชาสูตรจึงเป็นการศึกษาจาก

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐.

รากฐานของข้อมูล ซึ่งจะได้รับความสะดวกและถูกต้องมากขึ้นและยังเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธรูป หรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธรูป กล่าวคือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าเนื้อหาในพระไตรปิฎกแล้วนำสาระความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธรูปก็จะยังดำรงอยู่ ไม่เสื่อมสูญไป

๒.๓.๒ อานิสงส์จากการปฏิบัติตามแนวทางของวชิราสูตร

การศึกษาวชิราสูตรทำให้บุคคลมีความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลาย จากสังขารอันเกิดจากการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัยภายใต้พระไตรลักษณ์ ที่มีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน เมื่อถูกรอบงำอยู่ด้วยสมมติบัญญัติ และทำให้เกิดการหลงผิดในความมีอัตตาตัวตน ความเป็นของ ๆ ตน สู่การปรับเปลี่ยนมุมมองในความจริงของสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยการหยั่งรู้เข้าไปในความจริงอย่างปรมาตม์ที่เป็นเนื้อแท้ ย่อมทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจจากปัญญาในสภาวะแห่งทุกข์ของสรรพสิ่งทั้งหลายที่ต้องมีเกิดขึ้นและต้องดับสลายไป เมื่อจิตจางคลายลงได้จากความยึดมั่นที่เป็นอุปาทาน ทุกข์ทั้งหลายก็ย่อมดับลงได้ในที่สุด

๒.๔ สรุปท้ายบท

วชิราสูตร เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ วชิราภิกษุณีเมื่อครั้งนั่งเจริญสมาธิอยู่รูปเดียวใต้โคนต้นไม้ ณ ป่าอันธวัน นครสาวัตถี และได้เกิดสภาวะธรรมทางจิต ปรากฏมารเข้ามาหาหยั่งที่นั่งตั้งข้อความแสดงการสนทนาโต้ตอบกับมารในพระสูตร ด้วยมารมุ่งหวังให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัวและคลายออกจากสมาธิ แต่วชิราภิกษุณีกลับตอบคำถามของมารอย่างอาจหาญเป็นปรมาตม์ ทำให้มารล่าถอยหนีหายไป จากการศึกษาเนื้อหาพระสูตร พบว่ามีหลักธรรมปรากฏ ได้แก่ มาร ๕ ชั้น ๕ และอริยสัจ ๔ โดยได้กล่าวถึงสังขารในความเป็นไตรลักษณ์ เกิดขึ้นแต่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สรรพสิ่งทั้งหลายจึงไม่มีความเป็นเรา เป็นของเรา ไม่มีอัตตาตัวตนอย่างแท้จริง ล้วนมีสภาวะเป็นทุกข์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และดับสลายไป การเข้าใจสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อย่างปรมาตม์ ย่อมทำให้เกิดการพัฒนาปัญญา พบความจริงอันประเสริฐ ถอดถอนจากความยึดมั่นถือมั่น และพ้นทุกข์ได้อย่างยั่งยืน เมื่อกล่าวถึงมาร จากเนื้อหาในพระสูตร และข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อาทิ ในเทวปุถุตสังยุต เมื่อครั้งทำวสวัตตี เทพบุตรมารที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า มารผู้มีบาป ด้วยเป็นมารที่ชอบมารังควาญผู้กระทำความดี ได้มาเข้าเฝ้าและกราบทูลให้พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ในนิวาปสูตร เมื่อครั้งเหล่าเทพบุตรไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวัน มารได้มาเข้าสิงเวฬุวันปริเทบุตร ปรากฏพุทธดำรัสที่แสดงแก่พระสาวกถึงการออกจากกามและอกุศลธรรม ย่อมพ้นจากอำนาจของมารและบริวารของมาร จากข้อมูลทำให้ผู้ศึกษาสันนิษฐานได้ว่า พุทธศาสนายอมรับและยืนยันว่า อมนุษย์ ที่เรียกว่า เทวดา มาร พรหม สิ่งเหนือธรรมชาตินี้ล้วนเป็น

สิ่งที่มีอยู่จริง โดยปรากฏคำสอนในพระไตรปิฎกใน ๒ แบบ คือ ๑) ฉัมมาธิชฺฐาน การสอนโดยแสดงธรรมะล้วน ๆ และ ๒) ปุคฺคลาธิชฺฐาน การสอนโดยยกตัวบุคคลมาเป็นธรรมะ แต่งให้เป็นเรื่องราว แม้ในการปฏิบัติกรรมฐานก็ได้แสดงถึงการมีอยู่จริงของ เทวดา มาร พรหม สิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ ด้วยหลักธรรมเทวตานุสสติกรรมฐาน ซึ่งเป็นบาทฐานของการเจริญปัญญาในแบบสมถยานิก แม้ในพระสูตรจะไม่มีข้อความระบุว่าวชิราภิกษุณีบรรลุธรรมขั้นใด ผลจากการศึกษาพอจะอนุมานได้ว่าวชิราภิกษุณีตั้งอยู่ในคุณธรรมความเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งอย่างแน่นอน ซึ่งในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ อย่างชัดเจนตามลำดับสภาวะญาณ ย่อมดำรงความเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง เมื่อศึกษาข้อความที่ปรากฏในบทสนทนาที่โต้ตอบกับมาร แสดงให้เห็นว่าวชิราภิกษุณีเป็นบุคคลที่รู้แจ้งชัดในอริยสัจ ๔ โดยสันนิษฐานจากข้อความ ดังพระบาลีว่า ทุกฺขเมว หิ สมโภติ ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ นาถยตฺร ทุกฺขา สมโภติ นาถยตฺร ทุกฺขา นินฺรุชฺฌตฺติ ฯ แปลความว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป

บทที่ ๓

หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

ปัญหาที่ทำให้ถึงความสับสนทุกข์ คือ ปัญญาญาณในอริยสัจ ๔ ผู้เข้าถึงซึ่งอริยสัจ ๔ จะเป็น อริยบุคคลในลำดับขั้นที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ปัญญาญาณดังกล่าว ในพระพุทธศาสนาได้แสดงภูมิที่เกิดเป็น ๖ ประการ เพื่อให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของบุคคล ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาที่จะอบรมจิตให้เกิดปัญญา เรียกทั่วไปว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ เมื่อกล่าวโดยย่อ คือ รูปกับนาม ภูมิแห่งวิปัสสนาดังกล่าวมีทั้งปรากฏโดยตรงและโดยอ้อมในหลายๆพระสูตร ในการศึกษาวิชาวิปัสสนา พบว่า เป็นพระสูตรที่แสดงเรื่องชั้น ๕ ซึ่งเป็นภูมิหนึ่งในวิปัสสนาภูมิ ๖ ผู้ศึกษาจึงได้กำหนดประเด็น ดังนี้

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนา

๓.๒ หลักธรรมในวชิราสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนา

๓.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

กิจที่พึงกระทำในพระพุทธศาสนามี ๒ อย่าง คือ การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ และการนำความรู้ที่ได้มาลงมือปฏิบัติ ต่างฝ่ายต่างอาศัยซึ่งกันและกัน และกิจทั้ง ๒ อย่างนี้นับเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ เจริญกรรมฐานจนได้บรรลุผลตามควรแก่วาสนาบารมีของตน トラบใดที่ยังมีการปฏิบัติอยู่ พระศาสนาก็ย่อมคงอยู่ตราบนั้น ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พาลวรรค ปรากฏข้อความแสดงว่า ธรรมฝ่ายวิชชาอันเป็นการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อการพัฒนาจิต มี ๒ อย่าง คือ สมถะ และวิปัสสนา^๑ สมถกรรมฐาน มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เป็นการฝีกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ เกิดความสงบระงับจากนิวรณ์ มี ๔๐ วิธี เรียกว่า กรรมฐาน ๔๐ ในขณะที่วิปัสสนากรรมฐาน มีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ เป็นการฝีกอบรมจิตเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ตัดอนุสัยกิเลส มีกายกับจิต หรือ รูปกับนาม เป็นอารมณ์ สมถะและวิปัสสนาจึงเป็นธรรมที่ควรเจริญ^๒ การภาวนา หมายถึง การทำให้เจริญ อบรม

^๑ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๙/๒๕๒.

การทำให้มี ให้เป็นขึ้น มี ๓ ชั้น เรียกว่า ภาวนา ๓^๓ ได้แก่

๑) บริกรรมภาวนา บริกรรมขั้นภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่การเอานิมิตเป็น อารมณ์กรรมฐาน เช่น พงศ์ดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นการกำหนดบริกรรมนิมิต

๒) อุปลารภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน การเจริญสมาธิขั้นอุปลาร ได้แก่การเพ่งหรือ กำหนดอย่างแม่นยำติดตาติดใจเป็นอุคคหนิมิต จากนั้นเอาจิตกำหนดอุคคหนิมิตต่อไปจนแนบแน่น สนิทในใจ เกิดภาพเสมือนจากสัญญาเป็นปฏิภาคนิมิต นិर्वณสงบลง

๓) อัปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่การทรงอารมณ์ใน ปฏิภาคนิมิตด้วยอุปลารสมาธิ ประคับประคองจิตจนเกิดเป็นอัปนาสมาธิจนบรรลุปฐมฌาน

นิมิต หมายถึง ภาพในใจที่เป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานในการภาวนา แบ่งเป็นลำดับขั้นตามการเจริญภาวนา มี ๓ อย่าง คือ บริกรรมนิมิต (นิมิตแห่งบริกรรม) อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ปฏิภาคนิมิต (นิมิตที่เป็นภาพเสมือนเกิดจากสัญญา) จิตที่ตั้งมั่นเป็นอุปลารสมาธิจะเกิด ปฏิภาคนิมิตขึ้น เมื่อสมาธิแนบแน่นขึ้นก็จะเป็นอัปนาสมาธิ ปฏิภาคนิมิตจึงเป็นอารมณ์แก่อุปลาร ภาวนา และอัปนาภาวนา^๔ การทำกรรมฐานทั้ง ๔๐ วิธีจะได้บริกรรมนิมิต และอุคคหนิมิต แต่มี เพียงกรรมฐาน ๒๒ วิธีเท่านั้นได้ปฏิภาคนิมิต คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ และอานาปานสติ เนื่องจากมีวัตถุสำหรับเพ่ง กรรมฐานที่เหลือมีความละเอียดลึกซึ้ง ไม่มีวัตถุสำหรับเพ่ง จิตจึงแนบสนิท ได้ไม่นาน ทำให้ได้ผลสำเร็จเพียงอุปลารสมาธิ ยกเว้น อัปมัญญาในพรหมวิหาร ๔ แม้จะไม่มีวัตถุ เป็นอารมณ์ แต่มีความชัดเจนในนิมิตความเป็นสัตว์ จึงได้ผลสำเร็จถึงอัปนาสมาธิ

ในพระพุทธศาสนา การภาวนาเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า ภาวนามัย คือ บุญที่เกิดจากการภาวนา โดยการอบรม มี ๓ อย่าง^๕ คือ กายภาวนา (การอบรมกาย) จิตตภาวนา (การอบรมจิต) ปัญญาภาวนา (การอบรมปัญญา) การเจริญวิปัสสนา หรือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาถือเป็นกุศล ขั้นสูงที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ โดยผู้ปฏิบัติควรมีความยินดีพอใจ และกระทำด้วยความเพียรอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏข้อความในธรรมบท ธรรมารามเถรวัตถุ แสดงเรื่องราวของพระธรรมารามเถระที่เมื่อได้ฟังธรรมแล้ว มีความตั้งใจปฏิบัติกรรมฐาน ด้วยการเจริญสติปัญญา กำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะ และหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนามตามความเป็นจริงจนบรรลุธรรมตามลำดับ พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระธรรมารามและเหล่าภิกษุ ดังปรากฏพระบาลีว่า

^๓ รศ. ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม, การฝึกสมาธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้ากรู๊ป, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๙๓.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๒.

“ธมมาราโม ธมมโรโต ธมมโ อญฺวิจฺจิตฺยํ ธมมโ อญฺสฺสรํ ภิกฺขุ สทฺธมฺมา น ปริหาติ ฯ”^๖ แปลความว่า ภิกษุผู้มีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในธรรม พิจารณาใคร่ครวญถึงธรรม ระลึกถึงธรรมอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรม^๗ กล่าวคือ ภิกษุผู้มีธรรม คือ สมณะและวิปัสสนาเป็นที่มายินดี และยินดีแล้วในธรรม ๒ อย่างนั้น หมั่นพิจารณาอยู่ มีสติกำหนดระลึกอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑^๘ จากพระคานานี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแนวทางการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานตามหลักหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยให้เห็นความจริงว่า การเจริญสติปัฏฐานเท่านั้นคือทางเอกสายเดียวที่จะทำให้บุคคลบรรลุธรรมได้ ด้วยการอบรมจิตให้เกิดปัญญา เมื่อจิตระลึกอยู่ในสภาวะธรรม และมีสมาธิตั้งมั่น ปัญญาที่เกิดขึ้นก็จะมีการพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

การเจริญปัญญาภาวนาเพื่อการทำความสิ้นไปแห่งทุกข์นั้น พระพุทธเจ้าและเหล่าอริยสาวกทั้งหลาย ได้ล่วงพ้นจากกิเลสด้วยทางสายเดียวอันเป็นทางสายเอก ดังปรากฏข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตร ดังพระบาลีว่า “เอกายโน อโย ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺกิกฺกมาโย ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตฺตงฺคมาโย ฌายสฺส อธิคฺมาโย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาโย ยทิตฺถจตฺตารโ สติปัฏฺฐานา ฯ”^๙ แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๑๐} การภาวนาด้วยความเพียรเพื่อนำไปสู่ความพ้นทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสติปัฏฐานว่า เป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และบรรลุธรรม ดังมีหลักฐานปรากฏในอรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตร ดังพระบาลีว่า “ยสมฺมา ปน ภาวเวทนา จิตฺตธมฺเมสุ กถฺยจฺจ ธมฺมโ อนามสฺสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ. ตสมฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสภปริเทว สมตฺกิกฺกนตาติ เวทิตฺตพฺพา. ฯ”^{๑๑} แปลความว่า อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาย่อมไม่มี หากไม่ได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิต และธรรม ดังนั้นควรทราบว่ แม้ท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความคร่ำครวญด้วยหนทางสายนี้^{๑๒} สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมหลักในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ส่วนธรรมหมวดอื่นเป็นองค์ประกอบหนุนให้การเจริญสติดำเนินโดยสะดวก ทำให้ปัญญา

^๖ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๖๕.

^๗ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๔/๑๔๗.

^๘ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๔-๕๕.

^๙ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๓/๓๒๕.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๒๖.

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), **อริยวังสปฏิปทา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๐.

ที่เกิดร่วมกับสติพัฒนาขึ้นตามลำดับจนบรรลุมรรคญาณและผลญาณ กล่าวได้ว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญในการปฏิบัติ และเป็นทางเอกสายเดียวที่ทำให้บุคคลเกิดปัญญาแก่กล้าและบรรลุธรรมได้ ผู้ที่ลงมือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยความเพียรตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เมื่อพัฒนาปัญญาจนเห็นการเกิด-ดับของรูปนามตามความเป็นจริง ก็จะส่งผลให้สามารถลดละลงได้จากกิเลส เกิดการเพิ่มพูนคุณธรรม พัฒนาปัญญาไปตามลำดับ และเมื่อแจ้งชัดในความจริงอันประเสริฐ จิตก็จะข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ สู่ความพ้นทุกข์สิ้นกิเลสได้ในที่สุด

ในการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อการพัฒนาจิตทั้ง ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนานั้น นำไปสู่รูปแบบในการปฏิบัติกรรมฐาน ๔ แบบ ดังปรากฏข้อความในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฏิปทาวรรค ยุกันท์ธสูตร^{๑๓} ว่าด้วยการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ได้แก่

๑) สมถปุพพังคมวิปัสสนากาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า คือ การมีจิตเป็นเอกัคคตารมณ์เป็นสมถะก่อน จากนั้นก็พิจารณาสภาวะธรรมที่เกิดในสมาธิ โดยความเป็นไตรลักษณ์ ภายหลัง

๒) วิปัสสนापुพพังคมสมถากาวนา การเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า คือ การพิจารณาสภาวะธรรมโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อน จากนั้นจิตก็เป็นเอกัคคตารมณ์จากสภาวะธรรมที่เกิดในวิปัสสนา

๓) สมถวิปัสสนายุกันท์ธากาวนา การเจริญสมถะและวิปัสสนามาคู่กัน เป็นการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ด้วยการละอุทธัจจะและอวิชชา มีสภาวะนิโรธเป็นอารมณ์

๔) ธัมมุทัจจวิคคหิตมานัส การปฏิบัติกรรมฐานเมื่อจิตเกิดความฟุ้งซ่านในธรรม เป็นวิปัสสนูปกิเลสจากการพิจารณาไตรลักษณ์ จนเข้าใจผิดว่าบรรลุมรรค ผล นิพพาน หากเมื่อภาวะจิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นแล้วตั้งมั่นในภายใน มรรคจึงเกิดขึ้น

การปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน สรุปดังตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๑ การเปรียบเทียบกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง

หัวข้อ	สมถกรรมฐาน	วิปัสสนากรรมฐาน
สภาวะ	ด้วยอำนาจสมาธิ	ด้วยอำนาจปัญญา
อารมณ์	กรรมฐาน ๔๐	วิปัสสนาภูมิ ๖
ลักษณะ	มีความไม่ฟุ้งซ่าน	มีความรู้แจ้งตามความเป็นจริง
กิจ	กำจัดนิวรณ์	กำจัดอวิชชา
การละ	วิกขัมภนปหาน	สมุจเฉทปหาน

^{๑๓} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗-๒๓๘.

หัวข้อ	สมถกรรมฐาน	วิปัสสนากรรมฐาน
ผล	ไม่หวั่นไหว ตั่งมั่นในอารมณ์เดียว	มีความเห็นถูกต้องในสภาวธรรม
เหตุใกล้	สุขเวทนา	ขณิกสมาธิ
อานิสงส์	ไม่ได้ฌาน = ความสุขในปัจจุบัน ได้ฌาน = ฌานสมาบัติ / อภิญญา	ไม่ได้ญาณ = ความสุขแท้จริง ได้ญาณ = ผลสมาบัติ / อริยบุคคล
จริต	จริต ๖ คือ รากะ โทสะ โมหะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	จริต ๒ คือ ตัณหา และ ทิฏฐิ

๑) สมถกรรมฐาน

สมถ (สมุ อุปสเม+ถ) โดยศัพท์ สมถะ หมายถึง ความสงบ ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว สมาธิ กามจณฺฐุ สเมตฺฐี สมโถ สมาธิที่ยังความพอใจในกามให้สงบลง ชื่อว่าสมถะ^{๑๔} ทำให้จิตสงบระงับจากนิรวณ เป็นเอกัคตาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง มีความเสมอกันกับจิตที่เกิดร่วมด้วย เป็นได้ทั้งกุศล อกุศล วิบาก และกิริยา ตามประเภทของจิตนั้น ๆ ในทางปฏิบัติ สมาธิ คือ การทำจิตให้นิ่ง จิตยั้งนิ่งย่อมมีพลัง ในขณะที่ร่างกายยิ่งเคลื่อนไหวยิ่งแข็งแรง ดังปรากฏข้อความในขุททกนิกาย เถรคาถา เอกกนิบาต นวมวรรค แสดงภาพจิตของพระสุนาคนเถระว่า ผู้ฉลาดในนิมิตแห่งจิต รู้สแห่งวิเวก จิตเพ่งพินิจอยู่ ฉลาดในการบริหารกรรมฐาน มีสติตั้งมั่น พึงบรรลุนิรามิสสุขได้^{๑๕} ในพระพุทธศาสนา สมาธิมี ๓ ระดับ คือ ขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้ฌาน) อัปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่น) เป็นจิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต เมื่อสมาธิจากสมถะหรือวิปัสสนามีกำลังแก่กล้าจนนิรวณไม่เข้าแทรก^{๑๖} ในทิมกกาย สีสันจวรรค สามัญญผลสูตร^{๑๗} ปรากฏข้อความแสดงนิรวณ ๕ ประการจากการทำสมาธิ ดังนี้

- ๑) กามฉันทะ คือ ความเพ่งเล็งอยากได้
- ๒) พยาบาท คือ ความมุ่งร้าย
- ๓) ถีนมิทระ คือ ความหดหู่และเชื่องซึม
- ๔) อุทธัจจกุกกุจจะ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ
- ๕) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย

^{๑๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๐.

^{๑๕} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๕/๓๓๔.

^{๑๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๕๙.

^{๑๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔.

อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ เป็นสมาธิของผู้เจริญสมถะเป็นบาทฐาน ส่วนขณิกสมาธิ เป็นสมาธิของผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยตรง สมถกรรมฐานจึงเป็นการปฏิบัติเพื่อมุ่งทำจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์ เกิดเป็นสมาธิ ซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงอุบายวิธีไว้ถึง ๔๐ วิธี เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคล

สมาธิในสมถะ

สมาธิที่ทำให้จิตสงบ ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว และสงบได้จากนิวรณ์ เกิดจากผู้เจริญสมถะ ก่อน แล้วอาศัยสมถะเป็นบาทฐานของวิปัสสนา มี ๒ ประเภท^{๑๘} คือ

๑) อุปจารสมาธิ โดยศัพท์ อุปจาร มาจาก อุป (ใกล้) + จาร (เป็นไป) หมายความว่า สมาธิที่เป็นไปใกล้อัปนา^{๑๙} หมายถึง สมาธิใกล้จะแนบแน่น คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว เกิดแก่ผู้ที่บรรลุปฏิภาคนิมิตในขณะปราศจากนิวรณ์แล้ว จากอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ และอารูปกรรมฐาน ๔ โดยตรง ส่วนอนุสสติ ๘ อาหารเร ปฏิกุศลสัญญา และธาตุวัตถถาน รวมเป็น ๑๐ อย่างนั้น บรรลุสภาวะที่ปราศจากนิวรณ์แต่ไม่ถึงระดับฌาน จึงจัดเป็นอุปจารสมาธิโดยอ้อม ผลของอุปจารสมาธิ ทำให้มีจิตตั้งมั่น และพฤติกรรมสงบเย็น เพราะพยายามทรงอารมณ์ให้สงบ จิตใจเริ่มมีปีติ สุข ทำให้ให้เกิดศรัทธาเพิ่มขึ้น

๒) อัปนาสมาธิ หมายถึง สมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ที่เพ่งอยู่ เป็นสมาธิที่เกิดกับฌานจิต สามารถข่มกนิวรณ์ได้ตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌาน เป็นสมถฌาน หมายถึง สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปรูปฌาน ๔ ตามจตุกกนัย หรือ สมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน ๕ และอรูปรูปฌาน ๔ ตามปัญจกนัย ถ้าเป็นอัปนาสมาธิที่เกิดในมัคควิถีจะเป็นอริยมรรคอริยผล เป็นวิปัสสนาฌาน

ส่วนขณิกสมาธิ เป็นความสงบของจิตก่อนเข้าถึงอุปจารสมาธิในขณะที่เริ่มเจริญสมถกรรมฐาน หรือ เป็นสมาธิชั่วขณะเมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมในความเป็นรูปนามอย่างต่อเนื่อง จนจิตตั้งมั่นในอารมณ์ขณะเจริญวิปัสสนา มีกำลังกำจัดนิวรณ์ให้ระงับลงได้ ขณิกสมาธิเมื่อมีกำลังแก่กล้าก็จะทำให้จิตสงบได้เช่นเดียวกับอัปนาสมาธิ โดยมีธรรมที่เป็นเหตุให้การเจริญสมาธิประสบความสำเร็จ คือ อธิบาท ๔ ประกอบด้วย ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความจดจ่อ) และวิมังสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง) โดยอธิบาท ๔ จะเข้ามาหนุนให้การทำสมาธิ หรือการปฏิบัติธรรมมีกำลังกระทำอย่างมีความสุข และบรรลุผลสำเร็จได้ ดังปรากฏข้อความในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

^{๑๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติปา, หน้า ๓๓.

^{๑๙} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๓๖.

อิทธิบาทสังยุต ฉันทสมาธิสูตร^{๒๐} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ถ้าอาศัยวิริยะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา เรียกว่า วิริยะสมาธิ ถ้าอาศัยจิตแล้วได้สมาธิ ได้จิตเอกัคคตา เรียกว่า จิตตสมาธิ ถ้าอาศัยวิมังสาแล้วได้สมาธิ ได้จิตเอกัคคตา เรียกว่าวิมังสาสมาธิ ฯ” กล่าวคือ สมาธิเกิดจากอิทธิบาทข้อใด ก็มีชื่อตามอิทธิบาทข้อนั้น ในการปฏิบัติอุปปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจะกล่าวถึงเมื่อเจริญสมณะเป็นบาทฐานสู่วิปัสสนาตามแนวทางแบบสมถยานิก ในขณะที่ขณิกสมาธิจะกล่าวถึงเมื่อเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

พระพุทธองค์ได้แสดงอุบายวิธีในการปฏิบัติสมถกรรมฐานไว้มากถึง ๔๐ วิธี ก็เพื่อให้เหมาะสมกับจริต (พื้นฐานนิสัยของบุคคล) ซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น ๖ ประเภท

จริต ๖

จริต โดยศัพท์ (จฺรณ+อิ+ต) จรียา ปกติ สภาวะเดิม ความเป็นไปโดยมาก เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นเสมอ หมายถึง ความประพฤติของบุคคล^{๒๑} เพื่อเกื้อกูลต่อการทำสมาธิ พระพุทธองค์ทรงแบ่งพื้นฐานนิสัยบุคคลโดยจำแนกตามอินทรีย์อ่อน-แก่ การแนะนำให้รู้ได้ง่าย-ยาก ดังปรากฏพระพุทธดำรัสในเมฆียสูตรว่า ธรรมที่พึงเจริญกับบุคคลจริตต่าง ๆ อาทิ เจริญอุสุภะแก่บุคคลราคจริต เจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรม เจริญอานาปานานุสสติแก่บุคคลวิตกจริต^{๒๒} การแสดงถึงนิมิตที่น่าเลื่อมใส ความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์และศีลของตนที่น่าเลื่อมใสแก่บุคคลที่มีสัทธาจริต แสดงธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนาในความเป็นไตรลักษณ์แก่บุคคลญาณจริต^{๒๓} แต่ละคนจะมีจริตผสมอยู่ทุกแบบในสัดส่วนที่แตกต่างกัน บุคคลเมื่อแยกตามจริต แบ่งได้เป็น ๖ ประเภท คือ ราคจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต^{๒๔} รายละเอียดดังนี้

๑) ราคจริต คนมีราคะมาก

คนราคจริต คือ ผู้กระทำการที่น่าเจริญใจและกระทำความอันดีงามไว้มากในชาติก่อน หรือผู้ที่จุติจากสวรรค์มาเกิดในโลกนี้ มักเป็นคนโลภมาก ในความเป็นโทษ มีเสมหะมาก หรือมีลมมาก ด้วยลักษณะของธาตุ มีธาตุทุกอย่างสม่ำเสมอ คนราคจริตเข้ากันได้กับคนสัทธาจริต เพราะคนราค

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๕-๓๙๖.

^{๒๑} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๒๔.

^{๒๒} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔/๔๓๔.

^{๒๓} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

^{๒๔} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวรค์, หน้า ๓๙๓.

จริตมีศรัทธากำลึงมากในขณะที่ทำบุญ ราคะแสวงหาวัตถุมาก และไม่ปล่อยวางมากคุณ ในขณะที่ศรัทธาแสวงหาคุณมีศีลเป็นต้น และไม่ปล่อยวางประโยชน์

ลักษณะ : เป็นผู้มีมือกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น ความเสแสร้ง โอ้อวด ถือตัว ปรารถนาชั่วมักมาก ไม่สันโดษ ฟุ่มเฟือย มีความอยากงาม

อิริยาบถ : เดินเรียบร้อยขณะเดินตามปกติ ค่อยๆ วางเท้า วางเท้ายกเท้าสม่ำเสมอ รอยเท้ามีรอยเว้าตรงกลาง การยืนนุ่มนวล น่าน้ำเลื่อมใส การนั่งไม่รีบร้อน การนอนค่อยๆทอดตัวลง เมื่อลุกก็ไม่ผลุนผลัน ในการงานทำกิจเรียบร้อย ทำทางไม่รีบร้อน มีความละเอียดลออ สม่ำเสมอ และตั้งใจ การบริโภคอาหาร ทำคำพอเหมาะ ค่อย ๆ ชิม ค่อย ๆ บริโภค ชอบอาหารที่มีรสหวานนุ่ม ในการเห็น แม้เห็นรูปที่เจริญใจเพียงเล็กน้อย ก็ติดดูนาน ไม่ถือโทษ ไม่ปล่อยวาง หลีกไปทั้งที่ยังอาลัย

๒) โทสจริต คนมีโทสะมาก

คนโทสจริต คือ ผู้สร้างเวรกรรมคือการฆ่าฟันและการจองจำไว้มากในชาติก่อน ผู้ที่จุติจากนรก หรือกำเนิดนามาก่อน มักเป็นคนใจร้อน ในความเป็นโทษ เป็นฝืนน้ำตาในดับมาก ด้วยลักษณะของธาตุ มีธาตุไฟและธาตุดินมาก คนโทสจริตเข้ากันได้กับคนพุทธิจริต เพราะปัญญาในขณะที่ทำบุญของคนโทสจริตมีกำลึงมาก และมีลักษณะใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ปัญญามีลักษณะปล่อยรูปนาม เหมือนกับโทสะที่มีลักษณะหลีกเลี่ยงจากสัตว์บุคคล การบริโภคอาหาร ทำคำใหญ่เต็มปาก ไม่รีบร้อน บริโภค ชอบอาหารรสเปรี้ยว ไม่ประณีต ในการเห็น แม้เห็นในรูปที่ไม่น่าเจริญใจเพียงเล็กน้อยก็ลำบากใจเต็มที่ อดทนดูนานไม่ได้ หงุดหงิดแม้โทษเล็กน้อย

ลักษณะ : เป็นผู้มีมือกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น ความโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา และตระหนี่

อิริยาบถ : เดินจิกเท้า วางเท้ายกเท้าเร็ว รอยเท้าจิกปลายเท้าลง การยืนมีอาการแข็งกระด้าง การนอนมีความรีบร้อน หน้านิวคิ้วขมวด ลุกก็ผลุนผลัน การตอบมีอาการเหมือนคนหงุดหงิด การงานทำกิจไม่เรียบร้อย ทำทางรีบร้อน เกร็งเครียด เข้มแข็ง

๓) โมหจริต คนมีโมหะมาก

คนโมหจริต คือ ผู้ดื่มน้ำเมาและปราศจากความรู้ในชาติก่อน หรือผู้ที่จุติจากกำเนิดเดรัจฉาน มักเป็นคนโง่เขลา ในความเป็นโทษ เป็นผู้มึนมาก หรือมีเสมหะมาก ด้วยลักษณะของธาตุ มีธาตุดินและธาตุน้ำมาก คนโมหจริตเข้ากันได้กับคนวิตกกจริต เพราะเมื่อคนโมหจริตพยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น มีฉนวนวกที่ขัดขวางมักเกิดขึ้น และด้วยมีลักษณะใกล้เคียงกัน กล่าวคือ วิตกไม่หยุดนิ่งเพราะความตรึกในอารมณ์ ไม่ตั้งมั่น สับสน เหมือนโมหะที่มีสภาพหวั่นไหว ไม่ลงมั่นในอารมณ์

ลักษณะ : เป็นผู้มีมือกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น ความหดหู่ เชื่องซึม ฟุ้งซ่าน ไร้ความสนใจ สงสัย ยึดมั่นถือมั่น ไม่ปล่อยวางความเห็นผิด

อิริยาบถ : เดินสายไปมา วางเท้ายกเท้าเหมือนคนหวาดหวั่น รอยเท้าลงสั้นหนัก มักมีอาการชุ่มซำม การนอนไม่เรียบร้อย ในการทำงานมักทำกิจวนไปมา ไม่เรียบร้อย งุ่มง่าม ไม่ละเอียดลออ ไม่รอบคอบ การบริโภคอาหาร ทำคำเล็ก ๆ ไม่พอเหมาะ หกเรี่ยราด เปราะเปื้อน จิตซัดสายขณะบริโภค และไม่ชอบรสอะไรแน่นอน ในการเห็น มักเชื่อคนอื่น โดยส่วนตัวเป็นคนเฉย ๆ แต่ด้วยความไม่รู้ก็จะนินทาและสรรเสริญตามไปคนอื่น

๔) สัทธาจจริต คนมีศรัทธามาก

คนสัทธาจจริต คือ บุคคลที่เกิดด้วยกรรมอันมีศรัทธาที่มีกำลัง มีใจผ่องใสอยู่เสมอ จึงไม่โลภมาก ไม่ใจร้อน

ลักษณะ : เป็นผู้มีกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น ความเสียสละ ไคร่เห็นพระอริยเจ้า ไคร่ฟังพระสัทธรรม มีปราโมทย์ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เลื่อมใสในพระรัตนตรัย

อิริยาบถ : ทำนองเดียวกับคนราคจจริต เนื่องจากมีลักษณะเข้ากันได้

๕) พุทธิจจริต คนมีปัญญามาก

คนพุทธิจจริต คือ บุคคลที่เกิดด้วยกรรมอันมีปัญญาที่มีกำลัง

ลักษณะ : เป็นผู้มีกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น เป็นผู้ว่าง่าย มีมิตรดี พอประมาณในการบริโภค มีสติสัมปชัญญะ เพียรเจริญสติ กลัวในสังเวควัตถุ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ภัยในอบาย ทุกข์ในวัฏฏะ

อิริยาบถ : ทำนองเดียวกับคนโทสจจริต เนื่องจากมีลักษณะเข้ากันได้

๖) วิตักจจริต คนมีวิตกมาก

คนวิตักจจริต คือ บุคคลที่เกิดด้วยกรรมอันมีกามวิตกมีกำลัง

ลักษณะ : เป็นผู้มีอกุศลธรรมเกิดขึ้นมาก เช่น การพูดมาก ยินดีในความเป็นหมู่คณะ เกียจคร้านในการบำเพ็ญกุศล มีจิตฟุ้งซ่าน มักคิดถึงงานในวันถัดไป ทำงานตามที่คิดวางแผนเอาไว้

อิริยาบถ : ทำนองเดียวกับคนโมหจจริต เนื่องจากมีลักษณะเข้ากันได้^{๒๕}

ในการปฏิบัติสมาธินั้นนอกจากต้องเลือกกรรมฐานให้เหมาะสมกับจริตแล้ว ปัจจัยอื่น อาทิ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม สิ่งแวดล้อม อาหาร ก็ควรเลือกให้เหมาะสม คือ ควรมีความสัปปายะ เพื่อให้การปฏิบัติมีความก้าวหน้า เมื่อพิจารณาจากจริต แสดงสรุปตามตารางได้ ดังนี้

^{๒๕} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสารภิวังศ์, หน้า ๓๙๕-๔๐๗.

ตารางที่ ๒ สิ่งที่สัปปายะกับจริตในการปฏิบัติ^{๒๖}

จริต	รายการ	ความสัปปายะ
๑) รากจริต	ที่อยู่	เขามีผนังขรุขระ กระทบมุงหญ้า ศาลามุงใบตอง เต็มไปด้วยละอองธุลี พื้นสกปรก ขรุขระ นำหวาดหวั่นด้วยสัตว์ร้าย สถานที่ไม่งาม น่ารังเกียจ
	เครื่องนุ่งห่ม	ชายขาด รุงรังด้วยด้าย สัมผัสสกปรก สีซีด ใช้สอยลำบาก
	ทางเดิน	ขรุขระ ห่างไกลและขาดการเหลียวแลจากชุมชน
	ผู้ปรนนิบัติ	มีรูปทราวมไม่น่าดู นุ่งห่มสกปรก น่ารังเกียจ ไม่มีความเคารพ
	อาหาร	ชนิดเลว สีซีดจาง มีพื่อให้อิ่มท้อง
	อิริยาบถ	ยืน หรือ เดิน
	อารมณ์กรรมฐาน	กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีสีไม่แจ่มใส ในวรรณกสิณ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ
๒) โทสะจริต	ที่อยู่	ไม่สูงไม่ต่ำ มีร่มเงา บริบูรณ์ด้วยน้ำใช้ สถานที่เรียบบริอวยสวางมดั่งวิมาน พื้นเรียบอ่อนนุ่ม ฟุ้งไปด้วยกลิ่นหอมก่อให้เกิดปีติปราโมทย์ ปลอดภัย
	เครื่องนุ่งห่ม	ผ้าเนื้อดี ประณีต เบาทบบาย สีหมดจืด
	ทางเดิน	ปลอดภัย น่าเจริญใจ ห่างจากชุมชนอย่างเหมาะสม
	ผู้ปรนนิบัติ	มีรูปสายน่าพอใจ นุ่งห่มสะอาด หอมฟุ้ง น่าเจริญใจ ทำด้วยความเคารพ
	อาหาร	มีสีต้องตา กลิ่นหอม รสอร่อย มีความความประณีต เพียงพอต่อความ ต้องการ
	อิริยาบถ	นอน หรือ นั่ง
	อารมณ์กรรมฐาน	กสิณที่มีสีแจ่มใส ในวรรณกสิณ คือ แดง เขียว ขาว เหลือง และพรหมวิหาร ๔
๓) โมหะจริต	ที่อยู่	กว้างขวาง โลงสว่าง หันหน้ารับทิศลม
	เครื่องนุ่งห่ม	เหมือนกับคนโทสะจริต
	ทางเดิน	
	ผู้ปรนนิบัติ	
	อาหาร	
อิริยาบถ	เดิน	
อารมณ์กรรมฐาน	กสิณที่มีสีแจ่มใส วงกสิณขนาดใหญ่กว้าง และอานาปานสติ	
๔) สัทธาจริต	ที่อยู่-อาหาร	เหมือนกับคนโทสะจริต
	เครื่องนุ่งห่ม	
	ทางเดิน	
	ผู้ปรนนิบัติ	

^{๒๖} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๔๐๘-๔๑๑.

กรรมฐานทั้ง ๔๐ ล้วนมีบัญญัติเป็นอากรมณ์ และเป็นกลอุบายวิธีของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

กรรมฐาน ๔๐

กรรมฐาน โดยศัพท์ กรรม แปลว่า การกระทำ กับ ฐาน แปลว่า ที่ตั้ง รวมความหมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำงาน การอบรมจิตถือเป็นการงานอย่างหนึ่ง การที่ให้จิตทำงานจึงเรียกว่า กรรมฐาน^{๓๔} เป็นอุบายวิธีเพื่อให้จิตเกิดสมาธิ แบ่งได้เป็น ๗ หมวด คือ ๑) กสิณ ๑๐ ๒) อสุภะ ๑๐ ๓) อนุสติ ๑๐ ๔) พรหมวิหาร ๔ ๕) อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๖) จตุธาตุววัฏฐาน ๗) อรูปกรรมฐาน ๔ รวมเป็น ๔๐ วิธี โดยจะมีการเลือกใช้อย่างเหมาะสมตามลักษณะนิสัย หรือจริตของบุคคล กรรมฐานแต่ละหมวด แสดงรายละเอียดได้ดังนี้

๑) กสิณ ๑๐

กสิณ หมายถึง วัตถุอันจูงใจ คือจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่ ติดอยู่ เป็นชื่อของกรรมฐานที่มีวัตถุเป็นอากรมณ์ เพื่อใช้สำหรับเพ่งมองให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นกรรมฐานชนิดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพมาก เพราะการนำจิตเข้าไปยึดติดอยู่กับกสิณทำให้จิตจดจ่อ เป็นสมาธิได้เร็ว มีอาานิสงส์และอาานุภาพมาก เป็นการฝึกจิตด้วยใช้วัตถุเป็นเครื่องมือ เมื่อเพ่งกสิณจนจิตเป็นสมาธิแล้ว จะใช้จิตบังคับวัตถุได้ด้วย^{๓๕}

กสิณ เป็นกรรมฐานกองแรกๆ คือ เป็นอุบายวิธีต้นๆของกรรมฐานทั้งหมด ในที่ขนิภาย ปาฎิกวรรค ทสุตตรสูตร แสดงข้อความว่า กสิณถือเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ควรเจริญในการทำสมาธิ เป็นบ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอากรมณ์ ๑๐ ประการ^{๓๖} กสิณ คือ การจัดทำแผนวงกลมเพื่อใช้เป็นวัตถุสำหรับเพ่ง เหนี่ยวนำและจูงใจให้เป็นสมาธิ สำหรับแผ่ไป ไม่ปักใจอยู่ในอากรมณ์กรรมฐานเพียงอากรมณ์เดียว กสิณ ๑๐ เป็นกรรมฐานที่ทำให้ถึงฌานเร็วกว่ากรรมฐานชนิดอื่น เพราะการเพ่งกสิณทำให้เกิดอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตได้ง่าย เมื่อปฏิภาคนิมิตและอุปจารสมาธิเกิดได้ง่าย จึงทำให้ได้ฌานเร็วขึ้น พระพุทธองค์ทรงยกย่อง ไอทาทกสิณ (กสิณสีขาว) ว่าเป็นกสิณที่ประเสริฐเลิศกว่ากสิณสีอื่น ๆ เพราะทำให้จิตใจของผู้ปฏิบัติกรรมฐานมีความเบิกบานผ่องใส ปราศจากถิ่นมิทระได้ง่าย แม้ในขณะที่อุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏหรือกำลังปรากฏก็ตาม นอกจากนี้ไอทาทกสิณยังทำให้สามารถทราบเหตุการณ์บางอย่างคล้ายกับผู้ที่ได้อิถุญญาด้วย กสิณ ๑๐^{๓๗} ได้แก่

(๑) ปฐวีกสิณ : กสิณดิน

^{๓๔} รศ. ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม, การฝึกสมาธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๒๗.

^{๓๕} จรูญ วรรณกสิณานนท์, การเพ่งกสิณ วิธีฝึกกัมมัฏฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๙-๔๓๐.

^{๓๗} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖.

- (๒) อาโปกสณ : กสณน้ำ
- (๓) เตโชกสณ : กสณไฟ
- (๔) วาโยกสณ : กสณลม
- (๕) นีลกสณ : กสณสีเขียว
- (๖) ปิตกสณ : กสณสีเหลือง
- (๗) โลหิตกสณ : กสณสีแดง
- (๘) โอทาทกสณ : กสณสีขาว
- (๙) อาโลกกสณ : กสณแสงสว่าง
- (๑๐) ปริจฉินนากาสกสณ หรือ อากาสกสณ : กสณช่องว่าง

กสณมีลักษณะต่างกันด้วยการขยาย คือ ขยายมุ่งขึ้นเบื้องบน ขยายมุ่งลงเบื้องล่าง ขยายรอบด้าน ขยายไม่ปะปนกัน ขยายไม่มีประมาณ^{๓๘}

๒) อสุภะ ๑๐

อสุภะ มุ่งเอาความเปลี่ยนแปลงของร่างกายที่ตายไปแล้ว การเจริญอสุภกรรมฐาน จึงหมายถึง การพิจารณาซากศพที่ปรากฏในลักษณะอาการต่าง ๆ ๑๐ อย่าง^{๓๙} โดยถือเอาอารมณ์ของซากศพที่ต่างกัน เป็นการตั้งอารมณ์ให้เห็นว่าไม่มีอะไรสวยงาม เพื่อการละการยึดมั่นถือมั่น ได้แก่

- (๑) อุทุมตกะ : ร่างกายของคนและสัตว์ที่ตายแล้ว มีสภาพพองอืด
- (๒) วินีลกะ : ซากศพที่ขึ้นสีเขียวเปลี่ยนสีจากเดิม
- (๓) วิปุปพะกะ : ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลในที่แตกปริ
- (๔) วิฉิทกะ : ซากศพที่มีร่างกายถูกตัดขาดเป็นสองท่อน
- (๕) วิกขยิตกะ : ซากศพที่ถูกสัตว์ย่อยแย่งกัดกิน
- (๖) วิกขิตตกะ : ซากศพที่ถูกทิ้งไว้จนส่วนต่าง ๆ กระจาย
- (๗) หตวิกขิตตกะ : ซากศพที่ถูกสับฟันเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย
- (๘) โลหิตกะ : ซากศพที่มีเลือดไหลอาบ
- (๙) ปุฬุวะกะ : ซากศพที่เต็มไปด้วยหนอนซอนไช
- (๑๐) อัมมฐิกอสุภะ : ซากศพที่มีแต่กระดูก

^{๓๘} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๐๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕.

ผู้ปฏิบัติพึงสังเกตศพและเพ่งนิมิตโดยลักษณะ ๖ อย่าง คือ สี (จำแนกตามสีผิวของศพ) เพศ (จำแนกกว่าศพอยู่ในวัยใด เพศหญิงหรือชาย) สัญฐาน (จำแนกกว่าเป็นสัญฐานของอวัยวะใด) ทิศ (จำแนกตามทิศเบื้องตั้งแต่สะตือลงมา และเบื้องสูงตั้งแต่สะตือขึ้นไป) สถานที่ (จำแนกกว่าขึ้นส่วนอวัยวะอยู่ในที่แห่งนี้) และขอบเขต (จำแนกขอบเขตศพว่าเบื้องล่าง เบื้องบน เบื้องขวาง) เป็นต้น ทั้งนี้ควรเป็นการเพ่งนิมิตในสรีระเพศเดียวกัน เพื่อไม่ให้จิตซัดส่าย เกิดโรคระ^{๔๐} อสุภะ ๑๐ จิตมีอารมณ์เดียวด้วยกำลังวิตกเท่านั้น เพราะอารมณ์มีกำลังอ่อน จึงสำเร็จเพียงปฐมฌาน

๓) อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก คือ การพรัวระลึกถึง เป็นสติที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ เพื่อให้เกิดสมาธิ เพื่อให้มีอารมณ์ตั้งมั่นได้รวดเร็ว อนุสสติ ๑๐^{๔๑} ได้แก่

(๑) พุธานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ พระพุทธคุณของพระพุทธเจ้ามี ๙ ประการ ได้แก่ เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และการปฏิบัติอย่างประเสริฐ คือ วิชาและจรณะ เป็นผู้ดำเนินไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้แจ้งโลกทั้ง ๓ เป็นต้น

(๒) ธัมมานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณพระธรรมเป็นอารมณ์ พระธรรมคุณ ๖ อันเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นข้อระงับซึ่งกิเลส คือ ปริยัติธรรม ได้แก่ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมงคล ๘ เป็นต้น และ โลกุตระธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

(๓) สังฆานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณพระสงฆ์เป็นอารมณ์ พระสังฆคุณ ๙ ประการ ได้แก่ พระอริยสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน ท่านเหล่านั้นคือพระอริยบุคคล ๘ จำพวก เป็นผู้ควรรับสักการะ เป็นต้น

(๔) สีลานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณศีลเป็นอารมณ์ การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาโดยปราศจากโทษ ๔ อย่าง คือ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ศีลที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส นั้น ได้แก่ ศีลในองค์มรรค เป็นศีลบริสุทธิ์เกิดร่วมกับสมาธิและปัญญา เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล ได้แก่ ปาฏิโมกข์สังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสสิตศีล

(๕) จาคานุสสติ คือ การระลึกถึงผลของการบริจาคเป็นอารมณ์ เป็นการบริจาคอันเกิดจากความเสียสละปัจจัยที่ปราศจากความหวงแหน และการโอ้อวด สมบูรณ์ด้วยองค์ ๓ ประการ

^{๔๐} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๒๓๒-๒๓๔.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

คือ วัตถุที่บริจาคทานเป็นสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม พร้อมด้วยเจตนาในกาลทั้ง ๓ คือจิตที่ตั้งไว้ดีเป็นกุศลตั้งแต่ก่อนบริจาค ขณะบริจาค และเมื่อบริจาคแล้ว เป็นการบริจาคเพื่อให้พ้นจากความตระหนี่ ละตัณหา ทิฐิ มานะ

(๖) เทวตานุสสติ คือ การระลึกถึงความดีของเทวดาเป็นอารมณ์ (โดยเป็นสักขีพยาน) การระลึกถึงกุศลกรรมของตน อาทิ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ที่ตนมีแล้วเปรียบเทียบกับเทวดาที่ได้ไปเกิดในเทวโลก มีความบริบูรณ์ในสุขในทิพยสมบัติ เพราะเมื่ออดีตเทวดาประกอบด้วยคุณธรรม แม้ตัวของเราเองก็มีคุณธรรมเหล่านั้นเช่นเดียวกับเทวดา

(๗) มรณานุสสติ คือ การระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ การระลึกถึงความตายต้องระลึกถึงความตายที่เกี่ยวข้องด้วยปัญญาเท่านั้น เพราะถ้าเป็นการระลึกถึงความตายด้วยความทุกข์ ความกลัว หรือ เห็นความตายแล้ววางเฉย ไม่ปลงธรรมสังเวช ก็จะไม่สามารถกำจัดทุกข์ได้ จึงไม่ใช่การบริกรรมท่องบ่น แต่เป็นพิจารณาว่าความตายเป็นสิ่งที่ต้องประสบอย่างแน่นอน หลีกเลียงไม่ได้ ตัวเราก็จะต้องตาย ไม่มีใครรอดพ้นความตายได้ จึงไม่ควรประมาทในชีวิต มรณานุสสติจึงช่วยเตือนสติให้เร่งสร้างคุณธรรม เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลอื่น ๆ ต่อไป

(๘) อุปสมมานุสสติ คือ การระลึกความสุขสงบเป็นอารมณ์ อาทิ ระลึกถึงคุณต่าง ๆ ของพระนิพพาน เช่น นิพพานเป็นที่สิ้นตัณหา ดับกิเลส ดับราคะ โทสะ โมหะ ดับกองทุกข์ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความโศกเศร้าต่าง ๆ ทำให้สิ้นสุดจากวิภวสงสาร ถอดถอนจากความยินดีพอใจในกามคุณทั้ง ๕

(๙) กายคตานุสสติ คือ การระลึกถึงรูปร่างเป็นอารมณ์ มีนิมิตคือส่วนของร่างกาย โดยการระลึกถึงลักษณะอาการของกายส่วนในต่าง ๆ ๓๒ ประการ หรือ เรียกว่า โภกฐาส ๓๒ ดังปรากฏหลักฐานในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุปทวรรค กายคตาสติสูตร ว่าด้วยวิธีเจริญกายคตาสติ^{๔๒} ในการพิจารณาอาการ ๓๒ ประการนี้ ให้ผลสำเร็จ ๓ ทาง คือ การพิจารณาสังขารร่างกายโดยความเป็นปฏิภูลจะเกิดปฏิภาคนิมิต และบรรลุได้ถึงปฐมฌาน การพิจารณาสังขารปรากฏปฏิภาคนิมิตที่เกิดจากรรณกสิณสามารถบรรลุได้ถึงปฐมฌาน และการพิจารณาสังขารให้เห็นในความเป็นธาตุจะได้เพียงอุปจารสมาธิ แต่ถ้าผู้เจริญกายคตาสติแล้วหาเหตุปัจจัยของความเป็นธาตุนั้น ก็จะสามารถบรรลุวิปัสสนา เป็นวิปัสสนากรรมฐาน

(๑๐) อานาปานสติ คือ การระลึกถึงลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ นิมิตคือลมหายใจเข้าออก อานาปานสติเป็นกรรมฐานหนึ่งในอนุสสติ ๑๐ และเป็นสติปัฏฐานด้วย จึงเป็นการเจริญ

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓-๑๕๔/๑๕๖-๑๕๗.

ภาวนาที่มีอานิสงส์มาก^{๔๓} การเจริญอานาปานสติเป็นไปได้ทั้งสมณะและวิปัสสนา ดังที่ปรากฏพุทธดำรัสใน พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ อานาปานสติสมาธิภาวนา^{๔๔} ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิแม้ในที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นสภาพสงบประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำอกุศลธรรมชั่วร้ายที่เกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว เปรียบเหมือนฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นทำยถุคฺอร้อน ถูกฝนใหญ่่นอกฤดูกาลให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว” และพุทธดำรัสปรากฏใน มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อานาปานัสสติสูตร^{๔๕} ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำให้สติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ได้”

อนุสสติทั้ง ๑๐ ประการ ใช้เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน เพราะทำให้สงบระงับจากนิรวณ อนุสสติ ๘ ประการแรก เมื่อข่มนิรวณได้แล้วองค์ฌานเกิดขึ้น แต่เพราะการน้อมจิตไประลึกถึงคุณนานาประการ ต้องอาศัยอารมณ์ปรมาตฺถ์ที่ละเอียดลึกซึ้งในการพิจารณาให้มีกำลังสมาธิและปัญญา มากขึ้นเสมอกัน และพบสภาวะธรรมได้ เพราะการเจริญในอารมณ์กรรมฐานมีหลากหลาย ทำให้จิตไม่สามารถตั้งมั่นได้ จึงผลให้กำลังสงของสมาธิมีเพียงขั้นอุปจาร คือ เป็นสมาธิที่แนบแน่นข่มกิเลสนิรวณให้สงบลงได้ แต่ไม่ตั้งมั่นจนทำให้อัปนาสมาธิเกิดขึ้น อนุสสติทั้ง ๘ จึงเจริญภาวนาได้แค่ระดับอุปจา ระเท่านั้น ในขณะที่กองรูปในกายคตาสติ หรือลมหายใจเข้าออกในอานาปานสติ เป็นอารมณ์บัญญัติที่เห็นได้ง่าย ใช้เป็นอารมณ์เข้าได้ถึงระดับฌานจิต และเป็นสติ คือ การตามรู้ ไม่ใช่ อนุสสติ คือ การหมั่นระลึกรู้ มีผลสำเร็จโดย ๑) กายคตาสติ ได้แก่ การเพ่ง ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้ผลสำเร็จถึงปฐมฌาน ๒) อานาปานสติ เป็นการเจริญกรรมฐานได้ตั้งแต่ระดับปฐมฌานจนถึงปัญจฌาน

๔) พรหมวิหาร ๔ (อภัยมัญญา ๔)

พรหมวิหาร เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตอย่างประเสริฐ และบริสุทธิ์ เช่น พรหม เป็นธรรมชาติของผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประเสริฐ^{๔๖} ด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) เมตตา : ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น รักผู้อื่นเสมอตน
- (๒) กรุณา : ความสงสารต่อทั้งคนและสัตว์ที่ประสบทุกข์
- (๓) มุทิตา : ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความสุข ปราศจากริษยา

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๑/๑๒๕.

^{๔๔} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๖-๑๓๗.

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๙/๑๙๑.

^{๔๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐.

(๔) อุเบกขา : ความวางใจเป็นกลาง

๕) อรูปกรรมฐาน ๔

อรูปกรรมฐานเป็นการกำหนดสภาวะที่เป็นอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่ง
กสิณ ๙ อย่างแรก จนได้จตุตถฌานมาแล้ว เป็นการปล่อยอารมณ์ ไม่ยึดถืออะไร มีผลทำให้จิตว่าง
เป็นอุเบกขา

(๑) อากาสนัญญายตนะ : ถืออากาศเป็นอารมณ์ จนวงอากาศเกิดเป็นนิมิต ทรงจิ
รักษาอากาศไว้มีอากาศหาที่สุดมิได้

(๒) วิญญานัญญายตนะ : กำหนดวิญญานหาที่สุดมิได้

(๓) อากิญจัญญายตนะ : กำหนดความไม่มีอะไร ไม่มีอากาศ ไม่มีวิญญาน

(๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ : ทำความรู้สึกตัวเสมอว่า มีสัญญาก็เหมือน ไม่มี
เป็นการไม่รับอารมณ์ใด ๆ

๖) อหारेปฏิกูลสัญญา ๑

อหारेปฏิกูลสัญญา เป็นการเพ่งให้เห็นว่าอาหารเป็นของน่าเกลียด สกปรก เพื่อความไม่
ยินดีในการบริโภคเพื่อบำรุงร่างกาย ไม่บริโภคเพื่อสนองกิเลส วิธีปฏิบัติพิจารณาโดยอาการ ๑๐ อย่าง^{๔๗}
คือ การเดินไป การแสวงหา การบริโภค ที่อยู่อาหารที่บริโภคเข้าไป การหมักหมม การไม่ย่อย การ
ย่อยแล้ว ผลสำเร็จจากอาหารที่ย่อยแล้ว การไหลออกจากช่องทวาร การแปดเปื้อน

๗) จตุธาตुวัตถาน ๑

จตุธาตुวัตถาน เป็นการพิจารณาร่างกายสักแต่ว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ^{๔๘}

ปฐวีธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะแข็งแ้งอันมีอยู่ในกาย

เตโชธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะทำกายให้อบอุ่น

อาโปธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะเหลวเอิบอาบซึมซาบไปมีอยู่ในกาย

วาโยธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะพัดไปมา

สมถกรรมฐานมีมากถึง ๔๐ วิธี เพื่อให้เหมาะสมกับจริตของผู้ปฏิบัติ และในการปฏิบัติ
ผลสำเร็จของสมาธิที่ได้ก็มีความแตกต่างกัน แสดงได้ดังตาราง

^{๔๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า๓๗-๓๘.

^{๔๘} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิกังค์, หน้า ๔๑๔-๔๑๖.

ตารางที่ ๓ กรรณฐานที่เหมาะสมกับจริต และระดับผลของสมาธิที่ได้^{๔๙}

กรรณฐาน	จริตที่เหมาะสม						ขีดขั้นความสำเร็จ						
	ราคจริต	โทสจริต	โมหจริต	สัทธาจริต	พุทธิจริต	วิตกจริต	ปัญญาปริวิต	อุปจารสมาธิ	ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน	อรุปรมาณู
กสิณ ๑๐ - วรรณกสิณ ๔ - กสิณอื่น ๆ		x					o	o	o	o	o	o	
อสุภะ ๑๐	x						o	o	o				
อนุสสติ ๑๐ - พุทธา,ธัมมา,สังฆา,สีลา,จาคา,เทวตา - อุปสมา,มรณา - กายคตาสติ - อานาปานสติ	x			x	x		o	o	o	o	o	o	
อัปมัถุญญา ๔ - เมตตา, กรุณา, มุทิตา - อุเบกขา		x						o	o	o	o		
อาหาเรปฏิกูลสัญญา						x		o					
จตุราตุวักขณ						x		o					
อรุปร ๔ - อากาสนัญญายนตะ - วิญญานัญญายนตะ - อากิญจัญญายนตะ - เนวสัญญานาสัญญายนตะ	x	x	x	x	x	x		o				o	๑
	x	x	x	x	x	x		o				o	๒
	x	x	x	x	x	x		o				o	๓
	x	x	x	x	x	x		o				o	๔

สรุปได้ว่า จิตที่สงบจากนิรวณอันเป็นการเจริญสมณะนั้น เป็นการเจริญกุศลจิตในอารมณ์บัญญัติทั้ง ๔๐ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุราตุวักขณ ๑ พรหมวิหาร ๔ และอรุปรมาณู ๔ อารมณ์ของสมถภาวนาแต่ละหมวดจะมีวิธีปฏิบัติตามจริตของผู้ปฏิบัติ นั้น ๆ ในกรรณฐานทั้ง ๔๐ มีกรรณฐานอยู่ ๑๑ วิธี คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ เหมาะสมแก่คนราคจริต กรรณฐาน ๘ วิธี คือ พรหมวิหาร ๔ และวรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสจริต อานาปานสติเหมาะสมแก่คนโมหจริต และคนวิตกจริต ในขณะที่อนุสสติ ๖ คือ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ เหมาะสมแก่คนศรัทธาจริต กรรณฐาน ๔ วิธี คือ มรณสติ อุปสมานุสสติ จตุราตุวักขณ อาหาเรปฏิกูลสัญญา เหมาะสมแก่คนพุทธิจริต และกสิณที่เหลืออีก ๖ วิธี ได้แก่ อากาสกสิณ อาโลกกสิณ กับ อรุปรกรรณฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจริต กรรณฐานแต่ละอย่างให้ผลสำเร็จของสมาธิที่ต่างกัน โดยกรรณฐานที่หยาบ มีวัตถุให้เพ่งชัดเจน จะสามารถได้สมาธิถึงอัปพนนาสมาธิ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวโฮม, ๒๕๕๙), หน้า ๘๐๙.

ในขณะที่กรรมฐานอื่นมีความละเอียด ลึกซึ้ง จิตจึงไม่ตั้งมั่นแนบแน่นนาน ทำให้ได้แค่อุปจารสมาธิ ยกเว้น อัปปมัญญา ที่มีอารมณ์นิมิตชัดเจนในความเป็นสัตว์ แม้จะไม่มีวัตถุให้เพ่งก็สำเร็จได้ถึงอัปปนา

สภาวะธรรมของจิตอันเป็นผลจากการปฏิบัติสมถกรรมฐานจนเกิดความสงบทางกายและทางใจเป็นปัสสัทธิ นั้น เรียกว่า ฌาน หรือ ฌานสมาบัติ โดยสมาธิที่ได้จะมีความประณีต และละเอียดแตกต่างกันไปตามลำดับ^{๕๐} ดังนี้

ฌานสมาบัติ

ฌาน หมายถึง สภาวะธรรมของจิตอันเป็นสมาธิด้วยอำนาจของสมถะ มี ๒ ประเภท คือ ๑) รูปฌาน ๔ และ ๒) อรูปฌาน ๔ โดยการปฏิบัติจะอาศัยนิมิตเป็นเครื่องหวังจิต การเพ่งในฌานสมาบัติจะใช้ปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ ซึ่งจะปรากฏในรูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานเท่านั้น ส่วนอรูปฌาน ๔ จะใช้อรูปนิมิตเป็นอารมณ์ ฌานจะเกิดขึ้นได้ไปตามลำดับขั้นของการปฏิบัติสมถะ คือ ขั้นปริกรรมภาวนา ขั้นอุปจารภาวนา ขั้นอัปปนาภาวนา สู่อุปนฌานสมาบัติ ฌานประกอบด้วยองค์ธรรมที่เกิดขึ้น ๕ ประการ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคตา^{๕๑} และด้วยมีสภาวะธรรมของจิตที่มีความชำนาญคล่องแคล่วในฌานต่าง ๆ เกิดเป็นวสีจึงเป็นสมาบัติ

องค์ธรรมของฌาน^{๕๒}

๑) วิตก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐาน โดยการจดจ่ออยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เมื่อวิตกเกิดขึ้นแล้วจะข่มถีนมิทธรณิรณ คือ จิตหดหู่ ท้อถอย

๒) วิจาร คือ การประคองจิตให้มั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่ง รักษาความต่อเนื่องของการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มักเรียกต่อเนื่องกันว่า วิตกวิจาร และในขณะเดียวกันก็ขจัดวิจิกิจฉานิรณ คือ จิตที่เกิดลังเลสงสัย

๓) ปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ อิ่มเอิบใจในการเพ่งอารมณ์ ปีติ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากความสงบของจิต อาจเกิดขึ้นได้แก่คนที่ทำสมาธิ แม้เมื่อจิตเริ่มสงบยังไม่ได้สมาธิ ในอรรถกถา แยกประเภทของปีติเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

(๑) ขุพทกปีติ คือ ปีติเล็กน้อย ได้แก่ ความยินดีที่เกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย บางครั้งก็เกิดขนลุกชูทั่วร่างกาย บางทีก็เกิดผดตุ้มชูชัน บางครั้งน้ำตาไหล เกิดนิตหน้อยแล้วก็ดับไป

^{๕๐} ศรีศากยวงศ์, *กรรมฐานและฌานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๒.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

(๒) ขณิกาปีติ คือ ปีติชั่วขณะ ได้แก่ ความยินดีที่เกิดขึ้นชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลบขึ้นตามร่างกายเหมือนฟ้าแลบ แต่เพียงพริบเดียวก็ดับไป บางครั้งเกิดขึ้นตามใบหน้าเหมือนมีมดหรือมีไรมาไต่ บางทีเนื้อตัวระตุก เป็นต้น

(๓) โลกกันติกาปีติ คือ ปีติเป็นพัก ๆ ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้ยิ้มเอิบใจเป็นพัก ๆ รู้สึกชุ่มงมา ในกายเหมือนคลื่นซัดเข้าหาฝั่ง บางทีเหมือนกับคนที่นั่งเรือไปในมหาสมุทรถูกคลื่น ทำให้รู้สึกโคลงเคลง เหมือนจะล้ม เป็นต้น

(๔) อุพเพงคาปีติ คือ ปีติโลดลอย ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้รู้สึกโลดลอย แสดงอาการบางอย่างโดยไม่ได้ตั้งใจ เช่น เปล่งเสียงอุทานออกมา หรือบางท่านมีตัวลอยขึ้นเหนือพื้น

(๕) ปรณาปีติ คือ ปีติซาบซ่าน ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้รู้สึกซาบซ่านไปทั่วร่างกาย ปีติตัวสุดท้ายเป็นปีติที่ท่านหมายถึงในองค์ฌาน

ปีติทั้ง ๕ ประการนี้ มักเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมาธิ โดยปีติที่เกิดขึ้นในองค์ฌานเป็นปรณาปีติ ส่วนปีติ ๔ ชนิดที่เหลือมักเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมาธิทั่วไป แม้จะไม่ได้ฌาน ปีติจะขจัดพยาบาทนิวรณ์ คือ จิตที่คิดมุ่งมาดปรารถนาร้ายต่อผู้อื่น ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกรักและปรารถนาดีกับทุก ๆ คน

๔) สุข คือ ความสุขใจ เมื่อจิตยกขึ้นสู่อารมณ์ ประคองจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์จนถึงขั้นเกิดปีติแล้ว ย่อมมีความสุข ปีตินั้นมีความยินดีอิมเอิบเกิดขึ้นด้วยอำนาจจิตที่ได้รับอารมณ์ที่น่าปรารถนา ความสุข คือ การเสวยรสอันเกิดจากปีติ ความสุขในฌานเป็นความสุขที่เลิศ เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบ แม้ไม่ถึงขั้นฌาน เป็นความสุขที่น่าพึงใจ น่าติดใจ และอิมใจไปนาน และทำให้สุขภาพจิตดีขึ้น คุณธรรมเพิ่มขึ้น ดังนั้นผู้ฉลาดจึงแสวงหาความสุขที่เกิดจากความสงบมาก ในขณะที่เดียวกันสุขก็ขจัดอุทธัจจกุกกุกจนิวรณ คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เกิดความฟุ้งซ่านคิดไปในเรื่องราวต่าง ๆ แต่ใจจะไปแช่อยู่ในสุขที่เกิดขึ้น

๕) เอกัคตา คือ ความที่จิตเป็นสมาธิ แน่วแน่ในอารมณ์เดียว ไม่คำนึงถึงอารมณ์อื่น อาการของจิตเมื่อจะรวมเป็นเอกัคตา จิตจะมีอาการตกวบลง เหมือนตกจากที่สูง ตกกลงไปในเหว หรือเหมือนการลงลิฟต์ จากนั้นจิตก็จะรวมตัวเป็นหนึ่ง หากเกิดอาการเช่นนี้แล้ววางใจให้เป็นกลาง ประคองจิตเอาไว้ เมื่อนั้นจิตก็จะรวมเองโดยอัตโนมัติ องค์ฌานอีก ๔ องค์ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข ก็จะเกิดขึ้น เอกัคตาจึงมีความสำคัญมากในการทำสมาธิ เพราะเมื่อเกิดเอกัคตาคือ จิตจะใช้งานได้เต็มที่ เพราะมีความผ่อนคลาย ความสุข ความเข้มแข็ง มีพลัง และขจัดกามฉันทะออกไป ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่ใส่ใจอารมณ์อื่น ๆ แน่วแน่อยู่กับอารมณ์เดียว

องค์ธรรมที่เกิดขึ้นนี้เป็นเครื่องแสดงสภาวะจิตที่เป็นอัปปนาสมาธิ เรียกว่า ฌาน เป็นภาวะที่จิตสงบ ประณีต เกิดเป็นสมาธิแน่วแน่นมากกว่าสมาธิธรรมดา แสดงลำดับตั้งแต่เริ่มบริกรรมจนถึงปฐมฌาน ดังนี้ ๑) ขณิกสมาธิ สมาธิเริ่มแรก ๒) อุปจารสมาธิ สมาธิขั้นอุปจารภาวนา ๓)

อัปนาสมาธิ สมาธิขั้นอัปนาภาวณา ๔) ปฐมฌานสมาธิ สมาธิขั้นปฐมฌาน สภาวธรรมของจิต มี ๒ ลักษณะ คือ ๑) รูปฌาน และ ๒) อรูปฌาน ระดับสมาธิของฌานประกอบด้วยองค์ธรรม ดังนี้

ระดับของฌาน

ฌานในขั้น รูปฌาน มี ๔ ระดับ^{๕๓} มีองค์ฌานที่เกิดขึ้นตามลำดับ^{๕๔} ดังนี้

- ๑) ปฐมฌาน (ฌาน ๑) ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ
 - (๑) วิตก คือ ความตรึกนึกคิดถึงอยู่ในอารมณ์เดียว
 - (๒) วิจารณ์ คือ ความใคร่ครวญทบทวน พิจารณาอยู่ในอารมณ์เดียว
 - (๓) ปีติ คือ ความเอิบอímใจ มีความชุ่มชื้นเบิกบาน
 - (๔) สุข คือ ความสุขสันต์ทางกายและจิตใจอย่างประณีต
 - (๕) อุเบกขา (เอกตา) ทรงอารมณ์เป็นหนึ่งโดยไม่มีอารมณ์อื่นมาแทรกแซง
- ๒) ทุตติยฌาน (ฌาน ๒) เป็นสมาธิที่แนบแน่นกว่าฌาน ๑ ประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ
 - (๑) ปีติ
 - (๒) สุข
 - (๓) อุเบกขา (เอกตา)
- ๓) ตติยฌาน (ฌาน ๓) เป็นสมาธิที่แนบแน่นกว่าฌาน ๒ ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
 - (๑) สุข
 - (๒) อุเบกขา (เอกตา)
- ๔) จตุตถฌาน (ฌาน ๔) เป็นสมาธิที่แนบแน่นยิ่งกว่าฌาน ๓ มีองค์ฌาน ๑ คือ
 - (๑) อุเบกขา (เอกตา)

สมาธิที่แนบแน่นกว่ารูปฌาน เป็นสภาวธรรมที่ไม่ใช่รูป เรียกว่า อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๑) อากาสนัญญายตนะ การกำหนดความว่างเปล่าเป็นอารมณ์
- ๒) วิญญูณัญญายตนะ การกำหนดวิญญูณไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
- ๓) อาภิกขุญญายตนะ การกำหนดวิภาวะไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่เป็นอารมณ์
- ๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ การไม่กำหนดสิ่งใดเป็นอารมณ์

^{๕๓} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖-๒๓๒/๗๕-๗๗.

^{๕๔} ศรีศากยวงศ์, ธรรมฐานและฌานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๔๒-๑๖๐.

ผู้ประกอบความเพียรด้วยศรัทธาในการปฏิบัตินั้น เมื่อบรรลุนานแล้วปฏิบัติจนเกิดความชำนาญคล่องแคล่วในฌานด้วยหลัก ๕ ประการ คือ วสี ๕ การบรรลุในฌาน เรียกว่า ฌานสมาบัติ

วสี ๕

วสี หมายถึง ความสามารถพิเศษซึ่งเกิดจากการอบรมสมถภาวนา จนมีความชำนาญในการเข้าฌาน ในการอบรมเจริญฌานที่สูงขึ้น และสามารถกระทำภิญญา มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ความชำนาญคล่องแคล่วในฌาน ๕ ประการ^{๕๕} ดังนี้

๑) อ้าวชชนวสี คือ ความชำนาญในการน้อมนึกถึงฌานจิต เพื่อที่จะเข้าปฐมฌาน ณ ทุกสถานที่ และทุกขณะ ตามที่ปรารถนา

๒) สมาปชชนวสี คือ ความชำนาญในการเข้าฌานได้ คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ ทุกสถานที่ และทุกขณะ ตามที่ปรารถนา

๓) อธิษฐานวสี คือ ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิดดับสลับต่อกันได้นานมากน้อย ณ ทุกสถานที่ และทุกขณะ ตามที่ปรารถนา

๔) วุฏฐานวสี คือ ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ ทุกสถานที่ และทุกขณะ ตามที่ปรารถนา

๕) ปัจจเวกชนวสี คือ ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ ทุกสถานที่ และทุกขณะ ตามที่ปรารถนา

อานิสงส์ของการเจริญสมถะ

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลจิต ทำให้จิตสงบระงับจากนิเวศน์ด้วยอารมณ์บัญญัติทั้ง ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตuvwxyz ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ ผลสำเร็จที่ได้ คือ สมาธิในระดับที่แตกต่างกัน ธรรมเนียมที่มีนิมิต ๓ เป็นอารมณ์ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อานาปานสติ และกายคตาสติ

การเจริญสมถะทำให้ได้รับผลสำเร็จเป็นสมาธิในระดับที่แตกต่างกัน องค์ฌานที่ได้รับก็แตกต่างกันไปตามอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ อนุสสติ ๘ (อนุสสติ ๑๐ ยกเว้น กายคตาสติ กับ อานาปานสติ) และอาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ กับ จตุธาตuvwxyz ๑ ได้ถึงแค่อุปจารสมาธิ ส่วนที่เหลืออีก ๓๐ ประการ กำลังสมาธิส่งถึงอัปนาสมาธิ โดยอารมณ์กรรมฐานทั้ง ๓๐ ที่เป็นอัปนาสมาธินั้น กสิณ ๑๐ กับ อานาปานสติ ๑ สำเร็จได้ทั้ง ๔ ฌาน ส่วนอสุภะ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑

^{๕๕} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

ให้ผลสำเร็จเพียงปฐมฌาน พรหมวิหาร ๓ ข้อต้น คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ให้ผลสำเร็จถึงฌาน ๓ ส่วนพรหมวิหาร ข้ออุเบกขา ให้ผลสำเร็จถึงฌานที่ ๔ และอรุณกรรมฐาน ให้ผลสำเร็จเป็นอรุณฌาน

สรุปได้ว่าอานิสงส์ของการเจริญสมถกรรมฐานนั้นทำให้ได้ประโยชน์สูงสุดตั้งแต่ในปัจจุบัน แต่การเจริญสมถะไม่ใช่การดับกิเลสแบบสมุจเฉท เป็นแค่การสงบระงับกิเลสลงชั่วคราว จึงไม่เห็นแจ้งชัดในสภาวะธรรมตามความเป็นจริง หากเมื่อมานจิตไม่เสื่อม และฌานวิถิจิตนำส่งให้ไปเกิดในชั้นพรหมชั้นต่าง ๆ เมื่อหมดอายุจากพรหมโลกแล้ว จิตก็ต้องกลับมาสู่กามภูมิ คือ กลับมาอยู่ในวิงวนของทุกข์ ติดอยู่กับความยินดีพอใจในกามคุณทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เช่นเดิม จากการศึกษาชีราสูตร พบว่า เป็นการพัฒนาปัญญาแบบสมถยานิก โดยหลักเทวตานุสสติกรรมฐาน ซึ่งเป็นอารมณ์ ๑ ในหมวดอนุสสติ ๑๐ ด้วยความที่มีความละเอียดลึกซึ้งในการระลึกรับถึงคุณธรรมกำลังสมาธิจึงไม่แนบแน่นได้นานถึงระดับอัปปนาสมาธิ ได้แก่อุปปจารสมาธิ

๒) วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญา มีอารมณ์เป็นรูปกับนาม เพื่อให้พบความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างที่เป็นจริง ๆ ไม่ใช่การเห็นจากความคิดเราอันเกิดจากการยึดติดในสมมุติบัญญัติ ความรู้แจ้งทางปัญญาที่พัฒนาขึ้นไปตามลำดับของการปฏิบัติ เรียบเรียงเป็นขั้น เรียกว่า ญาณ มีขั้นสูงสุด คือ พ้นจากอวิชชา เกิดเป็นวิชชา หลุดพ้นจากความหลงผิดและการครอบงำของกิเลส เกิดจิตที่ผ่องใส บริสุทธิ์ หมดจด โดยมีทางสายเอกเพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ระดับสมาธิของผู้เจริญวิปัสสนา คือ ขณิกสมาธิ ซึ่งเป็นสมาธิชั่วคราว

สมาธิในวิปัสสนา

เมื่อจิตตั้งมั่นในอารมณ์อยู่กับการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันด้วยความเป็นรูปนามอย่างต่อเนื่อง จนเกิดสมาธิชั่วคราวขึ้น สมาธินี้ เรียกว่า ขณิกสมาธิ จะปรากฏกับผู้เจริญวิปัสสนากาวนาที่มีอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังเสมอกัน^{๕๖} ขณิกสมาธิ แปลโดยศัพท์ ขณิก (ชั่วคราว) สมาธิ (ความทรงไว้พร้อม ความตั้งมั่น) เมื่อรวมความ ขณิกสมาธิ หมายถึง สมาธิชั่วคราว เป็นสมาธิอ่อนๆ จิตสงบลงถึงจุดที่เป็นสมาธิได้ไม่นาน เป็นเอกัคตาเจตสิกที่เกิดกับจิตตามปกติของบุคคลทั่วไปในชีวิตประจำวัน อาทิ สมาธิที่เกิดขึ้นเมื่ออ่านหนังสือ หรือจดจ่อในการงาน ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยการพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ต้องเริ่มจากขณิกสมาธิก่อนเสมอ

^{๕๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๖๑.

ผลของขนิกสมาธิ ทำให้การเรียนรู้ ศึกษา หรือการค้นคว้าเป็นไปด้วยดี เมื่อทำงานก็มีใจจดจ่อต่อเรื่อง ทำให้ผลงานที่ทำสำเร็จลุล่วงด้วยดี

เนื่องจากเป็นกรรมฐานที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน ดังนั้น อารมณ์ของวิปัสสนา จึงต้องมีการเกิดขึ้นและดับไปตามอำนาจของไตรลักษณ์ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค จัดอารมณ์ของวิปัสสนา จำแนกออกเป็น ๖ อย่าง เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สรุပ္โดยย่อ คือ รูปกับนาม เป็นธรรมที่ควร กำหนดรู้^{๕๗} ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจึงมีอารมณ์เดียว คือ รูปนาม

วิปัสสนาภูมิ ๖

อารมณ์วิปัสสนา ในความเป็นรูปกับนาม แบ่งเป็นธรรม ๖ หมวด^{๕๘} ดังนี้

๑) ชั้นที่ ๕^{๕๙}

กายและจิตเมื่อแบ่งออกเป็นส่วนย่อยแล้ว คือ การประกอบกันขึ้นของส่วน หรือกอง เรียกว่า ชั้นที่ ๕ องค์ประกอบที่มาปรุงแต่งขึ้น มี ๕ ประการ ดังนี้

(๑) รูปชั้นที่ ๕ คือ กองรูป ได้แก่ ร่างกาย ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) และอุปาทายรูป ๒๔ (รูปอาศัย) รวมเป็นรูป ๒๘

(๒) เวทนาชั้นที่ ๕ คือ กองเวทนา ได้แก่ เวทนาเจตสิก มีหน้าที่เสวยอารมณ์ ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ คือ ไม่สุขไม่ทุกข์

(๓) สัญญาชั้นที่ ๕ คือ กองสัญญา ได้แก่ สัญญาเจตสิก มีหน้าที่จำอารมณ์

(๔) สังขารชั้นที่ ๕ คือ กองสังขาร ได้แก่ เจตสิก ๕๐ (เว้นเวทนา และสัญญา) มีหน้าที่ ปรุงแต่งจิตให้คิดทำกุศล อกุศล หรือเป็นกลาง ๆ

(๕) วิญญาณชั้นที่ ๕ คือ กองจิต ได้แก่ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ มีหน้าที่รู้อารมณ์ เป็นการรู้ อารมณ์ทางทวาร ๖ เมื่อเกิดการกระทบกันของอายตนะ

๒) อายุตนะ ๑๒

อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าเป็นทวาร เพราะทำหน้าที่ เหมือนประตูคอยรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาจากภายนอกเข้าสู่ประสาทต่าง ๆ ในร่างกาย

อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณ เป็นอารมณ์ของจิต

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๘๐/๒๕๒.

^{๕๘} จิตตมโน ภิกขุ (พิจิตร ป.ธ. ๙, ศน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๒๖.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

เมื่ออายตนะภายใน ๖ กระพบกับอายตนะภายนอก ๖ จะเกิดวิญญาณ ๖ คือ จักขุ
 วิญญาณ (จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตา) โสตวิญาณ (จิตที่รับรู้อารมณ์ทางหู) ฆานวิญญาณ (จิตที่รับรู้
 อารมณ์ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (จิตที่รับรู้อารมณ์ทางลิ้น) กายวิญญาณ (จิตที่รับรู้ว่ามีสิ่งที่มาถูกต้อง
 กาย) มโนวิญญาณ (จิตที่รับรู้อารมณ์ทางใจ)

๓) ธาตุ ๑๘^{๖๐}

ธาตุเกิดขึ้นจากการกระทบกันระหว่าง อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และ
 วิญญาณ ๖ รวมเป็น ธาตุ ๑๘ คือ

- (๑) จักขุธาตุ ธาตุคือตา เรียกว่า จักขุปสาทรูป
- (๒) รูปธาตุ ธาตุคือรูป เรียกว่า รูปารมณ์ ได้แก่สีต่าง ๆ
- (๓) จักขุวิญญาณธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางตา ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต
- (๔) โสตธาตุ ธาตุคือหู เรียกว่า โสตปสาทรูป
- (๕) สัทธาตุ ธาตุคือเสียง เรียกว่า สัททารมณ์
- (๖) โสตวิญาณธาตุ คือ ความรู้อารมณ์ทางหู ได้แก่ โสตวิญาณจิต
- (๗) ฆานธาตุ คือจมูก เรียกว่า ฆานปสาทรูป
- (๘) คันธธาตุ คือกลิ่น เรียกชื่อว่า คันธารมณ์
- (๙) ฆานวิญญาณธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางจมูก ได้แก่ ฆานวิญญาณจิต
- (๑๐) ชิวหาธาตุ คือลิ้น เรียกว่า ชิวหาปสาทรูป
- (๑๑) รสธาตุ คือรส เรียกว่า รสารมณ์
- (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น ได้แก่ ชิวหาวิญญาณจิต
- (๑๓) กายธาตุ คือ ร่างกาย เรียกว่า กายปสาทรูป
- (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ คือสิ่งที่มาถูกต้องกาย ได้แก่ ความเย็น ความร้อน อ่อน แข็ง
 เป็นโผฏฐัพพารมณ์
- (๑๕) กายวิญญาณธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางกาย ได้แก่ กายวิญญาณจิต
- (๑๖) มโนธาตุ ธาตุคือ ใจ จิต ได้แก่ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวงและปัญจทวาราวชชนจิต
 ๑ ดวง
- (๑๗) ัมมธาตุ คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ ได้แก่เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน ๑ และ
 บัญญัติ (เป็นทั้งรูปและนาม)
- (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางใจ ได้แก่ มโนวิญญาณจิต

^{๖๐} จิตตวนโณ ภิกขุ (พิจิตร ป.ธ. ๙, ศน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๒๗.

๔) อินทรีย์ ๒๒

สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน สามารถแบ่งเป็น ๕ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑

- (๑) จักขุอินทรีย์ (อินทรีย์ คือ จักขุปสาท)
- (๒) โสติดินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โสตปสาท)
- (๓) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ฆานปสาท)
- (๔) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชิวหาปสาท)
- (๕) กายินทรีย์ (อินทรีย์ คือ กายปสาท)
- (๖) มนินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต)

หมวดที่ ๒

- (๗) อิตถินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อิตถิภาวะ)
- (๘) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ)
- (๙) ชิวิตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชิวิต)

หมวดที่ ๓

- (๑๐) สุขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สุขเวทนา)
- (๑๑) ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา)
- (๑๒) โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา)
- (๑๓) โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา)
- (๑๔) อุpekขินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา)

หมวดที่ ๔

- (๑๕) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ศรัทธา)
- (๑๖) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์ คือ วิริยะ)
- (๑๗) สตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สติ)
- (๑๘) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา)
- (๑๙) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปัญญา)

หมวดที่ ๕

(๒๐) อนัญญุตัญญุตญัสสามิตินทรีย์ คือ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งจะรู้สัจธรรมที่ยังไม่รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมัคคญาณ

(๒๑) อัญญินทรีย์ เป็นอินทรีย์ หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ โสตาปัตติผลญาณ ถึง อรหัตตมัคคญาณ

(๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ เป็นอินทรีย์แห่งผู้รู้ทั่วถึงแล้ว คือ ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ^{๖๑}

๕) อริยสัจ ๔

(๑) ทุกขอริยสัจจ์ เป็นสภาวะทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ ๑๒ มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นต้น ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ เมื่อเกิดการยึดมั่นถือมั่น จึงเกิดเป็นอุปาทานชั้น เป็นทุกขอริยสัจจ์

(๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภาวะ ตัณหา วิภวตัณหา

(๓) ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ เป็นความดับทุกข์

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นการปฏิบัติเพื่อให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ โดยดำเนินตามมรรคมืองค์ ๘

๖) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ได้แก่ หลักธรรมว่าตามธรรมชาติ เป็นสภาวะธรรมที่อาศัยกันและกัน เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกัน เป็นเหตุ เป็นปัจจัยวนเวียนในการเกิดขึ้นของรูปนาม ธรรมเหล่านี้ ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ

วิปัสสนาภูมิ ๖ จึงเป็นธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญวิปัสสนา ๖ หมวดรวม ๗๓ ข้อ ผู้ปฏิบัติจะเลือกใช้หมวดใดหมวดหนึ่ง หรือหลายหมวดรวมกัน โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางปัญญาจนรู้เท่าทันตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายในความเป็นปรมาตม์ ถอดถอนลงได้จากความยึดมั่นถือมั่นที่เกิดจากการถูกรอบงำโดยสมมุติบัญญัติและอวิชชา ในทางปฏิบัติได้แบ่งการภาวนา เป็น ๒ แบบใหญ่ๆ คือ ๑) สมถภาวนา เป็นการอบรมจิตใจให้สงบ ได้แก่ สมถกรรมฐาน หรือเรียกว่า จิตภาวนา ๒) วิปัสสนาภาวนา เป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญา ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน หรือเรียกว่า ปัญญาภาวนา ปัญญาเกิดขึ้นได้ ๓ ทาง^{๖๒} คือ

๑) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฟัง

๒) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาจากการคิดค้นไตร่ตรอง

^{๖๑} จิตตมโน ภิกขุ (พิจิตร ป.จ. ๙, ศน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๒๘.

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๑.

๓) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นโดยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นปัญญาเห็นแจ้งความจริงของรูปนามในความเป็นไตรลักษณ์

บุคคลผู้ปฏิบัติสมณะก่อน แล้วมาเจริญวิปัสสนาต่อ จะทำให้สมาธิและปัญญาในวิปัสสนาแก่กล้าไปตามลำดับ ด้วยสมณญาณจะทำให้ไม่เกิดความลำบากในทางกายและทางใจ จึงสามารถนั่งกำหนดรูปนามได้อย่างต่อเนื่อง สมณะจึงเกื้อกูลต่อวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา คือการอบรมสติปัญญาให้รู้แจ้งชัดในสภาวะธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง มีการดับทุกข์เป็นเป้าหมาย พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางสายเดียวที่จะดับทุกข์ได้ การเห็นความเป็นจริงของชีวิตว่าตกอยู่ในสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่เป็นตัวตนนั้นต้องอาศัยภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา ไม่ใช่การใช้ปัญญาในขั้นสุดตมยปัญญา ที่เกิดจากการอ่าน ฟัง หรือจินตมยปัญญา ที่อาศัยการวิเคราะห์ คิด พิจารณา หากเมื่อผู้ปฏิบัติได้เจริญภาวนาจนได้ญาณทัสสนะ ก็จะเกิดการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา เป็นการเห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง นอกจากนี้ภาวนามยปัญญาก็จะทำให้สามารถกำจัดกิเลสที่เป็นอนุสัยกิเลส หรือสังโยชน์ที่อยู่ภายในจิตใจไปตามลำดับด้วย และผลจากการที่ละกิเลสสังโยชน์ที่ร้อยรัดอยู่ทำให้ผู้ปฏิบัติเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคล โดยสังโยชน์ที่ละได้จะเป็นไปตามลำดับขั้นของความเป็นอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวก กิเลสที่ร้อยรัดทั้ง ๑๐ ประการ เรียกว่า สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์ ๑๐

ในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต สังโยชน์สูตร แสดงข้อความถึงธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับทุกข์ คือ กิเลสที่ผูกใจสัตว์ไว้ มี ๑๐ ประการ^{๖๓} ดังนี้

๑) สังโยชน์เบื้องต่ำ หรือ โอรัมภาคิยสังโยชน์

(๑) สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่า กาย ซึ่งมีอยู่ว่าเป็นเรา เป็นของเรา

(๒) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

(๓) สीलัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในศีลและข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่นอกไปจาก

ทางสู่มรรคผล

(๔) กามราคะ คือ ความกำหนัดยินดีในกามคุณต่างๆ

(๕) ปฏิมะ คือ ความขัดเคืองใจ

๒) สังโยชน์เบื้องสูง หรือ อุทัมภาคิยสังโยชน์ คือ

(๖) รูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน

^{๖๓} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

- (๗) อรูปราคะ คือ ความตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน
 (๘) มานะ คือ ความถือตัว การเห็นว่าเราดีกว่าเขา เสมอเขา หรือแย้งว่าเขา เป็นต้น
 (๙) อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ชัดสายไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่สงบตั้งมั่นลงได้
 (๑๐) อวิชชา คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔

พระอริยบุคคล ๔

การละสังโยชน์ ๑๐ ตามลำดับจากการพัฒนาปัญญา ทำให้บุคคลบรรลุธรรมใน ๔ ระดับ ดังปรากฏข้อความในทีฆนิกายีปาฎิกวรรค สัมปสาทนียสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาเรื่อง ความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคล^{๖๔} ๔ ประการ ดังนี้

๑) พระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ไม่มีทางตกต่ำลงไปสู่อบายภูมิ ๔ เป็นผู้เข้าถึงกระแส คือ ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ และมีความแน่อนอนที่จะสำเร็จมรรคเบื้องสูง คือ สกทาคามี อนาคามี และอรหัตตมรรคต่อไป ธรรม ๔ ประการของพระโสดาบัน ได้แก่

- (๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
- (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
- (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
- (๔) สมบูรณ์พร้อมด้วยศีล

องค์แห่งการบรรลุพระโสดาบัน ๔ ประการ คือ สปัปฺริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)^{๖๕}

๒) พระสกทาคามี ละสังโยชน์ ๓ ข้อข้างต้น และทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

๓) พระอนาคามี ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะและปฏิฆะ จะไม่กลับมาสู่โลกนี้อีกโดยจะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหมและเข้าสู่นิพพาน ณ ที่นั้น

๔) พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้สิ้นเชิง คือละสังโยชน์ได้อีก ๕ ข้อ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๕/๑๑๕.

^{๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๔-๔๙๕.

การละกิเลส (ปหาน)

การละจากกิเลสเพื่อการบรรลุธรรมนั้น คือ ปหานะ หรือ ปหาน หมายถึง การละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี^{๖๖} มี ๕ ลำดับ^{๖๗} ดังนี้

๑) ตทังคปหาน เป็นการละวิปัสสนาญาณ เช่น การละสักกายทิฏฐิ ด้วยการกำหนดรูปนาม ละความเห็นว่างสังขารมีเหตุและปัจจัยไม่เสมอกันด้วยการกำหนดปัจจัย เป็นต้น เป็นการละที่เป็นการดับชั่วคราว

๒) วิกขัมภนปหาน เป็นการละนิเวรณด้วยสมาธิ เหมือนเอาหินทับหญ้าไว้

๓) สมุจเฉทปหาน เป็นการละกิเลสด้วยอริยมรรค เป็นละได้อย่างเด็ดขาด

๔) ปฏิปัสสัทธิปหาน เป็นการละในขั้นอริยผล เป็นภาวะที่กิเลสสงบราบคาบ

๕) นิสสรณปหาน เป็นการหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง คือ นิพพาน เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการปฏิบัติกรรมฐาน คือ การหลุดพ้นจากทุกข์

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการละกิเลสแบบสมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน และนิสสรณปหาน ส่วนในการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นการละนิเวรณด้วยการข่มไว้โดยการเจริญปฐมฌาน เป็นการละแบบวิกขัมภนปหาน สมถะและวิปัสสนาจึงเป็นหลักปฏิบัติที่บุคคลควรเจริญหรือกระทำให้เกิดขึ้น โดยธรรมทั้ง ๒ ประการนี้จะมาคู่กัน โดยหลักการของสมถะ เป็นการอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิ ในขณะที่วิปัสสนา เป็นการอบรมจิตเพื่อให้เกิดปัญญา เกิดความเห็นแจ้ง^{๖๘} โดยปัญญาที่ได้เป็นปัญญาขั้นสูงที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญสมถะ คือ ละคราคะ ซึ่งเป็นความติดใจ การมีความยินดีในอารมณ์ต่าง ๆ จิตจะอยู่ในความสงบและตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียว ไม่หวั่นไหวไปในอารมณ์ต่าง ๆ ส่วนผลจากการเจริญวิปัสสนา คือ ละอวิชชาได้ ผลที่เกิดจากการเจริญกรรมฐานทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นธรรมคู่กัน เรียกว่า วิชชาภาคิยธรรม^{๖๙} คือ ธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชชา ทำให้เกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ ที่เป็นความจริงอันประเสริฐ มี ๖ ประการ คือ ๑) อนิจจสัญญา ๒) อนิจเฏ ทุกขสัญญา ๓) ทุกเข อนัตตสัญญา ๔) ปหานสัญญา ๕) วิราคสัญญา ๖) นิโรธสัญญา

ด้วยเหตุนี้การเจริญสมถะและวิปัสสนาจึงควรทำควบคู่กัน เนื่องด้วยเกื้อกูลกันบนหนทางอันดำเนินไปสู่การพ้นทุกข์และละกิเลสได้ โดยใช้สมถะให้จิตหยุดนิ่งและสงบเป็นสมาธิ จนเกิดฌานขั้นต่าง ๆ และใช้ฌานเป็นบาทแห่งวิปัสสนา สมถะจึงเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานเบื้องต้นเพื่อนำไปสู่วิปัสสนา

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓.

^{๖๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

^{๖๘} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๓๑/๑๓๗.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๔๘๓.

ส่วนการพิจารณาด้วยการใช้ความนึกคิดไตร่ตรองให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนนั้น จะเป็นอุปการะต่อการทำสมณะหรือสมาธิให้เกิดขึ้น คือ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ไม่ยึดติด เกิดการปล่อยวางอารมณ์ภายนอก จิตจะค่อย ๆ สงบนิ่ง มีความตั้งมั่นและเป็นสมาธิ การทำกรรมฐานทั้ง ๒ ประการ สามารถสรุปแสดงได้ดังตาราง

ตารางที่ ๔ ความแตกต่างกันของการทำกรรมฐานทั้ง ๒ ประการ โดยสังเขป

ลำดับ	รายละเอียด	สมถกรรมฐาน	วิปัสสนากรรมฐาน
๑	อาการ	ด้วยอำนาจสมาธิ	ด้วยอำนาจปัญญา
๒	ลักษณะ	มีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ	มีความรู้แจ้งสภาวธรรมตามความเป็นจริงเป็นลักษณะ
๓	กิจ	กำจัดนิวรณ์ ๕	กำจัดอวิชชา (ความไม่รู้)
๔	สมาธิ	อุปปาระและอัปปนาสมาธิ	ขณิกสมาธิ
๕	เหตุใกล้	ความสุขในความสงบ	สติและสัมปชัญญะ
๖	องค์ธรรม	เอกัคตาเจตสิก	ปัญญาเจตสิก
๗	ประเภทธรรม	เป็นโลกียธรรม เสื่อมได้	เป็นโลกุตระธรรม ไม่เสื่อมอีก
๘	อารมณ์	กรรมฐาน ๔๐ กอง	วิปัสสนาภูมิ ๖
๙	จิต	มหัคคตจิต มีบัญญัติเป็นอารมณ์	โลกุตระจิต มีรูปนามเป็นอารมณ์
๑๐	การเพ่ง (ฌาน)	เพ่งด้วยจิตยึดมั่น	เพ่งอารมณ์ให้เห็นไตรลักษณ์
๑๑	จริต	จริต ๖ แบ่งตามอุปนิสัย	จริต ๒ คือ ตัณหา กับทิวฏฐิ
๑๒	ผล	รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์	มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ความรู้เห็นตรงตามความจริง
๑๓	อานิสงส์ ปัจจุบัน	เข้าฌานสมาบัติ อภิญญา ๕ จิตเป็นสุข สงบ เยือกเย็น	เข้าผลสมาบัติ อภิญญา ๖ วิชชา ๘ เกิดวิปัสสนาญาณ
๑๔	อานิสงส์ อนาคต	เกิดในพรหมโลก เวียนว่ายใน ๓๑ ภูมิ	หมดกิเลส พ้นจากการเวียนว่ายใน ๓๑ ภูมิ

ลำดับ	รายละเอียด	สมถกรรมฐาน	วิปัสสนากรรมฐาน
๑๕	ปหาน (ละกิเลส)	วิกขัมภนปหาน ด้วยมานจิต เป็นการสงบชั่วคราว	สมุจเฉทปหาน ด้วยมหัคคตจิต ปฏิบัติสัพพัตถิปหาน ด้วยผลจิต นิสสรณปหาน ด้วยนิพพาน
๑๖	ที่มาของคำสอน	นอกและในพระพุทธศาสนา	มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๒ แนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ในพระพุทธศาสนามีการทำกรรมฐาน ๒ แบบ คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เรียกว่า ภาวนา เนื่องจากการทำให้เกิดขึ้น เจริญขึ้น โดยอาศัยฉันทะ ความเพียร และการหมั่นฝึกฝน จึงจะเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาได้แสดงวิธีปฏิบัติเพื่อให้พบความจริงอันประเสริฐทั้ง ๔ ประการ เรียกว่า อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยอาศัยกระบวนการในการพัฒนาปัญญา ปรากฏใน ๒ แบบ ได้แก่ สมถยานิก อันเป็นการพัฒนาปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และ วิปัสสนายานิก อันเป็นการพัฒนาปัญญาที่เกิดจากการการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การเจริญวิปัสสนาที่ต้องใช้สมณะควบคุมกันนั้น ในขุททกนิกาย ธรรมบท ภิกขุวรรค สัมพหุลภิกขุวัตถุ ปรากฏพุทธดำรัสข้อความว่า “มานย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาอย่ามไม่มีแก่ผู้ไม่มีมาน ผู้มีทั้งมานและปัญญานั้นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้นิพพาน”^{๗๐}

๑) สมถยานิก

สมถยานิก หมายถึง ผู้ดำเนินสู่มรรค ผล นิพพาน ด้วยการเจริญวิปัสสนา อาศัยอุปปจารสมาธิ หรือ อัปปนาสมาธิ ชื่อว่า สมถยาน^{๗๑} โดยผู้ปฏิบัติสมถภาวนาเพื่อให้เกิดสมาธิและสงบระงับจากนิวรณ์เป็นความสงบในสมาธิระดับฌานก่อน จากนั้นจึงยกจิตขึ้นสู่การพิจารณารูปนามอันเป็นการเจริญวิปัสสนาในภายหลัง เมื่อปฏิบัติจนสิ้นอัสวะกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เรียกว่า อุภโตภาควิมุต คือ หลุดพ้นทั้ง ๒ ทาง ด้วยสมาธิและปัญญา^{๗๒} หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปรูปสมาบัติ (วิกขัมภนะ) (๒) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (สมุจเฉทะ) ผู้ปฏิบัติที่ได้อำนาจจิต ได้อภิญญา เมื่อบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ จะเป็นพระอรหันต์ประเภท เจโตวิมุตติ คือ หลุดพ้นหรือบรรลุดด้วยอำนาจแห่งใจ

^{๗๐} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙.

^{๗๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๖๑.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๐/๗๖.

ในการปฏิบัติกรรมฐานโดยการใช้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งจากกรรมฐาน ๔๐ วิธีเพื่อให้เกิดสมาธิ จากสมาธิในระดับต้น คือ ขณิกสมาธิ เมื่อหมั่นฝึกจิตมากขึ้น จิตก็จะตั้งมั่นเป็นอุปัชฌายสมาธิ ถ้าหมั่นประคองรักษาสมาธิที่ได้ไว้ จิตก็จะเข้าถึงความสงบตั้งมั่น ดังในอารมณ์ แนบแน่นเป็นอัปนาสมาธิ อันเป็นสมาธิที่พึงหวังในการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เมื่ออัปนาสมาธิเกิดขึ้นก็จะทำให้จิตสงบระงับลงจากกิเลสระดับกลาง คือ นิวรณ์ ๕ หลักธรรมสำคัญของสมถภาวนา ได้แก่ องค์ฌาน และการที่จะสามารถยกระดับจิตจากสมถะสู่วิปัสสนาก็ด้วยผู้ปฏิบัติมีความชำนาญคล่องแคล่วในฌาน คือ การมีวิสภาวะทั้ง ๕ ประการ เป็นฌานสมาบัติ

อัปนาสมาธิที่สูงขึ้นจะมีองค์ธรรมที่ประกอบพร้อมกันน้อยกว่าองค์ฌานต้นๆ เนื่องจากองค์ฌานในขั้นต้นๆ ยังมีภาวะที่หยาบอยู่ องค์ฌานที่สูงขึ้นจะค่อย ๆ ละภาวะที่หยาบไปเมื่อจิตเข้าสู่ภาวะที่สงบนิ่งมากขึ้น ดังนั้น เมื่อฌานยิ่งสูงขึ้น ประณีตขึ้น จึงทำให้องค์ธรรมที่ประกอบพร้อมยิ่งลดน้อยลงไปตามลำดับ การละองค์ฌานขั้นต้นๆ เพื่อบรรลุฌานขั้นสูงต้องอาศัยวิ (ความคล่องแคล่วในฌาน) การระงับกิเลสด้วยการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่การดับกิเลสแบบสมุจเฉท ฌานจิตจึงเสื่อมลงหากเกิดซ้ำ หรือไม่ชำนาญ ขาดคล่องแคล่ว ดังนั้น การรักษามานจิตให้เกิดได้อย่างคล่องแคล่ว คือ วิสิจต้องมียู่เสมอ

ภาวะของจิตในฌานจะเป็นภาวะที่สุข สงบ ผ่องใส ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัว ปราศจากนิวรณ์ เป็นความหลุดพ้นที่เรียกว่า วิกขัมภณวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นด้วยอำนาจของสมาธิที่ข่มไว้ คือ จะหลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌาน แต่ถ้าออกจากฌาน กิเลสก็จะกลับมาเช่นเดิม ผลของอัปนาสมาธิ ทำให้เป็นผู้ที่แนบแน่นอยู่กับความสงบสุขที่ละเอียด จิตใจอยู่กับความวิเวก และได้รับความปิติ สุข อุเบกขา ในปัจจุบัน นอกจากนี้สมาธิในขั้นรูปฌาน ๔ ยังทำให้เกิดผลพลอยได้ คือ บรรลุอภิญา เกิดอำนาจทางจิต เป็นอภิญาจิต ได้แก่ อภิญา ๖ และวิชา ๘

อภิญา ๖

การเจริญสมถกรรมฐานนอกจากจะทำให้เกิดฌานแล้ว ยังมีผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากฌาน เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุฌาน ๔ และเกิดวิสิจคือความชำนาญในฌานแล้วทั้งอนุโลมและปฏิโลม จิตก็จะอ่อนโยนควรแก่การงาน พร้อมทั้งจะทำกิจพิเศษ เรียกว่า อภิญา โดยศัพท์ อภิญา หมายถึง ความรู้ ยิ่ง ปัญญาความรู้ที่สูงเหนือกว่าปกติ เป็นความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิตจากการเจริญปัญญา หรือปฏิบัติกรรมฐาน ปรากฏข้อความในพระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ฉักกนิบาต ปฐมปณณาสก์ ทุติยาอนุยยสูตร ว่าด้วยพระอาหุเนยบุคคล คุณธรรม ๖ ประการของภิกษุผู้เป็นนาบุญ^{๗๓}

^{๗๓} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒-๔๑๔.

๑) อิทธีวิธี คือ สามารถแสดงฤทธิ์ได้ เป็นญาณที่มีลักษณะเป็นความสำเร็จตามเรื่องที่
อริชฐาน มี ๓ ประการ คือ

(๑) อริชฐานนิทานิ คือ ฤทธิ์ที่แสดงด้วยการไม่สละรูปเดิมของตน บุคคลจะอริชฐาน
โดยไม่เปลี่ยนร่างไปจากเดิม อาทิ ทำรูปเดิมให้มาก มีร้อยคนพันคน ทำหลายคนให้เป็นคนเดียว การ
เหาะไปทางอากาศ เดินทะลุกำแพง ดำดิน เดินบนน้ำ เป็นต้น

(๒) วิภวณิทานิ คือ ฤทธิ์ที่แสดงด้วยการสละรูปเดิม บุคคลผู้อริชฐานจะเปลี่ยนร่าง
ไปเป็นอย่างอื่น อาทิ เนรมิตตนให้เป็นเด็ก งู เสือ ช้าง ม้า เป็นต้น

(๓) มโนมยิทธี คือ ฤทธิ์ที่แสดงด้วยการเนรมิตสรีระอื่นที่เหมือนกับตน อาทิ
บันดาลร่างกายให้ใหญ่โตสุดประมาณ การเนรมิตร่างต่าง ๆ แล้วไปพรหมโลก โดยร่างเนรมิตมีความ
สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบครบถ้วน ความสามารถไม่หายไป

๒) ทิพพโสตอภิญญา คือ มีหูทิพย์ ได้ยินเสียงทั้ง ๒ ชนิด ไม่ว่าจะเสียงทิพย์ หรือเสียง
มนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ โดยที่คนปกติทั่วไปไม่สามารถได้ยิน สามารถที่ฟังเสียงสัตว์เดรัจฉานได้
คือ รู้ความหมาย รู้ภาษาของสัตว์ประเภทต่าง ๆ

๓) เจโตปริยญาณ หรือปรจิตตวิชานญาณ คือ สามารถรู้ความคิดและจิตใจของผู้อื่น
ว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่ เป็นการกำหนดรู้จิตของสัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน จึงส่งผลให้
สามารถแนะนำการประพฤติปฏิบัติได้

๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติได้ ว่าเคยเกิดเป็นอะไรมาก่อน ระลึก
ชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติ

๕) ทิพพจักขุภิญญา หรือจตุปปาตญาณ คือ มีตาทิพย์ สามารถเห็นสิ่งที่อยู่ไกลมาก
หรืออยู่ในที่กำบังได้ สามารถรู้การจุติ และปฏิสนธิของสัตว์ได้ว่า ตายแล้วได้ไปเกิดเป็นอะไร อยู่ที่ไหน
มองเห็นในสิ่งที่คนทั่วไปไม่สามารถมองเห็น เช่น นรก เปรต อสุรกาย เทวโลก สิ่งเร้นลับ ทิพพจักขุทำ
ให้เกิดญาณพิเศษ ๒ ประการ คือ

(๑) ยถากัมมุปคญาณ เป็นญาณที่ทำให้รู้ว่าสัตว์ที่กำลังได้รับสุข หรือทุกข์เพราะได้
ทำกรรมอะไรมาในอดีต

(๒) อนาคตังสญาณ เป็นญาณที่ทำให้รู้ความเป็นไปในอนาคตของสัตว์ว่า เพราะ
กรรมนั้น ๆ เมื่อเคลื่อนไปจากภพนี้แล้วจะไปสู่ภพภูมิใด

๖) อาสวักขยญาณ คือ รู้วิธีการทำอาสวะให้หมดสิ้นไป^{๗๔} แจ่มแจ้งโตวิมุตติ

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔.

เกิดปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

อภิญา ๕ ข้อแรกจัดอยู่ในฝ่ายโลกียะ เพราะเสื่อมถอยได้ และปุถุชนก็สามารถมีได้ ส่วน อภิญาข้อ ๖ เป็นฝ่ายโลกุตระ จะไม่เสื่อมถอย เกิดได้กับบุคคลผู้บรรลุพระอรหันต์เท่านั้น

วิชา ๘

วิชา คือ ความรู้ที่เป็นญาณ เป็นความรู้ที่เป็นปัญญาแบบไม่ใช่แค่จำได้ แต่ว่าทำให้เกิดขึ้นได้ เมื่อธรรมทั้งหลายมีปัญญาเป็นอันดับสูงสุด หากนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาจัดลำดับเป็นหมวดหมู่ สิ่งที่เป็นยอดของคำสอน คือ วิชา ๘ เพราะว่ามีปัญญาเป็นอันดับสูงสุด ปรากฏข้อความในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร ว่าด้วยวิชา ๘ ประการ^{๗๕} ดังนี้

๑) วิปัสสนาญาณ : เกิดญาณทัสนะ เป็นการรู้ชัดและเห็นตรงตามความเป็นจริง อาจเรียกว่า มรรคญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ ปัจจเวกขณญาณก็ได้

๒) มโนมยิทธิญาณ : เนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง

๓) อิทธิวิธญาณ : การแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

๔) ทิพพโสทธาตญาณ : การได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

๕) เจโตปริยญาณ : กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน

๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ : สามารถระลึกชาติก่อนได้

๗) ทิพพจักขุญาณ (จุตูปปาตญาณ) : สามารถรู้การตายการเกิดของบุคคลอื่น และสัตว์อื่น คือรู้ว่าผู้นี้มาจากไหนจึงมาเกิด ตายแล้วจะไปเกิดในที่ไหน

๘) อาสวกขยญาณ : รู้ชัดในอริสัจ ๔ กิจที่ควรทำ และรู้วิธี หลักการที่จะทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไป^{๗๖}

อวิชา ๖ ก็คือ ความรู้อันเป็นปัญญาในวิชา ๘ ประการนั่นเอง วิชา ๘ และอภิญา ๖ จะเกิดขึ้นได้กับผู้ที่ได้รูปฌาน ๔ หรือ จตุตถฌาน เพราะสมาธิมีกำลังแก่กล้า แต่การจะได้อภิญ्यानนั้นต้องมีเหตุปัจจัย คือ เป็นผู้ที่มีบุญบารมีมาแต่ชาติก่อนด้วย หากผู้ปฏิบัตินำสมาธิในขั้นรูปฌาน ๔ มาเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็จะทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้เร็วขึ้น นอกจากสมาธิจะทำให้จิตเกิดความสงบ และได้ผลพลอยได้เป็นอภิญาจิตแล้ว ยังเป็นเหตุปัจจัยให้ผิวพรรณ

^{๗๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๑-๒๔๘/๗๗-๘๔.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๒-๒๑๔/๒๒๒-๒๒๓.

ผ่องใส หน้าตาอึมเิบ ร่าเริง เบิกบานอยู่เสมอ กล่าวได้ว่า สมาธินอกจากจะให้ผลในปัจจุบันแล้ว ยังส่งผลไปยังภพชาติอื่นด้วย ดังปรากฏข้อความใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมปณณาสก์ สมาธิภาวนาสูตฺร ว่าด้วยอานิสงส์ของการเจริญสมาธิ ๔ ประการ^{๗๗} คือ

- ๑) เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
- ๒) เพื่อได้ญาณทัสสนะ
- ๓) เพื่อสติสัมปชัญญะ
- ๔) เพื่อความสิ้นอาสวะ

ผลของสัมมาสมาธิที่ส่งข้ามภพชาติ

- ๑) ขณิกะสมาธิและอุปปจารสมาธิ จะนำส่งให้ไปเกิดเป็นเทวดา หรือ มนุษย์
- ๒) อัปนาสมาธิ จะนำส่งให้ไปเกิดในชั้นพรหมตามลำดับฌานที่ได้ กล่าวคือ

(๑) ถ้าได้ปฐมฌาน คือ

ฌานที่ ๑ อย่างหยาบ ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๑
ปฐมฌาน อย่างกลาง ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๒
ปฐมฌาน อย่างละเอียด ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๓

(๒) ถ้าได้ทุติยฌาน คือ

ฌานที่ ๒ อย่างหยาบ ไปเกิดในรูปพรหมที่ ๔
ทุติยฌาน อย่างกลาง ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๕
ทุติยฌาน อย่างละเอียด ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๖

(๓) ถ้าได้ตติยฌาน คือ

ฌานที่ ๓ อย่างหยาบ ไปเกิดในรูปพรหม ชั้นที่ ๗
ตติยฌาน อย่างกลาง ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๘
ตติยฌาน อย่างละเอียด ไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๙

(๔) ถ้าได้จตุตถฌาน คือ

ฌานที่ ๔ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด จะไปเกิดในรูปพรหมชั้นที่ ๑๐ แต่ถ้าผู้ได้จตุตถฌานเป็นพระอนาคามี ก็จะไปเกิดในภูมิชั้นสุทธาวาส ในรูปพรหมชั้นที่ ๑๒-๑๖

^{๗๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘.

๒) วิปัสสนายานิก

วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้ดำเนินสู่มรรค ผล นิพพาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัย ขณิกสมาธิเพียงอย่างเดียว^{๗๘} เป็นผู้ปฏิบัติกรรมฐานได้เจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานตั้งแต่ต้น มี สติระลึกรู้รูปนามตามความเป็นจริงในปัจจุบันขณะในความเป็นไตรลักษณ์ โดยไม่ได้เจริญสมณะมาก่อน เมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เรียกว่า สุขขวิปัสสกบุคคล หรือ ปัญญาวิมุต^{๗๙} เป็น บุคคลที่หลุดพ้นด้วยปัญญา หมดกิเลสถึงความสิ้นทุกข์ โดยไม่ได้อำนาจจิต หรือบรรลุมฤตยูญาใด

พระพุทธเจ้าทรงแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติทั้งแบบสมถยานิก และวิปัสสนายานิก กล่าวคือ แสดงกายานุปัสสนา แก่บุคคลที่เป็นสมถยานิกอย่างอ่อน แสดงเวทนานุปัสสนา แก่บุคคลที่เป็นสมถยานิกอย่างกล้า แสดงจิตตานุปัสสนา แก่บุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิกอย่างอ่อน และแสดงธัมมานุปัสสนา แก่บุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิกอย่างกล้า

๓) หลักธรรมสำคัญของการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ในการเจริญวิปัสสนา เพื่อกำหนดรู้สังขะ ๒ คือ ๑) สมมุติสังขะ เป็นการยอมรับความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายตามสมมุติบัญญัติ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ เป็นการเข้าใจกันในการสื่อความ ๒) ปรมัตถสังขะ เป็นการยอมรับความจริงในเนื้อแท้ของความเป็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนประกอบขึ้นด้วยรูปกับนาม ภายใต้สภาวะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เพื่อให้หลุดถอนลงได้จากความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นเรา เป็นของเรา อันเป็นอุปาทานจากสมมุติบัญญัติ อารมณ์ของวิปัสสนา คือ รูปกับนาม ฐานที่ตั้งให้เกิดวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ มี ๖ ประการ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสังข ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยเหตุเกิดของวิปัสสนา มี ๒ ประการ คือ ๑) เหตุใกล้ ได้แก่ สมาธิ ๒) เหตุไกล ได้แก่ ศีล บุคคลที่จะปฏิบัติวิปัสสนาจึงต้องประกอบด้วยศีลและสมาธิ คือ ได้ศีลวิสุทธิตี และจิตตวิสุทธิตี ซึ่งเป็น ๒ ข้อต้นในวิสุทธิตี ๗ การก้าวหน้าในการปฏิบัติอันเกิดจากการพัฒนาทางปัญญานั้น ถูกแสดงไว้เป็นลำดับขั้นตามลำดับญาณ จึงกล่าวได้ว่า วิสุทธิตี ๗ และ ญาณ ๑๖ เป็นหลักธรรมสำคัญของวิปัสสนาภาวนา รายละเอียดดังนี้

วิสุทธิตี ๗

การเจริญวิปัสสนาที่มีศีลและสมาธิเป็นฐานนั้น เป็นไปตามลำดับของความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นเป็นวิสุทธิตี เป็นลำดับ ๗ ประการ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

^{๗๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๖๑.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๕.

ใน ๒ ข้อแรก คือ สีสวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิยังไม่นับเข้าเป็นวิปัสสนา ตวิปัสสนาแท้ ได้แก่ วิสุทธิ ๕ ข้อที่เหลือ วิสุทธิ ๗ ประการ^{๘๐} ประกอบด้วย

- ๑) สีสวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งศีล
- ๒) จิตตวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งจิต ได้แก่ อุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ
- ๓) ทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาในการแยก रूप แยกนาม
- ๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาในการรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม ข้ามพ้นจากความลังเลสงสัย
- ๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญารู้ว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และทางปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง เป็นการแจ้งชัดในพระไตรลักษณ์ และความเกิดดับของรูปนาม
- ๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาการปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติจนเกิดวิปัสสนาญาณ
- ๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา เป็นการปฏิบัติจนบรรลุมรรคผล

ญาณ ๑๖

วิปัสสนาญาณ คือ ลำดับการพัฒนาปัญญาที่พระอรหันตภิกษุได้รวบรวมขึ้นในภายหลัง เพื่อจำแนกให้เห็นลำดับของภูมิรู้ทางปัญญาที่เกิดขึ้น ในญาณ ๑๖ มีเพียงมรรคญาณ และผลญาณ เท่านั้นที่เป็นญาณขั้นโลกุตระ คือ เหนือ หรือพ้นจากทางโลก จึงหลุดพ้นหรือจางคลายลงจากทุกข์ ญาณส่วนที่เหลือยังเป็นขั้นโลกียะ การแสดงญาณต่าง ๆ ในวิปัสสนาญาณ ใช้เพื่อให้เป็นเพียงเครื่องระลึก เตือนสติในการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตามแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาเท่านั้น ญาณต่าง ๆ จะเกิดขึ้นเอง ตามเหตุปัจจัยจากความรู้ความเข้าใจ ความแจ่มแจ้งในความจริง อันเป็นปัญญา จักขุ และการลงมือปฏิบัติเท่านั้น โดยจะไม่มีความเห็นไปตามความเชื่อ หรือความอยากของตนเอง แต่เป็นการเห็นด้วยการเข้าใจตามความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา มี ๑๖ ชั้น^{๘๑} ดังนี้

- ๑) นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดแยกนามรูป คือ ปัญญากำหนดรู้เข้าใจในรูป และนาม จากการสัมผัสได้ด้วยอายตนะ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สามารถแยกออกด้วยความเข้าใจ ว่าสิ่งใดเป็นรูปธรรม สิ่งใดเป็นนามธรรมอย่าง เป็นความเข้าใจขั้นพื้นฐานในการพิจารณาธรรม ให้เข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นการเห็นด้วยปัญญาว่าเป็นแต่เพียงรูป กับ นาม ไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง เป็นปัญญาเห็นรูปนาม

^{๘๐} ศรีศากยวงศ์, *กรรมฐานและฌานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์*, หน้า ๒๗๗-๒๗๙.

^{๘๑} จิตตวนโณ ภิกษุ (พิจิตร ป.ธ. ๙, ศน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.), *วิปัสสนาภาวนา*, หน้า ๓๐-๓๑.

๒) ปัจจัยปริศนญาณ ญาณที่เข้าใจในเหตุปัจจัยของรูปนาม คือปัญญากำหนดรู้ทั้งในนามและรูปว่าล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัย มีพระอรหันตจักษุในภายหลัง ๆ เรียกว่าเป็น "จุฬโสดาบัน" คือพระโสดาบันน้อย คือ ถือว่าเป็นผู้มีศรัทธาหรือความก้าวหน้าอย่างแน่นอนในพระศาสนา เป็นการเห็นด้วยปัญญาว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัย เห็นความเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันจึงเกิดขึ้น เป็นปัญญาเห็นเหตุปัจจัยในรูปนาม

๓) สัมมสนญาณ ญาณพิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ พิจารณาเห็นการเกิด การตั้งอยู่อย่างแปรปรวน การดับไป เป็นการเห็นด้วยปัญญา เรียกว่า ปัญญาจักขุ ว่า สิ่งทั้งหลายล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีอัตตาตัวตนแท้จริง เป็นปัญญาเห็นไตรลักษณ์ในรูปนาม

๔) อุทฺธัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งรูปนาม เห็นการเกิดดับของขั้น ๕ หรือ การเห็นการเกิดดับของรูปและนาม คือ พิจารณาจนเห็นตามความเป็นจริงในการการเกิดขึ้นและดับไปของขั้น ๕ จนเห็นได้ด้วยปัญญา ในปัจจุบันจิต คือ เห็นในขณะที่เกิดและค่อย ๆ ดับสลายลงไป เป็นการเห็น และ เข้าใจสภาวะธรรมในความเป็นปรมาตฺถ์ อาทิ เห็นสังขารขั้น ในความคิดที่ผุดขึ้น ว่าเพราะสังขารนี้เป็นทุกข์ ไม่ใช่รายละเอียดปลีกย่อยของความคิดนั้น และไม่ปรุงแต่งต่อ เป็นการเห็นกระบวนการของขั้น ๕ ทางปัญญา เป็นปัญญาเห็นการเกิดดับในรูปนาม

๕) ภัคฺคานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นความแตกดับเด่นชัด เมื่อเห็นการเกิดดับบ่อย ๆ ถึขึ้น ชัดเจนขึ้น จิตจะเริ่มเด่นชัดขึ้นด้วยปัญญาในความดับไป ในการต้องดับสลายไปของรูป นาม การดับจะเห็นได้ชัดไปตามลำดับด้วยจิตที่เป็นอุเบกขา คือ เป็นกลาง วางที่เฉย ๆ ไม่เอนเอียงแทรกแซงด้วยความคิดปรุงแต่งใด เป็นปัจฉัตตัง เป็นปัญญาเห็นการดับในรูปนาม

๖) ภยญาณ หรือ ภยตฺตูปุฏฺฐานญาณ ญาณมองเห็นสังขารที่ปรากฏว่าเป็นของน่ากลัว เป็นการมองเห็นขั้น ๕ หรือ รูปนาม ว่า เป็นของที่มีภัย เพราะเห็นด้วยปัญญา ว่า รูปนามทั้งหลายล้วนไม่เที่ยง ต้องแปรปรวน และแตกสลาย ดับไป ไม่มีแก่นสารอย่างแท้จริง หากไปยึดไป ย่อมก่อทุกข์โทษภัย และเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การเห็นสังขารว่าเป็นของมีภัย ต้องแตกดับเป็นธรรมดา ทำให้จิตคลายลงจากความอยาก ความยึดติดลงได้ เป็นปัญญาเห็นภัยในรูปนาม

๗) อาทินวานุปัสสนาญาณ ญาณมองเห็นโทษ เมื่อเห็นสิ่งต่างทั้งหลายล้วนต้องดับแตกสลายไป จึงเห็นในโทษที่จะเกิดขึ้นจากการแตกสลายดับไปของสังขาร หรือ รูปนาม ว่า ถ้าไปอยากหรือยึดไว้ ก็เกิดในสังสารวัฏเวียนว่ายตายเกิดในภพชาติที่เป็นทุกข์ เป็นปัญญาเห็นโทษในรูปนาม

๘) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณเห็นด้วยความเบื่อหน่าย จากการไปรู้ตามความเป็นจริงในสังขาร ว่า ไม่เที่ยง แปรปรวน และแตกดับในที่สุด ไม่สามารถควบคุมบังคับบัญชาได้ตาม

ปรารถนา จึงเกิดความเบื่อหน่ายต่อสังขาร เกิดความจางคลายลงจากความยึด ความอยาก หรือ ตัณหาทั้งหลาย จากการไปรู้ความจริง เป็นปัญญาเห็นความเบื่อหน่ายในรูปนาม

๙) มุจจิตุกัมยตาญาณ ญาณหยั่งรู้อันปรารถนาจะพ้นออกไปจากสังขาร หรือ ชั้น๕ ที่ ก่อให้เกิดทุกข์ เป็นปัญญา ปรารถนาพ้นจากรูปนาม พ้นไปจากทุกข์

๑๐) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทางหลุดพ้นไปจากภัย เช่น โยนิโสมนสิการ หรือ ปัญญาหยิบยกสังขาร หรือ ชั้น ๕ ขึ้นมาพิจารณาในความเป็นไตรลักษณ์ เพื่อที่จะปลดเปลื้อง หรือ ปล่อยวางในสังขาร หรือชั้น ๕ เป็นปัญญาในการทบทวนพิจารณา

๑๑) สังขารุเปกขาญาณ ญาณอันเป็นกลางต่อสังขาร เมื่อรู้และเข้าใจแจ่มชัดในความ เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา เช่น เข้าใจสังขารในความปรমัตถ์ ก็จะทำวางใจเป็นกลางต่อ สังขารได้ ไม่นินดี ไม่นินร้าย ไม่ติดใจในสังขารทั้งหลาย จิตจึงโน้มที่จะมุ่งสู่ความหลุดพ้น หรือพระ นิพพาน เป็นปัญญาที่วางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งปวง

๑๒) สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยการหยั่งรู้ในอริยสัจ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อ สังขาร ญาณจะดำเนินไปตามกระบวนการของอริยสัจตามลำดับ เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ

๑๓) โคตรภูญาณ ญาณที่เป็นช่วงต่อที่ข้ามพ้นจากภาวะปุถุชน สู่ภาวะอริยะบุคคล

๑๔) มรรคญาณ ญาณในอริยมรรค เช่น โสดาปัตติมรรค เป็นญาณอันจะสำเร็จผลเป็น อริยะบุคคลต่อไป

๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล เช่น โสดาปัตติผล คือ เป็นพระโสดาบันเมื่อมรรคญาณ เกิดขึ้น ผลญาณจะเกิดขึ้นเป็นลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้น ๆ ในช่วงมรรคจิตตามลำดับแต่ละขั้นของ อริยะบุคคล

๑๖) ปัจจเวกชนญาณ ญาณที่พิจารณาทบทวนมรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยัง เหลืออยู่ และนิพพาน เป็นการจบกระบวนการบรรลุมรรคผลในขั้นหนึ่ง ๆ คือ อริยะบุคคลขั้นหนึ่ง ๆ

วิปัสสนาญาณ เป็นการจำแนกการปฏิบัติวิปัสสนาอันเป็นการปฏิบัติจนเกิดปัญญาในการ ดับทุกข์ เป็นญาณที่เกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนา มีจุดหมาย คือ มรรค ผล นิพพาน มี ๑๖ ขั้น เรียกตามคำ บาลีว่า โสฬสญาณ โดยญาณที่จัดเป็นวิปัสสนา คือ ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์นั้น มี ๙ อย่าง เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ วิสุทธิ ๗ เมื่อเทียบกับลำดับญาณ ๑๖ ของการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก กับ ญาณ ๙ ของการปฏิบัติแบบสมถยานิก สามารถแสดงได้ดังตาราง

ตารางที่ ๕ แสดงวิสุทธิ ๗ กับ ลำดับญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ไตรสิกขา	วิสุทธิ ๗	สมถยานิก (ญาณ ๙)	วิปัสสนายานิก (ญาณ ๑๖)	
ศีล	ศีลวิสุทธิ	ศีล	ศีล	
สมาธิ	จิตตวิสุทธิ			
ปัญญา	ทิฏฐิวิสุทธิ	อุچارสมาธิ และ อัปนาสมาธิ	๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	
	กัณหาวิตรณวิสุทธิ		๒. ปัจจัยปริคคหญาณ	
	มัคคามัคคญาณทัสสน		๓. สัมมสนญาณ/ ๔.๑ ตรุณอุทยัพพ ญาณ	
	ปฏิบัติญาณทัสสน วิสุทธิ	๑. อุทยัพพญาณ	อัปนาสมาธิ	๔.๒ พลวอุทยัพพญาณ
		๒. กังคญาณ		๕. กังคญาณ
		๓. ภยญาณ		๖. ภยญาณ
		๔. อาทีนวญาณ		๗. อาทีนวญาณ
		๕. นิพพิทาญาณ		๘. นิพพิทาญาณ
		๖. มุญจितุกัมมตาญาณ		๙. มุญจितุกัมมตาญาณ
		๗. ปฏิสังขญาณ		๑๐. ปฏิสังขญาณ
๘. สังขารุเบกขาญาณ		๑๑. สังขารุเบกขาญาณ		
๙. อนุโลมญาณ		๑๒. อนุโลมญาณ		
ญาณทัสสนวิสุทธิ			๑๓. โคตรภูญาณ	
			๑๔. มัคคญาณ	
			๑๕. ผลญาณ	
			๑๖. ปัจจเวกขณญาณ	
			อัปนาสมาธิ	

ญาณ ๙ ของการปฏิบัติแบบสมถยานิก คือ ญาณในลำดับที่ ๔- ๑๒ ในญาณ ๑๖^{๘๒} ได้แก่

- ๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- ๒) กังคานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- ๓) ภยตูปัญฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- ๔) อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณค้ำนั่งเห็นโทษ
- ๖) มุญจิตุกัมมตาญาณ ญาณหยั่งรู้อันให้ใคร่จะพ้นไปเสีย
- ๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๘-๔๘๐.

- ๘) สังขารเบกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
 ๙) อนุลอมญาณ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจจ์

๓.๒ หลักธรรมในวชิราสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

จากพระบาลีในวชิราสูตรปรากฏข้อความว่า

อล โข วชิรา ภิกขุณี “มาโร ออ ย ปาปิมา” อิติ วิทิตวา มารุ ปาปิมนุต คาลาหิ ปจจภาสิ

กี นุ สตโตติ ปจเจสิ มาร ทิฏฐิตต นุเต

สุทสสงขารปญโซ ย นยิธ สตตุพลพภติ.

ยถา ทิ องคสมภารา โหติ สทโท รโถ อิติ

เอว ขนเธสุ สนเตสุ โหติ สตโตติ สมมติ.

ทุกขเมว ทิ สมโภติ ทุกขั ทิฏฐติ เวติ จ

นาถนตฺร ทุกฺขา สมโภติ นาถนตฺร ทุกฺขา นิรุชฌตีติ.

ครั้งนั้นแล วชิราภิกษุณีทราบว่ “นี่คือมารผู้มีบาป” จึงกล่าวกับมารผู้มีบาปด้วยคาถาว่า

มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์

กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้ บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย

เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่า

รถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์

เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป

นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น

นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับไป

จากการศึกษาวชิราสูตร แสดงถึงเทวบุตรมารที่มารบกววชิราภิกษุณี หลักธรรมซึ่งสามารถนำมาใช้ในการปฏิบัติตามแนวทางสมถยานิก คือ เทวตานุสสติกรรมฐาน^{๘๓} ผู้ศึกษาสามารถสรุปประเด็นการปฏิบัติได้ดังนี้

^{๘๓} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๙/๔๒๑.

๓.๒.๑ อารมณักรรณฐาน

๑) การเจริญเทวดานุสสติ

ผู้เจริญเทวดานุสสติ จะทำการระลึกถึงคุณธรรมของตนและเทวดาอยู่เสมอ โดยตั้งเทวดาไว้เป็นสักขีพยานแล้วระลึกถึงคุณธรรมของตนด้วยศรัทธาตั้งมั่น กระทำความเพียรในสถานที่สงบ หลีกเร้นเหมาะสำหรับการภาวนา ปรากฏข้อความในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต มหาภิกขุสงฺกาสุตตโร พระบาลีว่า “เทวดา อนุสสรติ สนฺติ เทวา จาตุम्मหาราชิกา สนฺติ เทวา ดาวตีสสา สนฺติ เทวา ยามา สนฺติ เทวา ตฺสิตา สนฺติ เทวา นิมมานรติโน สนฺติ เทวา ปรนิมมิตวสตฺติโน สนฺติ เทวา พรหมกายิกา สนฺติ เทวา ตพฺตตฺริ ยถารูปาย สทฺธาย สมฺนนาคตา ตา เทวตา อิตฺ จุตา ตตฺถ อปฺปนฺนา มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สวิชฺชติ ยถารูปเณ สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญา ยสมฺนนาคตา ตา เทวตา อิตฺ จุตา ตตฺถ อปฺปนฺนา มยฺหมฺปิ ตถารูปา ปญฺญา สวิชฺชติติ ฯ”^{๘๔} แปลความว่า “ระลึกถึงเทวดา ว่ามีเทวดาชั้นจาตุम्मหาราช ดาวตีส ยามา ตฺสิตา นิมมานรติ ปรนิมมิตวสตฺติ เทวดาชั้นสูงขึ้นไปกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธาเช่นใด จุติจากโลกนี้แล้วไปเกิดในเทวโลกนั้น แม้เราเองก็มีศรัทธาเช่นนั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เช่นใด แม้เราเองก็มีปัญญาเช่นนั้น”^{๘๕}

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเพียรระลึกถึงคุณธรรมของเทวดาก่อน แล้วจึงระลึกถึงคุณธรรมของตน ที่มีอยู่ จิตจะไม่ถูกรบกวนจากกิเลส เป็นการเจริญจิตภาวนา โดยจิตรับเอาเทวดาเป็นอารมณ์ในขณะนั้น เป็นเทวดาอารพภ คือ ปรารภเทวดาเป็นสักขีพยาน แล้วเอาคุณธรรมของตนเทียบเสมอกับคุณธรรมของเทวดาที่ทำให้ได้ไปเกิดเป็นเทวดา^{๘๖}

ศรัทธากับการเจริญเทวดานุสสติ

คนที่มีศรัทธาจริต มักมีนิสัยหนักไปทางศรัทธา มีอิริยาบถแช่มช้อย นุ่มนวล ละมุนละม่อม มีจิตใจซาบซึ้ง มีศรัทธาแรงกล้า มีจิตใจเบิกบาน ใจบุญกุศล เป็นคนไม่พูดโอ้อวด และไม่ชอบเอาหน้า เป็นคนไม่มีเล่ห์ ไม่มีมายา ชอบความสวยงามอย่างเรียบง่าย ไม่โลดโผน การงานมีระเบียบเรียบร้อย ในการเจริญสมถภาวนานั้น กรรณฐานที่เหมาะสมกับคนที่มีศรัทธาจริต คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่ ๑. พุทธานุสสติ ๒. ัมมมานุสสติ ๓. สังฆานุสสติ ๔. สีลานุสสติ ๕. จาคานุสสติ ๖. เทวดานุสสติ บุคคลประเภทศรัทธาจริตนี้มีความเชื่อความเลื่อมใสเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว หากได้เจริญกรรณฐาน ๖ ข้อข้างต้น ศรัทธาที่มีเหตุผลอยู่แล้วก็จะยิ่งทวีมากขึ้น ในการฝึกฝน อบรม และปฏิบัติ เนื่องจากผู้มีศรัทธาจริตมีหลักการ

^{๘๔} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๒๙๖/๓๕๐.

^{๘๕} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๔๖๑.

^{๘๖} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒**, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๔๗๐.

ที่ชัดเจน มีจุดยืนที่มั่นคง ไม่เชื่ออย่างไรเหตุผล ก็จะมีวิจารณ์ญาณมากขึ้น จึงสามารถเจริญกรรมฐาน ได้ผลสัมฤทธิ์เร็วและสมบูรณ์ขึ้น การมีความเชื่อว่า เทวดา มาร พรหม เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง จึงทำให้ผู้ปฏิบัติมีจุดยืนที่แน่นแนบ ลงมือปฏิบัติด้วยศรัทธาที่มั่นคง นำไปสู่การน้อมระลึกถึงคุณธรรมมาเป็น อารมณ์ได้อย่างรวดเร็ว

จากการศึกษาเนื้อหาในวชิราสูตร พบว่า ศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่อารมณ์กรรมฐาน ที่สัปปายะ คือ เทวตานุสสติ ทำให้เกิดสมาธิระงับจากนิรวณ และเกิดคุณธรรมชนะมารทั้ง ๕ ประการ ได้ ไม่ว่าจะเป็น ชันธมาร อภิสังขารมาร กิเลสมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร ในที่สุด

วิธีเจริญเทวตานุสสติ

อยู่ในสถานที่เงียบสงบ เหมาะกับการปฏิบัติ และระลึกถึงความเป็นไปของเทวดาและพรหมทั้งหลาย ว่า ขณะที่ท่านเหล่านั้นยังเป็นมนุษย์อยู่นั้น ล้วนแต่เป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยธรรมอันดีงาม อาทิ มีสัปปุริสรัตนะ ๗ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา หิริ โอตตปปะ และมี สัปปุริสธรรม ๗ คือ ศรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ ปัญญา ด้วยคุณธรรมดังข้างต้น เมื่อตายลงก็ได้ส่งผลให้ไปเกิดในเทวโลก และพรหมโลก และด้วยธรรมอันดีงามทั้งหลาย ตัวเราเองก็มีคุณธรรมเหล่านั้นอยู่เช่นกัน เมื่อพิจารณาไตร่ตรองเปรียบเทียบอยู่บ่อย ๆ ก็จะทำให้จิตเกิดความโสมนัสมีกำลังสมาธิ เนื่องจากการเจริญเทวตานุสสติมีหลายสิ่งให้จิตต้องระลึกถึง กำลังสมาธิจึงไปไม่ถึงขั้นอัปปนา ได้เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น

๒) สภาวธรรม

การระลึกถึงคุณธรรมอันมีศรัทธาเป็นต้น ของตนเองและเทวดาอยู่เสมอ ๆ ทำให้จิตไม่ถูกรบกวนด้วยราคะ โทสะ และโมหะ จิตดำจะเนิ่นตรงไปเพื่อหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ จิตเสมอด้วยอากาศอันไพบุลย์^{๘๗} เมื่อนิรวณถูกข่มลง องค์มานก็จะเกิดขึ้น แต่เนื่องจากการน้อมจิตระลึกถึงคุณธรรมต่าง ๆ ฌานที่เกิดขึ้นจึงได้เพียงอุปจารเท่านั้น ขึ้นไปไม่ถึงขั้นอัปปนา ฌานที่เกิดขึ้นจากการระลึกถึงคุณธรรมของตนเสมอกับคุณธรรมของเทวดา เรียกว่า เทวตานุสสติ^{๘๘}

อนุสสติจะสำเร็จแก่อริยบุคคล เพราะท่านเหล่านั้นบริบูรณ์ด้วยศีล มีคุณธรรมเสมอกับคุณธรรมของเทวดาผู้มีฤทธิ์ ดังพระพุทธดำรัสปรากฏในมหานามสูตรว่า^{๘๙} การเจริญอนุสสติเป็นวิหารธรรม คือ การอยู่เป็นที่อาศัยของพระอริยบุคคล

^{๘๗} ตูรายละเอียดยใน อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๔๕๖.

^{๘๘} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวงค์, หน้า ๔๖๘.

^{๘๙} ตูรายละเอียดยใน อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๔-๔๒๕.

แม้ในอนุสสติฐานสูตร^{๙๐} ก็ปรากฏความว่า อนุสสติทำให้ชำระจิตได้หมดจด เนื่องจากเป็นอนุสสติของ อริยบุคคล แม้พระพุทธองค์จะตรัสถึงอนุสสติไว้สำหรับอริยบุคคลเท่านั้น แต่ถ้าปุถุชนเป็นผู้บริบูรณ์ ด้วยศีลที่บริสุทธิ์จากการระลึกถึงคุณธรรมอยู่เสมอ มีความใส่ใจ มีความเพียรในการปฏิบัติ จึงทำให้จิต ผ่องใส มีอานุภาพมาก และสามารถสงบระงับจากนิวรณ์ลงได้ ทำให้มีความปิติยินดีอย่างยิ่งในการ เจริญวิปัสสนาด้วยความพากเพียร มีปัญญาแก่กล้า เกิดอุปจารสมาธิ และเจริญวิปัสสนาจนบรรลุ ธรรมได้^{๙๑}

การเจริญเวทนานุสสติ เมื่อฝึกฝนจนเกิดอุปจารฌานแล้วนั้น การจะเจริญวิปัสสนาญาณ ต่อเพื่อนำเข้าสู่มรรค ผล ได้ไม่ยาก เนื่องจากมีสภาวะธรรมที่ละเอียด และมีคุณธรรม คือ ศรัทธา ศีล เป็นต้น เป็นเหตุปัจจัย ดังแสดงความว่า อนุสสติ ๖ ย่อมสำเร็จแก่ผู้บรรลุอริยบุคคล เนื่องด้วย ประกอบด้วยคุณทั้งหลายอันมีศรัทธา เป็นต้น ดังปรากฏข้อความใน อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต มหากัจจานสูตร^{๙๒} ความว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ได้ตรัสรู้วิธีหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ คือ อนุสสติฐาน ๖ ประการ เพื่อความ บริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ (ความเศร้าโศก) และปริเทวะ (ความรำไร) เพื่อดับทุกข์ (ความทุกข์กาย) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน”

การเจริญสมณะโดยมีอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ อาทิ เวทนานุสสตินั้น อย่างสูงสำเร็จเพียงขั้น อุปจารสมาธิ หรืออุปจารฌานเท่านั้น เพราะการน้อมจิตระลึกถึงคุณธรรมมีสภาพเป็นปรมาตม์ มีความ ละเอียดลึกซึ้ง จิตจึงไม่ตั้งมั่นถึงขั้นอัปนาสมาธิ แต่นิวรณ์ก็สงบระงับลงได้ เป็นจิตตวิสุทธิ คือ มีความ หมดจดแห่งจิต เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรม คือ ปิติ อย่างจดจ่อต่อเนื่อง ก็ จะสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ จนถึงมรรคญาณ และผลญาณได้ในที่สุด การเจริญเวทนานุสสติจึงเป็นแนวปฏิบัติของสมถยานิก แบบสมถปุพพังคมนัย โดยปฏิบัติจนบรรลุ อุปจารสมาธิ ซึ่งเป็นสมาธิใกล้จะแนบแน่น จากนั้นกำหนดรู้ในองค์ฌาน คือ ปิติ ที่ปรากฏชัดใน ปัจจุบันขณะ เป็นการทำสมณะให้เป็นบาทของวิปัสสนาโดยกำหนดรู้ปิติเป็นอารมณ์

๓) อานิสงส์ของการเจริญเวทนานุสสติ

ด้วยความเชื่อว่าเทวดา มาร พรหม เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความเพียรที่จะ เพิ่มพูนคุณธรรม สะสมคุณงามความดี หมั่นสร้างกุศล อย่างตั้งมั่น เพื่อนำส่งไปสู่สุคติสวรรค์ในเทวภูมิ พรหมภูมิ และบรรลุธรรม คุณธรรม ๕ ประการ ได้แก่

^{๙๐} ตูรายละเอียดใน อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๕/๔๕-๔๕๘.

^{๙๑} พระพุทธโฆษาจารย์, *วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๒*, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๔๗๔.

^{๙๒} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙.

ศรัทธา	มีความเชื่อในการกระทำความดี
ศีล	มีความประพฤติดีทางกายวาจา
สุต	ได้ยินได้ฟังได้ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า
จาคะ	มีการบริจาค เสียสละ ให้ทาน
ปัญญา	มีการเพิ่มพูนความรู้ด้วยการคิด ฟัง ภาวนา

เวทदानุสสติภาวนาเป็นกรรมฐานที่มีอานุภาพมาก ผู้ปฏิบัติจึงควรบำเพ็ญเพียรด้วยความไม่ประมาท ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงอานิสงส์ของบุคคลผู้เจริญเวทदानุสสติอยู่เสมอพึงได้รับ ๔ ประการ^{๙๓} ดังนี้

- ๑) เป็นที่รักของเทวดา
- ๒) ได้รับศรัทธาเป็นต้นอันไพศาล
- ๓) เกิดปีติและปราโมทย์เป็นอันมาก
- ๔) เมื่อยังไม่แจ้งคุณวิเศษใดยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะมีสุคติภูมิเป็นภพหน้า

๓.๒.๒ ชั้น ๕ : อารมณ์วิปัสสนา

ในวิสุทธิมรรคแสดงเรื่องชั้น ๕ ซึ่งเป็นภูมิหนึ่งในวิปัสสนาภูมิ ๖ กล่าวคือ ในโลกียธรรม ๑ ในมาร ๕ คือ ชั้นมาร มารคือชั้น ๕ เมื่อกล่าวโดยย่อรูปและนามนี้เองคือมาร ชั้นนี้เป็นมารเพราะเกิดอุปาทาน ยึดติดว่าเป็นเรา เป็นของเรา เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕ เมื่อเกิดเป็นอุปาทานชั้นจึงทำลายมรรค ผล นิพพาน ทำให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานได้แค่มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ จนกว่าจะละวางจากอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นลง และเข้าสู่โลกุตระธรรม ก็จะข้ามพ้นความเป็นปุถุชน สู่วิษณุภูมิ เป็นอริยชน มีที่สุดคือ พระนิพพานได้

ชั้น ๕ ในความเป็นรูป-นาม

คำว่า ชั้น เป็นภาษาไทย มาจากภาษาบาลีว่า “ชนธ” แปลว่า หมวด หมู่ พวก ประชุม กอง คณะ ส่วน ความดี หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และจิตใจ ชั้น ในทางพุทธศาสนา หมายถึง ร่างกาย โดยแยกร่างกายออกเป็น ส่วน ๆ ตามสภาพได้ ๕ ส่วน หรือ ๕ ชั้น คือ

- ๑) รูป ได้แก่ ส่วนที่ผสมกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ถ้าใจเข้าไปยึดถือถือว่าเป็นกายเรา เป็นของเรา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง หรือทรุดโทรมไป ใจก็จะรับไม่ได้ และทำให้เกิดทุกข์ขึ้น การเข้าไป

^{๙๓} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิกขุ, หน้า ๔๖๙.

ยึดมั่นในรูปแบบจึงเป็นตัวทุกข์^{๙๔}

๒) เวทนา ได้แก่ กระทบรับ หรือ การรู้สึกสิ่งที่มาสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นเมื่อกระทบกับอารมณ์ เกิดความรู้สึก (ผัสสะ) อยู่ ๒ ทาง คือ ชอบ กับ ไม่ชอบ ถ้าชอบก็เกิดสุขเวทนา ถ้าไม่ชอบก็เกิดทุกข์เวทนา เวทนาทั้งสุข และทุกข์ เป็นผลมาจากการกระทบกับอารมณ์ภายนอก^{๙๕} ถ้าเข้าไปยึดมั่นว่าความสุขเป็นของเรา ความทุกข์เป็นของเรา เวลาสุขหายไปก็ไม่สบายใจ เวลาทุกข์เกิดขึ้น ก็รู้สึกอึดอัดอยู่ภายใน ดังนั้น การยึดมั่นในเวทนาชั้น จึงเป็นทุกข์

๓) สัญญา ได้แก่ ความจำเรื่องราวในอดีต ที่เคยเห็น เคยได้ยิน การรู้ไม่เท่าทันก็จะทำให้เข้าไปยึด และจมอยู่กับอารมณ์ในอดีต จึงเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดทุกข์^{๙๖}

๔) สังขาร ได้แก่ ระบบความคิด การปรุงแต่ง ทั้งดีและไม่ดี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำ (สัญญาชั้น) คนส่วนมากมักทุกข์เรื่องความคิด และเป็นบ่อเกิดของกิเลส^{๙๗}

๕) วิญญาณ ได้แก่ การรับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ การเข้าไปยึดมั่นถือมั่นเมื่อเกิดการกระทบอารมณ์ อาทิ เวลาเห็นรูป เวลาได้ยินเสียง^{๙๘} แล้วเกิดความสำคัญว่า ตัวเราเห็น ตัวเราได้ยิน ถ้าได้เห็น ได้ยิน ในสิ่งที่ดีก็จะเกิดความเพลิดเพลินพอใจ แต่ถ้าได้เห็น ได้ยินสิ่ง ในที่ไม่ดีก็จะเกิดอารมณ์ขัดเคืองไม่พอใจ ดังนั้น การเข้าไปยึดมั่นในวิญญาณชั้น อันเกิดจากการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ จึงเป็นตัวทุกข์

ชั้นนี้อาจเรียกว่า ชั้น ๕ เบญจชั้น หรือ ชั้นปัญจจกะ ก็ได้^{๙๙} ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วย อาสวะเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕ ลักษณะของชั้นนี้ แสดงตาราง ดังนี้

^{๙๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๔.

^{๙๕} พระสังฆมณฑลชวตตวิมล, ธรรมสาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๒.

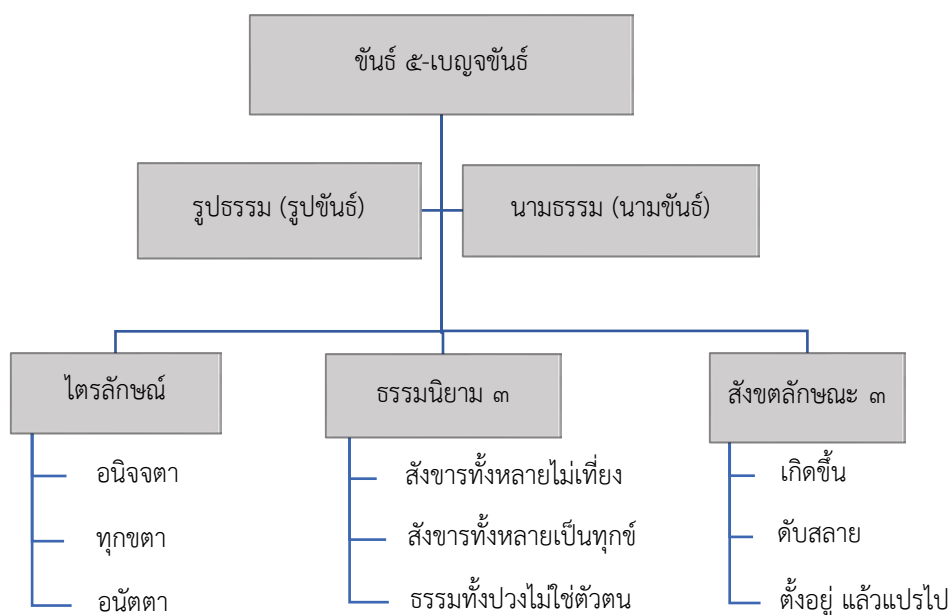
^{๙๖} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓ ภาค รูปนิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: แผนกเรียนพระไตรปิฎกวัดเพลงวิปัสสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๖๘๕.

^{๙๗} พระอาจารย์ภัททันตะอาสาเถระ, วิปัสสนาที่ปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^{๙๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗/๑๔, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๑.

^{๙๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันหนังสือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๙๙.

ตารางที่ ๖ แสดงลักษณะของขั้นที่ ๕

การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการเจริญสติระลึกรู้รูปร่างนามอย่างปรমัตถ์ เป็นการหยั่งเห็นรูปร่างตามความเป็นจริงในปัจจุบันขณะ ในความเป็นสามัญลักษณะของสรรพสิ่งทั้งหลาย ได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทุกข์) และอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตน) เรียกโดยทั่วไปว่า หยั่งเห็นไตรลักษณ์ เป็นปัจจกขวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่ประจักษ์อย่างชัดเจน และแจ้งชัดในสภาวะของสังขารว่า ล้วนมีแต่การเกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และดับสลายลงในที่สุด หาแก่นสารใดไม่ได้ ไม่ใช่อัตตาตัวตน เมื่อวิปัสสนามีกำลังแก่กล้าขึ้นตั้งแต่นามรูปปัจเจกธาตุเป็นต้นไป ผู้ปฏิบัติจะรับรู้อารมณ์โดยอนุมานรูปร่างนาม เป็นอนุมานวิปัสสนา ซึ่งจะเกิดขึ้นเองเมื่อปัจจกขวิปัสสนาแก่กล้า แม้อารมณ์ของวิปัสสนาจะเป็นได้ทั้งอารมณ์ภายในและอารมณ์ภายนอก แต่ผู้ปฏิบัติควรเริ่มกำหนดรู้จากอารมณ์ภายใน คือ รูปร่างที่มีอยู่ในร่างกาย เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า ก็จะได้รับรู้อารมณ์ภายนอกได้เอง^{๑๐๐}

สมาธิในการเจริญวิปัสสนานั้น เมื่อแยกตามการพิจารณารูปร่างนามในความเป็นไตรลักษณ์ มี ๓ ประการ^{๑๐๑} คือ

^{๑๐๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์, หน้า ๑๓๗.

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓.

๑) สุนยัตตสมาธิ หมายถึง วิปัสสนาที่ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ คือ เมื่อเกิดปัญญาพิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นอนัตตา (อนัตตานุปัสสนา) พิจารณาเห็นความว่าง แล้วถอนอัตตา ความยึดมั่นถือมั่นได้

๒) อนิมิตตสมาธิ หมายถึง วิปัสสนาที่ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ คือ เมื่อเกิดปัญญาพิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นอนิจจัง (อนิจจานุปัสสนา) พิจารณาธรรมไม่มีนิमित แล้วถอนวิปลาสนิमितได้

๓) อัปภินิหิตสมาธิ หมายถึง วิปัสสนาที่ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ คือ เมื่อเกิดปัญญาพิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นทุกข (ทุกขานุปัสสนา) พิจารณาธรรมไม่มีความปรารถนา แล้วถอนตัณหา ความปรารถนาได้^{๑๐๒}

๓.๒.๓ อริยสัจ ๔

โพธิปักขิยธรรม เป็นธรรมเกื้อหนุนทำให้ปัญญาแจ่มแจ้งในอริยสัจ ๔ อันเป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่หนทางแห่งความดับทุกข์ บรรลุโลกุตระธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ โพธิปักขิยธรรมมี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิเบทา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ ธรรมทั้งหลายล้วนมีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกัน กล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็เป็นการเจริญโพธิปักขิยธรรมไปพร้อมกันด้วย เนื่องจากสติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมหลักในการเจริญวิปัสสนา เป็นการกำหนดรู้อารมณ์ที่เกิดผัสสะจากอายตนะภายในและภายนอกในปัจจุบันขณะ เป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นให้หมดไป และสร้างวิปัสสนากุศลให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น เจริญงอกงาม ดังนั้น ในทุกขณะของการเจริญสติ จึงเป็นการเจริญสัมมาวายามะ หรือ สัมมัปปธาน ๔ ด้วย เมื่อเจริญสัมมัปปธาน ๔ ก็เป็นการเจริญอธิเบทา ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เมื่อเจริญอธิเบทา ๔ ก็เป็นการเจริญอินทรีย์ ๕ เมื่อเจริญอินทรีย์ ๕ ก็เป็นการเจริญพละ ๕ เมื่อเจริญพละ ๕ ก็เป็นการเจริญโพชฌงค์ ๗ เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ ก็เป็นการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะโพธิปักขิยธรรมเป็นการบำเพ็ญไปพร้อมกันเสมอ เมื่อถึงอนุโลมญาณถึงมัคคญาณ ซึ่งเป็นอริยมรรค ก็จะเกิดเป็นธรรมสมังคี โพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ บริบูรณ์

ปัญญารู้ความจริงในอริยสัจ (สัจจญาณ)

เป็นการรู้ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ดังนี้

^{๑๐๒} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙.

๑) รู้ทุกข์ขอรียสัจ คือ แม้ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์

๒) รู้ทุกข์สมุทยขอรียสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

๓) รู้ทุกข์นิโรธขอรียสัจ คือ ความดับตัณหา ไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสลະคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา

๔) รู้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาขอรียสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

การเจริญสติปัฏฐาน คือ การเจริญในศีล สมาธิ ปัญญา ก็คือการเจริญมรรคมีองค์ ๘

๑) ศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ๒) สมาธิ ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ๓) ปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เมื่อผู้ปฏิบัติดำเนินตามอริยมรรค ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง มีสติระลึกรู้สภาวะธรรมในความเป็นปรมาตถ์ในปัจจุบันอารมณ์ ก็จะเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เกิดปัญญารู้แจ้ง มรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณเมื่อกำลังแก่กล้าขึ้น ก็บรรลุมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพานตามลำดับ ดังปรากฏข้อความในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๐๓} ว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) และอัตตกิลมถานุโยค (การประกอบด้วยความเดือดร้อนแก่ตน) ที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

จึงกล่าวได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นหัวใจสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะในขณะที่ผู้ปฏิบัติอบรมจิตด้วยการเจริญวิปัสสนานั้น อริยมรรคที่เกิดขึ้นจะพัฒนาให้เกิดปัญญาจักขุ กิเลสสงบระงับลง เกิดวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ เป็นความรู้แจ้งแทงตลอด คือ มรรคญาณ จนถึงความดับทุกข์ได้ในที่สุด การพัฒนาปัญญาไปตามลำดับขั้นนั้นเป็นญาณทัสสนะ เป็นปัญญารู้แจ้งในอริยสัจ ๔

๓.๓ สรุปท้ายบท

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงชั้นที่ ๕ แก่ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ แก่ผู้มีอินทรีย์อย่างกลาง และทรงแสดงธาตุ ๑๘ แก่ผู้มีอินทรีย์

^{๑๐๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

อ่อน วิปัสสนาภูมิสงเคราะห์เพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา กล่าวโดยย่อ คือ รูปกับนาม ในการเจริญวิปัสสนานั้น มีรูปแบบในการปฏิบัติ ๒ ลักษณะ คือ ๑) สมถยานิก และ ๒) วิปัสสนายานิก จากการศึกษาหลักธรรมในวชิ ราชสูตร สรุปได้ว่า หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในพระสูตรได้แสดงถึงขั้น ๕ อย่างปรมาตถ์ ในความเป็นรูปนามในความเป็นไตรลักษณ์ ภายใต้กระบวนการเกิดและดับ จึงไม่มีชีวิต สรรพสิ่งใด ๆ ที่เป็นตัวตน บุคคล เรา เขา ของเรา อย่างแท้จริง หากแต่เป็นเพียงสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นและต้องดับสลายลงในที่สุด อารมณ์ หรือ อิริยาบถต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นเพียงการเกิดขึ้นของรูปและนาม ด้วยสามัญญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และเสื่อมสลายลงในที่สุด สังขารทั้งหลายจึงล้วนมีสภาวะเป็นทุกข์ จากหลักการทางทฤษฎีเมื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติ อันเป็นการอบรมจิตจากประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติเอง โดยการเข้าไปรู้อารมณ์ปัจจุบันขณะในความเป็นปรมาตถ์ คือ รูปและนามของสภาวะธรรมที่ปรากฏ จนเกิดการพัฒนาปัญญาจักขุ เป็นญาณทัสสนะ รู้ชัดในอริสัจ เกิดวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ จนเกิดปัญญา รู้แจ้งแทงตลอด บรรลุธรรม และเข้าถึงความดับทุกข์ได้

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร และเพื่อศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นเอกสาร โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สรุป เรียบเรียง และนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ เนื้อหาและหลักธรรมในวชิราสูตร

จากการศึกษาพบว่า วชิราสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของวชิราภิกษุณีที่ถูกมารบงกชขณะที่นั่งปฏิบัติธรรมอยู่ใต้โคนต้นไม้ในป่าอันธวัน ด้วยหวังจะล่อลวงให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัว ไขว้เขว หลงผิด และย่อท้อในการปฏิบัติ แต่วชิราภิกษุณีกลับแสดงธรรมโต้ตอบคำถามของมารอย่างกล้าหาญ อธิบายความอย่างประมัตต์ ทำให้มารพ่ายแพ้ หลบหนีหายไป พระสังคีติกจารย์จัดวชิราสูตรไว้ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เป็นพระสูตรบทที่ ๑๐ ของภิกษุณีสังยุต การจัดหมวดหมู่พระสูตรจะถือเอารูปแบบที่เป็นคาถาประพันธ์เป็นเกณฑ์ เนื้อหาเป็นบทธรรมสั้น ๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง มีระเบียบคำที่เป็นร้อยกรอง บทกวี ที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ จึงได้ตั้งชื่อว่า สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา มีพระสูตรทั้งหมด ๒๗๑ สูตร ในสคาถวรรคนี้ มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรเป็นสังยุต คือ โดยประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาประเภทเดียวกันมารวมเข้าเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ วชิราสูตร เป็นพระสูตรที่ ๑๐ ของภิกษุณีสังยุต ในสังยุตนี้ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับภิกษุณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลคือภิกษุณี ๑๐ องค์ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ มีเนื้อความกล่าวถึงมารที่ต้องการให้ภิกษุณีเกิดความกลัว จึงเข้าไปกล่าววาหะ แต่ภิกษุณีรู้เท่าทัน กล่าววาหะโต้ตอบกับมาร มารเสียใจล่าถอยแล้วหายไป วชิราสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยวชิราภิกษุณีแสดงธรรมต่อมารที่มารบงกช มีความหมายลึกซึ้ง มีการยกอุปมาอุปไมย แสดงกองสังขาร และทุกขโดยประมัตต์

วชิราสูตร เป็นพระสูตรที่แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับ มาร ๕ ชั้น ๕ และอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็นกองสังขารในความเป็นชีวิต ซึ่งเกิดจากการประกอบขึ้นของชั้นทั้ง ๕ หรือสังขารที่เป็นความรู้สึกนึกคิดที่ปรุงแต่งขึ้น ก็ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยที่ประกอบกัน ที่ไม่อาจคงสภาพอยู่ได้ มีการ

เปลี่ยนแปลง และดับสลายลงในที่สุด จึงไม่มีอัตตาตัวตน ไม่มีความเป็นเรา หรือของเราอยู่จริง ด้วยตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ ทุกสิ่งล้วนมีสภาวะของการเกิดขึ้น คงอยู่ชั่วขณะ และดับลง การที่จิตไปยึดมั่นถือมั่นในความเป็นสมมติบัญญัติ ไม่ได้เข้าไปเห็นความจริงในความเป็นปรมาัตถ์ของสรรพสิ่งทั้งหลายว่าเป็นเพียงรูปกับนาม จึงทำให้เกิดความเห็นที่ไม่ถูกต้อง เป็นอุปาทานชั้น ๕ มีความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นเรา เป็นของเรา เนื่องด้วยถูกรอบงำจากสมมติบัญญัติ ชีวิตจึงเป็นทุกข์ เพราะดำเนินอยู่อย่างผู้ปราศจากการพัฒนาทางปัญญา ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวถึงการมีอยู่จริงของมาร แสดงความได้ใน ๒ ลักษณะ คือ ในความเป็นบุคคลาธิษฐาน หมายถึง ผู้กระทำความไม่ดี และคอยขัดขวางไม่ให้ใครทำดี ทำลายบุคคลจากคุณงามความดี หรือ ในความเป็นเป็นธัมมาธิษฐาน เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย มารมี ๕ ประเภท ได้แก่ ๑) กิเลสมาร ๒) ชันธมาร ๓) อภิสังขารมาร ๔) มัจจุมาร ๕) เทวบุตรมาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชันธมาร มารคือชั้น ๕ เพราะชั้น ๕ เป็นสภาพอันเกิดจากปัจจัยปรุงแต่งภายใต้อำนาจของไตรลักษณ์ ในความเป็นมารนั้น ชั้น ๕ ของตัวเราเองที่จะคอยกีดขวางการทำความดี ตัดทอนโอกาส ไม่ให้กระทำความดี หน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณงามความดี นอกจากนี้ชั้น ๕ ซึ่งประกอบด้วยกายและจิต หรือ รูปกับนาม ยังเป็นที่ยึดมั่นถือมั่นเป็นอุปาทานทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ชั้น ๕ จึงเป็นมาร และเป็นทุกข์ แต่การได้ระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การมีศรัทธาเชื่อในความมีอยู่จริงของมาร พรหม เทวดา แล้วนำมาอ่อนน้อมมาเป็นแนวทางในการประกอบคุณงามดีและปฏิบัติด้วยความเพียร เพื่อให้พร้อมสมบูรณ์ในทาน ศีล ภาวนา อันเป็นการบำเพ็ญบารมีจนพบกับความจริงอันประเสริฐ เป็นบุญกุศลที่ให้ผลดีทั้งในชาตินี้และชาติถัดไป จนถึงที่สุด คือ การพ้นทุกข์อันเป็นการชนะมารทั้ง ๕ พ้นจากอำนาจมารได้อย่างเด็ดขาด สู่ความสงบที่แท้จริง

เนื้อหาหลักธรรมในวชิราสูตร เป็นหลักธรรมที่แสดงเกี่ยวกับ สรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอย่างปรมาัตถ์ ว่าเป็นเพียงรูปกับนาม ในความเป็นไตรลักษณ์ และมีสภาวะเกิดขึ้นและดับไป อยู่เสมอนั้น ย่อมทำให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา ถอดถอนลงได้จากความยึดมั่นถือมั่น ที่ถูกรอบงำด้วยสมมติบัญญัติ ก็จะเข้าถึงความจริงอันประเสริฐ และดำเนินสู่หนทางแห่งความดับทุกข์ไปตามลำดับขั้น ในวชิราสูตรปรากฏหลักธรรมสำคัญ คือ มาร ๕ ชั้น ๕ และอริยสัจ ๔ ภายใต้ความเป็นไตรลักษณ์ ว่ามีเพียงสภาวะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แปรปรวน และดับสลายลง ปราศจากการมีอัตตาตัวตนที่แท้จริง ซึ่งเป็นกระบวนการของชั้น ๕ อารมณ์หนึ่งของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในการพิจารณารูปนาม และด้วยการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์ บรรลุธรรม เป็นโลกุตตรธรรม คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๔.๑.๒ หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวชิราสูตร

จากการศึกษาพบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาถือว่าเป็นกุศลขั้นสูงที่นำไปสู่การบรรลุธรรม และพ้นทุกข์ได้ หากผู้ปฏิบัติมีศรัทธาที่ตั้งมั่นและกระทำด้วยความเพียรอย่างต่อเนื่อง ในการปฏิบัติ ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้เห็นในความเป็นไตรลักษณ์ด้วยการกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบัน ขณะ เมื่อเกิดการพัฒนาปัญญาจนยังเห็นความเกิดดับตามความเป็นจริง แจ่มชัดในอริยสัจ ก็จะทำให้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ

ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฏิปทาวรรค ยุกนัทธสูตร ว่าด้วยการเจริญสมณะและวิปัสสนาในการปฏิบัติกรรมฐาน มี ๔ รูปแบบ ดังนี้

๑) สมถพุทฺพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า คือ การมีจิตเป็นเอกัคคตารมณ์เป็นสมณะก่อน จากนั้นก็พิจารณาสภาวธรรมที่เกิดในสมาธิ โดยความเป็นไตรลักษณ์ ภายหลัง

๒) วิปัสสนาพุทฺพังคมสมถภาวนา การเจริญสมณะโดยมีวิปัสสนานำหน้า คือ การพิจารณาสภาวธรรมโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อน จากนั้นจิตก็เป็นเอกัคคตารมณ์จากสภาวธรรมที่เกิดในวิปัสสนา

๓) สมถวิปัสสนายุกนัทธภาวนา การเจริญสมณะและวิปัสสนามาก่อน เป็นการเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ด้วยการละอุทธัจจะและอวิชชา มีสภาวะนิโรธเป็นอารมณ์

๔) ธัมมุทฺถัจจวิคคหิตมานัส การปฏิบัติกรรมฐานเมื่อจิตเกิดความฟุ้งซ่านในธรรม เป็นวิปัสสนูปกิเลสจากการพิจารณาไตรลักษณ์ จนเข้าใจผิดว่าบรรลุมรรค ผล นิพพาน หากเมื่อภาวะจิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น แล้วตั้งมั่นในภายในมรรคจึงเกิดขึ้น

ทั้ง ๔ วิธีนี้ว่าโดยย่อเหลือเพียง ๒ แบบ คือ “สมถยานิก” การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า และ “วิปัสสนายานิก” เป็นวิปัสสนาล้วน ในการศึกษาวิชาสูตร พบว่า เป็นการพัฒนาปัญญาแบบสมถยานิก โดยมีเทวดานุสสติเป็นอารมณ์ในการเจริญสมณะ ด้วยมีศรัทธาตั้งมั่นว่า มาร เทวดา พรหม เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นบาทฐานทำให้ระลึกถึงคุณธรรมของตนแล้วยกมาพิจารณา จากนั้นยกขึ้นสู่อารมณ์วิปัสสนาโดยพิจารณารูปนามในความเป็นขั้น ๕

การปฏิบัติซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติของผู้บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคล มี ๔ แบบ

๑) ทุกขา ปฏิปทา ทนธาภิญญา คือ การปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า เป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลุโลกุตตรมรรคช้า

๒) ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ การปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว

๓) สุขา ปฏิปทา ทนธาภิณฺญา คือ การปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า เป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลุโลกุตตรมรรคช้า

๔) สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิณฺญา คือ การปฏิบัติสบาย และรู้ได้ไว เป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุโลกุตตรมรรคเร็ว

เบญจชั้น หรือ ชั้น ๕ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมรวมกันแล้วเรียกโดยสมมุติบัญญัติว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ชั้น ๕ ประการมีดังนี้

๑) รูปชั้น คือ กองรูป หมายถึง ส่วนที่เป็นร่างกาย อวัยวะน้อยใหญ่ที่มีอยู่ในร่างกาย พลติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะของการผันแปร เปลี่ยนแปลง สลายไปเมื่อถูกกระทบ เนื่องจากรูปชั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรม จึงสงเคราะห์รูปชั้นลงใน ฝ่ายรูป

๒) เวทนาชั้น คือ กองเวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์ต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ อาทิ ความรู้สึก สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉยๆ ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นได้จากผัสสะ คือ จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้องสัมผัสทางกาย และการรับรู้ทางใจ เวทนาชั้นเป็นส่วนประกอบชีวิตที่เป็นนามธรรม จึงสงเคราะห์เวทนาชั้นลงใน ฝ่ายนาม

๓) สัญญาชั้น คือ กองสัญญา หมายถึง ส่วนที่เป็นการกำหนดหมายให้จำอารมณ์ การกำหนดให้รู้ในอารมณ์นั้น ๆ เพื่อจำอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะ ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง สัญญาชั้นเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์สัญญาชั้นลงใน ฝ่ายนาม

๔) สังขารชั้น คือ กองสังขาร หมายถึง ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตใจให้มีลักษณะต่าง ๆ ทั้งกุศล และอกุศล หรือเป็นกลาง ๆ มีเจตนาเป็นตัวนำ ปรุงแต่งคุณภาพของจิต สังขารชั้นเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์สังขารชั้นลงใน ฝ่ายนาม

๕) วิญญาณชั้น คือ กองวิญญาณ หมายถึง ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ เป็นธรรมชาติที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดการรู้อารมณ์ทางอายตนะ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส สัมผัสทางกาย อารมณ์ที่เกิดกับใจ ทำให้เกิดเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ รู้รูปด้วยตา (คือ สิ่งที่เห็น) รู้เสียงด้วยหู (คือ เสียงที่ได้ยิน) รู้กลิ่นด้วยจมูก (คือ กลิ่นที่ได้รับ) รู้รสด้วยลิ้น (คือ รสที่ได้รับ) กายรู้สิ่งที่มาสัมผัส (คือ สภาพตึง หย่อน เย็น ร้อน) และธรรมารมณ์ (คือ รู้ความคิดนึก รู้ทางใจ) วิญญาณชั้นเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม

สามัญลักษณะของชั้น คือ ความเป็นไตรลักษณ์ เรียกโดยย่อว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๑) อนิจจลักษณะ หรือ อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง มีลักษณะไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ต้องเปลี่ยนแปลง มีเกิดขึ้น ดับสลายลง

๒) ทุกขลักษณะ หรือ ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ คงทนอยู่ไม่ได้ หรือลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อาการที่ถูกบีบคั้นจากการเกิดขึ้นและสลายตัว

๓) อนัตตลักษณะ หรือ อนัตตตา คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน อาการที่แสดงถึงความไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร ไม่อยู่ในอำนาจควบคุมหรือบังคับบัญชาของใคร

ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นลักษณะที่ปรากฏกับทุกสรรพสิ่งเสมอเหมือนกันตามธรรมดา ตามกฎธรรมชาติ ปรากฏในพระไตรปิฎก เรียกว่า ธรรมนิยาม ชั้น ๕ หรือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่มาประชุมรวมกัน เมื่อย่อลงมาก็คือ รูป กับ นาม ในความจริงอย่างปรมาตม์ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยฝ่ายรูปและฝ่ายนาม เมื่อถูกแยกออก ความเป็นชีวิต หรือตัวตนอันเป็นสิ่งขารที่เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก็จะไม่แปรผันไป และมีการเสื่อมสลายลง จึงมีสามัญลักษณะในความเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจังเพราะมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เพราะทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตาเพราะไม่อาจบังคับบัญชาได้ ด้วยความที่ชั้น ๕ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ มีสภาวะเกิดขึ้น-ดับไปอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเกิดจากสภาพที่ถูกบีบคั้น กดดัน หรือเสื่อมสลายลงตามเหตุปัจจัย ทำให้ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ชั้น ๕ จึงเป็นทุกข์ ดังพุทธดำรัสปรากฏในชั้นธสุตตร แสดงชั้น ๕ และอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ประการ ว่า ชั้นทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เมื่อประกอบด้วยอาสวะ ย่อมเกิดอุปาทาน โดยความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ของชั้นนี้ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ และความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชั้นนี้ เป็นความดับแห่งทุกข์ แม้แต่สังขารที่เป็นการปรุงแต่งทางความคิด ก็ไม่คงสภาพได้ ต้องผันแปร และเปลี่ยนแปลงในที่สุด เมื่อสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นจึงเป็นทุกข์ เมื่อสังขารทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ จึงควรปล่อยวาง ละจากความยึดติด และยินดีพอใจ

ไตรลักษณ์เป็นสภาวะธรรมที่ปรากฏอยู่ปกติเป็นธรรมดาตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นแต่เพียงผู้ค้นพบ และนำมาเปิดเผยแก่เหล่าสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เข้าใจโลกตามความเป็นจริง เมื่อสังขารทั้งหลายล้วนอยู่ภายใต้อำนาจความเป็นไตรลักษณ์ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และบังคับบัญชาไม่ได้ ทั้งยังมีสภาวะของการเกิดขึ้น และดับสลาย สังขารทั้งหลายจึงเป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง จึงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ในความจริงชั้น ๕ ไม่ได้เป็นตัวก่อทุกข์ แต่เมื่อประกอบเข้าด้วยกันก็เลสคืออุปาทานจึงทำให้ชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ถูกครอบงำจากสมมติบัญญัติ โดยมีตัณหาเป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดเป็นอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลส หรือยึดมั่นในความพึงพอใจในตนในของ ๆ ตน ทำให้เกิดเป็นทุกข์อุปาทาน หรืออุปาทานชั้น ๕ คือ ทุกข์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน

การปฏิบัติต่อทุกข์ในกระบวนการของอริยสัจ ๔ แสดงลำดับในสิ่งควรทำ สรุปลงได้ดังนี้

๑) ทุกข์ คือ สภาพกดดันบีบคั้นเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา กิจ คือ ปริณญา แปลว่า รู้รอบ หรือ รู้เท่าทัน ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา

๒) สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ กิจ คือ ปหานะ แปลว่า ละ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา

๓) นิโรธ คือ ภาวะไร้ทุกข์ กิจ คือ สัจฉิกิริยา แปลว่า ทำให้แจ้ง ทำให้ประจักษ์ ทำให้เป็นจริงขึ้น ได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุลุคหมายที่ต้องการ

๔) มรรค คือ วิธีปฏิบัติให้ถึงภาวะไร้ทุกข์ กิจ คือ ภาวนา แปลว่า ทำให้เป็น ให้เกิด ให้มี ให้เจริญ ด้วยการปฏิบัติ หรือลงมือทำ มรรคมืองค์ ๘ ด้วยความเป็นธรรมที่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าทรงรายละเอียดไว้ในวิภังคสูตร ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง คือ รู้ในอริยสัจ ๔) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง คือ คิดออกจากกาม ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน) สัมมาวาจา (วาจาที่ถูกต้อง คือ มีวจีสุจริต) สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติที่ถูกต้อง คือ อยู่ในศีล) สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง) สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง) สัมมาสติ (การมีสติถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้องด้วยการบรรลุลุค ๔)

ปรากฏข้อความในมหาหัตถิปโทปมสูตร แสดงความสำคัญของอริยสัจ โดยเปรียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง กล่าวคือ รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายทั้งแผ่นดินล้วนรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่ เปรียบเป็นยอดของรอยเท้าสัตว์ทั้งหมด ฉะนั้น อริยสัจจึงเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา

อริยสัจ ๔ เรียกสั้น ๆ โดยย่อว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์-อริยสัจเนื่องจาก การเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในธรรมชาติที่เป็นทุกข์ ด้วยชั้น ๕ ในสถานะของรูป-นาม เป็นของไม่เที่ยง ประกอบกับเหตุปัจจัยต่าง ๆ กดดัน บีบคั้น ไม่ให้เป็นไปตามต้องการ ทุกข์จึงเป็นสิ่งที่ต้องเข้าไปกำหนดรู้ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่ใช่สิ่งที่เราจะไปยึดมั่นถือมั่น กิจต่ออริยสัจ ๔ นั้น เป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่ไปกับตัวอริยสัจ ๔ เพราะถ้าปฏิบัติต่ออริยสัจผิดหน้าที่ การปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจสำเร็จผลได้ ทำให้ไม่เข้าถึงธรรม กิจทั้ง ๔ ที่จะต้องปฏิบัติให้ตรงกับอริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้องนั้น สามารถตรวจสอบได้ด้วยหลักกัจจายน กัจจายนเป็นส่วนหนึ่งของญาณ ๓ เมื่อเข้าคู่กับกิจในอริยสัจ ๔ เรียกว่า ญาณทัสสนะ การวน ๓ รอบในอริยสัจทั้ง ๔ เกิดเป็นญาณทัสสนะมีอาการ ๑๒ อันเป็นธรรมที่อาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันเกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิจจนสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ประกอบด้วยองค์ ๑๒ ประการ คือ

๑) อวิชชา คือ ความไม่รู้

๒) สังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่ง

- ๓) วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์
- ๔) รูปนาม คือ ชั้นที่ ๕
- ๕) สฬายตนะ ได้แก่ อายตนะ ๖
- ๖) ผัสสะ คือ การถูกความกระทบ ได้แก่ สัมผัส ๖
- ๗) เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์
- ๘) ตัณหา คือ ความทะยานอยาก
- ๙) อุปาทาน คือ ความยึดมั่น
- ๑๐) ภพ คือ ภาวะของชีวิต
- ๑๑) ขาติ คือ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏขึ้นของชั้นทั้งหลาย
- ๑๒) ชรามรณะ คือ ความแก่และความตาย

การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยทั้ง ๑๒ เกิดขึ้น เป็นธรรมที่แสดงกฎของธรรมชาติถึงความเป็นเหตุเป็นผล และสัมพันธ์กันจนเป็นผลให้เกิดความทุกข์ และแสดงเหตุที่ทำให้ทุกข์ดับลง เป็นธรรมที่เป็นปัจจัยต่อเนื่องหมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้น ไม่มีปลาย เรียกว่า ภวัจักร หมายถึง วงล้อหรือวงจรแห่งภพ เป็นกระบวนการแห่งทุกข์ที่หมุนเวียนต่อเนื่องอย่างไม่รู้จักจบ การที่บุคคลจะไปให้ถึงจุดหมายคือความพ้นทุกข์มีความยากง่ายแตกต่างกัน เพราะการจะประสบความสำเร็จ และบรรลุในธรรม มีองค์ประกอบหลายประการ อาทิ การเป็นผู้มีบุญสะสมไว้ในอดีต การมีเป้าหมายแน่วแน่ในการปฏิบัติ การมีศรัทธามั่นคง การมีความพากเพียรในการปฏิบัติ ด้วยองค์ประกอบทั้งหลายเหล่านี้ จึงทำให้การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน

การศึกษาวชิราสูตร ทำให้บุคคลมีความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลาย จากสังขารที่เกิดจากการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัยภายใต้ความเป็นไตรลักษณ์ ที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา ด้วยสมมติบัญญัติทำให้เกิดการหลงผิดในความมีอัตตาตัวตน เป็นของตน สู่การพัฒนาทางปัญญาด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบสมถยานิก จนแจ้งชัดในความจริงของสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างปรมาตม ด้วยความเป็นรูปกับนามในความเป็นไตรลักษณ์ ว่ามีเพียงสภาวะของการเกิดขึ้นและดับลง การเกิดปัญญารู้ทันในกระบวนการของทุกข์ ทำให้จิตคลายลงได้จากความยึดมั่นถือมั่น ระงับจากกิเลส สามารถบรรลุธรรมตามลำดับ และพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

วชิราสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาสั้น แสดงความหลักธรรมอย่างสละสลวยอย่างปรมาตม ซึ่งเป็นเนื้อแท้ของสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติให้เกิดความรู้

แจ้งในความจริงอันประเสริฐ คือ อริยสัจ ๔ สู่ทางเองสายเดียวเพื่อความพ้นทุกข์ได้อย่างยั่งยืน ในการศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิชราสูตรครั้งนี้ สามารถนำไปเป็นแนวทางเพื่อกำหนดเป็น เจริญนโยบายสำหรับองค์การที่จัดการศึกษาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น วิทยาลัยสงฆ์ แม่กองบาลีสนามหลวง องค์การของรัฐ และภาคเอกชนอื่น ๆ เพื่อให้มีการนำพระสูตรในพระไตรปิฎกมาปรับ ใช้เป็นหลักสูตรทางการศึกษาอย่างเหมาะสมในลักษณะเชิงวิเคราะห์ห้องคัมภีร์ เพราะหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนแล้วแต่สงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหนทางอันประเสริฐที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายได้ เป็นธรรมที่ควรรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางปัญญา

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในวิชราสูตร” ผู้ศึกษาพบว่ายังมีข้อจำกัดในการศึกษาอีกหลายประเด็น เนื่องจากเนื้อหาของพระสูตรสั้น และแสดงความอย่างลึกซึ้งไม่ได้เชื่อมโยงอย่างชัดเจน ในการตีความเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์จึงอาจยังไม่ครบถ้วน เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ควรมีการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในพระสูตรอื่นที่ใกล้เคียง เช่น พระสูตรที่แสดงเรื่อง ศรัทธา ศีล ทเวตดา หรือ การนำเนื้อหาและหลักธรรมไปเชื่อมโยงกับการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้น หากมีการศึกษาในประเด็นเดียวกันนี้ ควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรม หรือพระสูตรเกี่ยวข้องเพื่อเปรียบเทียบเนื้อหา
- ๒) ศึกษาแนวทางในการพัฒนาเพื่อสร้างศรัทธาสู่การเจริญสมาธิสำหรับเยาวชน
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ฝึสาง ทเวตดา มาร พรหม ในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๑.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาไทย ชุด ๕๕ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

จิตวณโณ ภิกขุ (พิจิตร ป.ธ. ๙, ศน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.). วิปัสสนากาวนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ธีระพงษ์ มีไธสง. ผีกับพุทธ การผสมผสานทางความเชื่อ. นนทบุรี: บริษัท มาตา การพิมพ์ จำกัด,

๒๕๖๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). การทำสมาธิและวิปัสสนาที่แท้จริง. กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภา, ๒๕๒๖.

_____ . สมถวิปัสสนา แห่งยุคปรมาณู. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ตาตา

พับลิเคชั่น, ๒๕๔๙.

_____ . ธรรมปาฐโมกข์ เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สอนอศมมูลนิธิ, ๒๕๓๓.

พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙). วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑.ว่าด้วย

วิปัสสนากรรมฐานทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก

จำกัด, ๒๕๕๕.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). ไตรลักษณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๑.

- พระปลัดชัชวาล ชินสโร (ชินสโรเถระ พธ.บ. ๓๕). **พระธรรมจักรเทศนาฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครนายก: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (1987) จำกัด, ๒๕๕๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับเดิม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. นนทบุรี: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระพุทธโฆสอาจารย์. **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑**. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- _____. **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๒**. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- _____. **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๓**. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.
- พระภิกษุวิฑูรย์ วิ. (พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สัมมนาวิปัสสนาภาวนา**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๕๙.
- _____. **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๖๐.
- _____. **วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระมหาพุทธโฆสเถระ. **วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง จากพระบาลีคัมภีร์วิสุทธิมคค ปริจเฉทที่ ๑๘-๒๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บ้านโพธิ์พิมาน, ๒๕๒๕.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๙.
- _____. **นิพพานกถา**. พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

_____ . **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. พระคัมภีร์สาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.

_____ . **วิปัสสนาฉัน เล่ม ๑**. พระคัมภีร์สาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

_____ . **วิปัสสนาฉัน เล่ม ๒**. พระคัมภีร์สาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

_____ . **เหมวตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระพุทธรูปโดยละเอียด**. พระคัมภีร์สาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, ๒๕๖๐.

วศิน อินทสระ. **พระไตรปิฎก ฉบับที่ให้ง่ายแล้ว** (ที่ขนิภายทั้งหมด มัชฌิมนิภายบางส่วน) พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๖.

ศรีศากยโศภ. **กรรมฐานและฌานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

ศรัณย์ ไมตรีเวช (ดั่งตฤณ). **๗ เดือนบรรลุธรรม**. ปทุมธานี: บริษัท ฮาวฟาร์ จำกัด, ๒๕๕๙.

_____ . **มหาสติปัฏฐานสูตร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฮาวฟาร์, ๒๕๕๕.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.). **อริยวัฏสัพทูปาทา ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **การฝึกสมาธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้ากรู๊ป, ๒๕๕๓.

สุภีร์ ทุมทอง. **สติปัฏฐาน ๔ ดันทางนำไปสู่มรรคผลนิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฟองทองเอนเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๙.

_____ . **อริยสัจ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๖๐.

(๒) วิทยานิพนธ์:

นางสาววิภารัตน์ บุญเฉลียว. “ศึกษาวิธีกำหนดรู้ทุกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูสุวรรณวิจิตร (สมจิตต์ คุ่มสมบัติ). “การศึกษาปฏิบัติจสมุปปาทกกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาทรงกลด กุศลจิตโต (พาวงษ์). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาพิสุตน์ จันทวิโส (พะนิรัมย์). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาท กับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอธิการจิรวัดน์ จกกวโร (ปิ่นสุวรรณภูนิธิ). “ศึกษาทุกข์ในไตรลักษณ์และทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

แม่ชีดวงใจ กุทอง. “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก (ก)

วชิราวุฒ

พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

๑๖๒

ตั้งคุณนิกาย สภาอภคค

๕. ภิกขุณี

นยัท อคตคคต^๑ พิมพ

นยัท ปรกค^๑ อม

เหตุ ปฏิจจ สัมภูค

เหตุภงกา นีรุชฌค.

ยถาปี อญจคร พช

เขตเต อคค^๑ อีหค

ปจวีรสญจ อากมม

ตีเนญจ ตทญ.

เอว^๑ ขนุธา จ ธาคโย

ณ จ อายตนา อิเม

เหตุ ปฏิจจ สัมภูคา

เหตุภงกา นีรุชฌค.

อล โข มาโร ปาปีมา “ชานาคี ม เตตา ภิกขุณี”คิ ทุกชี ทุมโมน
คคเถวนุคธาเยคิ.

๑๐. วชิราสตุต

[๑๗๑] เอวเม สค:- เอก สมย ภควา สวคคิย อีหค เขตอเน อนาล-
ป็นทิกคต อาราม. อล โข อชรา ภิกขุณี ปุพพญนสมย นีวาเสควา ปคค-
จิวรมาทาย สวคคิ ป็นทาย ปาวคิ, สวคคิย ป็นทาย จริควา ปจจกคค
ป็นทปาคปฏิกคคคา เยน อญจณ^๑ เคนปสงกมิ ทิวาอิหาราย, อญจณ^๑
อชโณคาเหตุวา อญจครสมิ รุกขมูเต ทิวาอิหาร^๑ นคคิ. อล โข มาโร ปาปีมา
อชราย ภิกขุณียา ภย อมภคคค^๑ โทมคค^๑ ออุปาทคคกาโม สมาริมทา จาเวคกาโม
เยน อชรา ภิกขุณี เคนปสงกมิ, ออุปสงกมิควา อชริ ภิกขุณี คากาย อชฌภาค:-

เกนาย ปกค สคค

ก^๒ สคคคค^๑ การโก

ก^๑ สคค^๑ สมุปปโน

ก^๑ สคค^๑ นีรุชฌคคค.

๑ ก. ปกค

๒ ก. ก^๑

ภาคผนวก (ข)

วชิราสูตร

พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

สังยุต]

๑๐. วชิราสูตร

๒๒๗

พีชชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคคลหว่านลงในนา
 อาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ รสดีและยางพีช
 จึงงอกขึ้น ฉับโต

ชั้นดี ธาตุ และอายุตนะ ๖ เหล่านี้
 ก็ฉับโตเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า “เสลาภิกษุณีรู้จักเรา” จึงหายตัวไป
 ณ ที่นั่นเอง

เสลาสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. วชิราสูตร

ว่าด้วยวชิราภิกษุณี

[๑๗๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-
 บิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเช้า วชิราภิกษุณีครองอันตรวาสก ถือบาตร
 และจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉัน
 ภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักกลางวัน ถึงป่าอันธวันแล้ว จึงนั่งพัก
 กลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาด
 สะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหา
 วชิราภิกษุณีถึงที่นั่งพักแล้วได้กล่าวกับวชิราภิกษุณีด้วยคาถาว่า

ใครสร้างสัตว์นี้ ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน
 สัตว์เกิดขึ้นที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน

ลำดับนั้น วชิราภิกษุณีได้มีความคิดดังนี้ว่า “นี่ใครหนอมากล่าวคาถา จะเป็น
 มนุษย์หรืออมนุษย์กันแน่” ทันใดนั้น วชิราภิกษุณีได้มีความคิดดังนี้อีกว่า “นี่คือมาร

๒๒๘ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

ผู้มีบาป ประสงค์จะให้เราเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงกล่าวคาถา”

ครั้งนั้นแล วชิราภิกษุณีทราบว่ “นี่คือมารผู้มีบาป” จึงได้กล่าวกับมารผู้มีบาปด้วยคาถาว่า

มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์
กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้
บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย

เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้
เหมือนค้ำวารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น
ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป
นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น
นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป^๑

ลำดับนั้น มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า “วชิราภิกษุณีรู้จักเรา” จึงหายตัวไป ณ ที่นั่นเอง

วชิราสูตรที่ ๑๐ จบ

ภิกขุนี้สังยุต จบบวิบูลย์

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. อาฬวกาสสูตร	๒. โสมาสูตร
๓. กีสาคโคตมีสูตร	๔. วิชาสูตตร
๕. อุปลลวณณาสูตร	๖. จาลาสูตตร
๗. อุปลจาลาสูตตร	๘. สีสูปลจาลาสูตตร
๙. เสลาสูตตร	๑๐. วชิราสูตตร

^๑ ดูเทียบ ชุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๘๖/๓๗๑

ภาคผนวก (ค)

วชิราสูตร

อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๓

สังยุต]

๑๐. วชิราสูตตวันณนา

๒๙๕

กิเลสทั้งปวง (สพฺพตฺถ มุตฺโต) ได้แก่ พันแล้วในธรรมทั้งปวงมีขันธเป็นต้น
 คำว่า **ไม่มีตัณหาและทวิฏฐิอาศัย (อสิโต)** ได้แก่ ผู้อันเครื่องอาศัยคือตัณหา
 และทวิฏฐิไม่อาศัยแล้ว คำว่า **ธรรมเป็นที่สิ้นกรรมทุกอย่าง (สพฺพกมฺมกฺขยํ)** ได้แก่
 บรรลุอรหัตตผล กล่าวคือธรรมเป็นที่สิ้นกรรมทุกอย่าง คำว่า **เพราะธรรมเป็น
 ที่สิ้นอุปธิ (อุปฺธิสฺสขเย)** ความว่า พันแล้วจากอาภรณ์ เพราะพระนิพพานเป็น
 ที่สิ้นอุปธิ

พระสูตรที่ ๘ จบ

๙. เสลาสูตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยพระเสลาภิกษุณี

[๑๗๐] ในพระสูตรที่ ๙ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **ใคร
 สร้างร่างกายนี้ (เกนิทํ ปกตํ)** ความว่า ใครทำร่างกายนี้ ด้วยคำว่า **ร่างกาย
 (พิมุฬ)** พระเสลาภิกษุณีกล่าวหมายถึงอัตภาพ ด้วยคำว่า **ร่างกาย (อัม)** พระเสลา
 ภิกษุณี กล่าวถึงอัตภาพนั่นเอง เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คำว่า **เพราะเหตุดับ (เห
 ตฺตฺถงฺกา)** ได้แก่ เพราะดับเหตุ คือเพราะปัจจัยบกพร่อง

พระสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. วชิราสูตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยพระวชิราภิกษุณี

[๑๗๑] ในพระสูตรที่ ๑๐ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **บัณฑิต
 จะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย (น ยิธ สत्ตฺตฺพลฺลภฺตฺติ)** ความว่า ในกองสังขารล้วนๆ นี้
 ว่าโดยปรมาตถ์ ชื่อว่าสัตว์หาไม่มี คำว่า **เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ (ขนฺนฺเชสุ สนฺนฺเตสุ)**

๒๙๖

อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค

ความว่า เมื่อชั้น ๕ ประการยังมีอยู่ บัณฑิตกำหนดแล้วด้วยอาการนั้นๆ คำว่า **สมมุติ (สมมุติ)** ได้แก่ ย่อมมีเพียงสมัญญาว่าสัตว์เท่านั้น คำว่า **ทุกข์ (ทุกข์)** ได้แก่ ทุกข์ในชั้น ๕ ประการ คำว่า **นอกจากทุกข์ไม่มี ... (นาลมุตฺร ทุกฺขา)** ความว่า เว้นจากทุกข์ สภาวะอย่างอื่นไม่มีเกิดไม่มีดับ

พระสูตรที่ ๑๐ จบ

พรรณนากิกขุณีสังยุต จบเพียงเท่านี้

๖. พรหมสังยุต

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑. พรหมายาจนสูตรวันทนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยท้าวมหาพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม

[๑๗๒] ในพระสูตรที่ ๑ แห่งพรหมสังยุต บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **เกิดความรำพึง (ปริวิตกโก อุทฺปาที)** ความว่า เกิดความรำพึงใจนี้ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญแล้ว คือทรงสั่งสมอบรมมาแล้ว

ถามว่า เกิดขึ้นเมื่อไร

ตอบว่า เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๘ ที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงเคี้ยวไม้ชำระพระทนต์และขึ้นสมออันเป็นโอสถที่ท้าวสักกะจอมเทพนำมาถวายที่โคนไม้เกตุ ทรงบ้วนพระโอษฐ์แล้ว เสวยบิณฑบาตของตปุสสะและภัลลิกะ ในบาตรหินที่มีค่ามาก อันท้าวจตุโลกบาลน้อมถวายแล้วเสด็จกลับมาประทับนั่งที่ต้นอชปาลนิโครธ

คำว่า **บรรลุแล้ว (อิธิตโต)** ได้แก่ รู้แจ้งแล้ว คำว่า **ธรรม (ธมฺโม)** ได้แก่ ธรรมคือสัจจะ ๔ ประการ คำนี้ว่า **ลึกซึ้ง (คมฺภีโร)** เป็นคำห้ามความตื่น คำว่า **เห็นได้ยาก (ทุทฺทโส)** ความว่า ชื่อว่าเห็นได้ยาก คือเห็นได้โดยลำบาก ใครๆ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/นามสกุล : แม่ชีจิราภรณ์ ชวะศิริ
 ว/ด/ป เกิด : วันจันทร์ที่ ๒๔ เดือน กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๑
 ภูมิลำเนา : กรุงเทพมหานคร
 การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๒ การศึกษาปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๗ : เจ้าหน้าที่ฝ่ายบัญชี บริษัท แอดวานซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส จำกัด (มหาชน) ผู้ให้บริการเครือข่ายโทรศัพท์มือถือ เอไอเอส
 พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๐ : เจ้าหน้าที่ฝ่ายบัญชีและการเงิน บริษัท แอสสิริ จำกัด (มหาชน)
 พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๖ : เจ้าหน้าที่ฝ่ายบัญชีการเงิน บริษัท มิตรสยาม ไทร-เน็ต โลจิสติกส์ จำกัด ธุรกิจการขนส่ง ระหว่างประเทศ
 พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๘ : เจ้าหน้าที่ฝ่ายบัญชี บริษัท ไอซีซี. อินเทอร์เน็ตเซ็นแนล จำกัด (มหาชน) บริษัทในเครือสหพัฒน์ ธุรกิจจัดจำหน่ายสินค้าอุปโภคและบริโภค
 พ.ศ. ๒๕๕๘-๒๕๕๙ : เจ้าหน้าที่ในสำนักงานคอร์สปฏิบัติธรรม ณ สถานปฏิบัติธรรม บ้านเพชรบำเพ็ญ จ.เพชรบุรี
 พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๖๐ : พิธีกรจิตอาสารายการธรรมปทีปสถานีโทรทัศน์โลกพระพุทธศาสนา เฉลิมพระเกียรติ หรือ WBTV วัดยานนาวา ถนนเจริญกรุง เขตบางรัก จ.กรุงเทพมหานคร

ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๔๘-ปัจจุบัน : ปฏิบัติธรรมประจำคอร์สวันเสาร์-อาทิตย์ ณ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน จ.กรุงเทพมหานคร
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๙-กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ : ปฏิบัติธรรม ณ สถานปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี จ.นครราชสีมา โดยพระวิปัสสนาจารย์ สยาดอกภักทันตะวิโรจนะ สำนักวิปัสสนาวิฑูญเตาอุกัมมัญฐาน ทำชี้เหล็ก สหภาพเมียนมาร์

ปีที่เข้าการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๙
 ปีที่สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๒
 ติดต่อ : โทรศัพท์ ๐๙๘-๑๙๓๖๕๑๙
 : E-mail : hpsalar@gmail.com